

GRAIUL AROMÂNILOR FĂRȘEROȚI DIN DOBROGEA

Ediție revăzută și adăugită

MANUELA NEVACI

**GRAIUL AROMÂNILOR
FĂRȘEROȚI DIN DOBROGEA**

Ediție revăzută și adăugită

EDITURA UNIVERSITARĂ
București

Tehnoredactare computerizată: Ameluța Vișan
Coperta: Angelica Mălăescu

Copyright © 2011
Editura Universitară
Director: Vasile Muscalu
B-dul. Nicolae Bălcescu 27-33,
sect. 1, București.
Tel./Fax. (021) 315.32.47 / 319.67.27
www.editurauniversitara.ro.
e-mail: redactia@editurauniversitara.ro

EDITURĂ RECUNOSCUTĂ DE CONSILIUL NAȚIONAL AL
CERCETĂRII ȘTIINȚIFICE DIN ÎNVĂȚĂMÂNTUL SUPERIOR
(C.N.C.S.I.S.)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
NEVACI, MANUELA

Graul aromânilor fărșeroși din Dobrogea /
Manuela Nevaci. - București : Editura Universitară,
2011

Bibliogr.
ISBN 978-606-591-265-6

811.135.1'282(497):913(498.8)

© Toate drepturile asupra acestei lucrări sunt rezervate Editurii Universitare.

Distribuție: tel/fax: (021) 315.32.47
(021) 319.67.27
comenzi@editurauniversitara.ro

ISBN 978-606-591-265-6

CUPRINS

Nicolae Saramandu, CUVÂNT INTRODUCŢIV	9
Transcrierea fonetică. Semne diacritice	11
Lista localităţilor şi a subiecţilor anchetaţi	16
Capitolul I: Fărşeroţii. Prezentare generală	17
1. Originea fărşeroţilor	23
2. Păstoritul – un <i>modus vivendi</i> al fărşeroţilor	25
3. Alte ocupaţii	31
4. Portul bărbaţilor	32
5. Portul femeilor	33
6. Particularităţi ale graiului fărşerot în limba scriitorilor aromâni din secolul al XVIII-lea	35
7. Fărşeroţii în Dobrogea	49
Capitolul II: Graiul aromânilor fărşeroţi din Dobrogea ..	55
A. <i>Fonetica şi fonologia</i>	55
1.1. Vocale	55
1.1.1. Descrierea sistemului vocalic	55
1.1.2. Distribuţia vocalelor	56
1.1.3. Neutralizări privind gradul de deschidere a vocalelor	57
1.2. Semivocalele şi vocalele scurte finale	58
1.2.1. Distribuţia semivocalelor	59
1.2.2. Vocale scurte finale	60
1.2.3. Vocale nazalizate şi vocale lungi	61
1.3. Transformări fonetice	62

1.3.1. În silabă accentuată	62
1.3.2. În silabă neaccentuată	67
1.4. Diftongii	74
2. Consoane	75
2.1. Descrierea sistemului	75
2.2. Opoziția de sonoritate	76
2.3. Particularități fonetice și fonologice în consonan-	
tismul graiului fărșerot	77
2.4. Transformări fonetice specifice consonantismului	
graiului fărșerot	79
B <i>Morfologia</i>	90
Substantivul	90
1. Aspecte privind cazul substantivelor	90
Articolul	102
Articolul hotărât	102
A. Articolul hotărât enclitic	102
1. Articulația substantivelor masculine	103
2. Articulația substantivelor feminine	112
B. Articolul hotărât proclitic	113
1. Articulația numelor proprii de persoană	113
2. Articolul nehotărât	114
Adjectivul	115
1. Adjective cu patru forme	115
2. Adjective cu trei forme	116
3. Adjective cu două forme	117
4. Adjective invariabile	117
5. Gradele de comparație	118
6. Topica	119

Pronumele	119
1. Pronumele personal	119
2. Pronumele reflexiv	121
3. Pronumele posesiv	121
4. Pronumele demonstrativ	122
5. Pronumele relativ-interogativ	124
6. Pronumele nehotărât	125
7. Pronumele negativ	126
Numeralul	126
1. Numeralul cardinal	127
2. Numeralul adverbial	128
3. Numeralul ordinal	128
Verbul	129
A Indicativul	131
1. Prezentul	131
2. Imperfectul	142
3. Perfectul simplu.....	143
4. Perfectul compus	146
5. Mai-mult-ca-perfectul	147
6. Viitorul	147
Conjunctivul	148
1. Conjunctivul prezent	149
2. Conjunctivul imperfect	151
3. Conjunctivul perfect.....	151
4. Conjunctivul-mai-mult-ca-perfect	152
Condiționalul	153
1. Condiționalul prezent	153
2. Condiționalul perfect	154
3. Condiționalul-mai-mult-ca-perfect	154

Prezumtivul	155
Imperativul	155
Infinitivul	156
Gerunziul	157
Participiul	158
Supinul	160
Adverbul	161
1. Adverbul de loc	161
2. Adverbul de timp	162
3. Adverbul de mod	163
Prepoziția	169
Conjuncția	169
Interjecția	170
Capitolul 3: Aspecte ale lexicului la aromânii din Dobrogea	172
Capitolul 4: Aspecte etnolingvistice la aromânii fărșeroți originari din Albania	194
Capitolul 5: Concluzii	204
Mic glosar de cuvinte specifice graiului fărșerot	212
Anexă. Imagini	216
Bibliografie	225

CUVÂNT INTRODUCATIV

La scurt timp după apariția lucrării *Verbul în aromână. Structură și valori* (București, Editura Academiei Române, 2006), Manuela Nevaci publică o nouă carte despre aromână, profilându-se deja ca o specialistă în domeniu. De data aceasta atenția autoarei s-a îndreptat către un grup de aromâni – **fărșeroții** –, din care face și ea parte și al căror grai, însușit în familie, îl vorbește în mod curent.

Prin cercetarea de față, Manuela Nevaci aduce în actualitate informația referitoare la fărșeroți și la graiul lor, după aproape opt decenii de la studiul devenit clasic, al lui Th. Capidan, *Fărșeroții. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania*, „Dacoromania”, VI, 1929-1930. Dacă Th. Capidan se referea, așa cum rezultă din titlul studiului său, numai la fărșeroții din Albania, Manuela Nevaci îi include în cercetarea sa – pentru prima dată – și pe fărșeroții din Grecia.

Lucrarea Manuelei Nevaci se bazează pe informații culese, în principal, de la fărșeroții stabiliți în România, furnizând un bogat material inedit. La aceasta se adaugă date bibliografice din lucrări apărute după publicarea studiului lui Th. Capidan.

Autoarea a efectuat cercetări de teren în localități din Dobrogea (județul Constanța: Cogealac, M. Kogălniceanu, Palazu Mare, Poiana), unde s-au stabilit, între cele două războaie mondiale, fărșeroții veniți din țările balcanice, și precizează numele sub care sunt cunoscuți: *plisóti* (cei originari din Albania) și *şópani* (cei originari din Grecia).

Particularitățile lingvistice sunt prezentate pentru fiecare dintre aceste două grupuri, Manuela Nevaci contribuind la delimitarea celor două unități dialectale în cadrul graiului fărșerot. Este o contribuție a autoarei, care se adaugă cunoștințelor anterioare.

Tot o contribuție a autoarei este și glosarul de termeni considerați specifici pentru graiul fărșerot, ca și capitolul consacrat elementelor lexicale balcanice păstrate sau, dimpotrivă, înlocuite la fărșeroșii din Dobrogea cu împrumuturi din dacoromână.

Interesante și binevenite sunt datele de ordin etnografic, cele privind ocupațiile (păstoritul), ca și ilustrațiile.

Manuela Nevaci confirmă, prin prezenta carte, pasiunea, competența și devotamentul cu care studiază, de mai mulți ani, aromâna și varietatea ei dialectală.

octombrie 2011

Prof. univ. dr. Nicolae Saramandu

TRANSCRIEREA FONETICĂ

În redarea cuvintelor am utilizat sistemul de notare din *Atlasul lingvistic român*, preluat – cu unele completări – de colaboratorii *Noului Atlas lingvistic român (pe regiuni)* și ai *Arhivei fonogramice a limbii române*. Câteva semne au fost introduse noi.

- a = cea mai deschisă vocală din seria centrală ($a - \text{ă} - \hat{i}$)
- \hat{a} = cea mai deschisă vocală din seria posterioară ($\hat{a} - o - u$)
- \ddot{a} = cea mai deschisă vocală din seria anterioară ($\ddot{a} - e - \hat{i}$)
- a = a închis (între a și ă)
- ă = vocală cu deschidere mijlocie din seria centrală ($a - \text{ă} - \hat{i}$)
- ă = ă deschis (între ă și a)
- ă = ă închis (între ă și \hat{a})
- ă = ă scurt
- \hat{a} = vocală din seria centrală, între ă și \hat{i} , mai aproape de \hat{i}
- \hat{a} = \hat{a} scurt
- b = consoană oclisivă bilabială sonoră
- c = consoană oclisivă velară surdă
- \hat{c} = consoană africată palato-alveolară surdă moale
- \check{c} = consoană africată palato-alveolară surdă dură
- d = consoană oclisivă dentală sonoră
- d = consoană africată alveolară sonoră
- δ = consoană fricativă interdentală sonoră

e	= vocală cu deschidere mijlocie din seria anterioară
ɛ	= e semivocalic
e̞	= e deschis (între e și ɛ̃)
e̝	= e închis (între e și i)
ẽ	= vocală centrală cu nuanță anterioară (între ă și e)
ẽ̞	= ẽ deschis (între ă și e)
f	= consoană fricativă labiodentală surdă
g	= consoană oclisivă velară sonoră
g̃	= consoană africată alveolo-palatală sonoră moale
g̃̃	= consoană africată palato-alveolară sonoră dură
g̃̃̃	= consoană oclisivă palatală sonoră
ɣ	= consoană fricativă velară sonoră
ɣ̃	= consoană fricativă palatală sonoră
h	= consoană fricativă velară surdă
h̃	= consoană fricativă laringală sonoră
h̃̃	= consoană fricativă palatală surdă
i	= vocala cea mai închisă din seria anterioară
i̞	= i deschis
i̝	= i scurt
ĩ̞	= i semivocalic
î	= vocala cea mai închisă din seria centrală
î̃	= î scurt
î̞̃	= vocala centrală cu nuanță anterioară (între î și i)
j	= consoană fricativă prepalatală sonoră
j̃	= j muiat
k	= consoană oclisivă velară surdă, identică cu c; semnul se întrebuițează înaintea vocalelor din seria anterioară (ex.: <i>kept</i> ^H „piept”, la moscopoleni)

k	= consoană oclusivă velară palatală surdă
l	= consoană lichidă laterală alveolară
l'	= consoană lichidă laterală palatală
ł	= consoană lichidă laterală velară
m	= consoană oclusivă nazală bilabială
ɱ	= consoană nazală labiodentală cu ocluziune incompletă, urmată de <i>f, v</i>
n	= consoană oclusivă nazală dentală
ɲ	= consoană oclusivă nazală ușor palatalizată
ɳ	= consoană oclusivă nazală palatală
ɳ̥	= consoană nazală cu ocluziune incompletă, urmată de consoane fricative și lichide
ŋ	= consoană oclusivă nazală velară, urmată de <i>c(k), g</i>
o	= vocală cu deschidere mijlocie din seria posterioară
ɔ	= <i>o</i> semivocalic
ɔ̟	= <i>o</i> deschis (între <i>o</i> și <i>ɔɑ</i>)
ɔ̠	= <i>o</i> închis (între <i>o</i> și <i>u</i>)
p	= consoană oclusivă bilabială surdă
r	= consoană lichidă vibrantă apicală-alveolară
ṛ	= <i>r</i> cu mai multe vibrații
ɹ	= <i>r</i> uvular
ṝ	= <i>ɹ</i> cu mai multe vibrații
s	= consoană fricativă alveolară surdă
ʃ	= consoană fricativă prepalatală surdă
ʃ̣	= <i>ʃ</i> muiat
t	= consoană oclusivă dentală surdă
θ	= consoană fricativă interdentală surdă
ʈ	= consoană africată alveolară surdă
u	= vocala cea mai închisă din seria posterioară

û	= vocală închisă din seria posterioară (între <i>u</i> și <i>â</i>)
ұ	= <i>u</i> scurt
ү	= <i>u</i> semivocalic
v	= consoană fricativă labiodentală sonoră
w	= consoană fricativă bilabială sonoră
y	= consoană fricativă palatală sonoră (între <i>ȳ</i> și <i>ȷ</i>)
z	= consoană fricativă alveolară sonoră
ž	= consoană fricativă alveolară sonoră (între <i>z</i> și <i>đ</i>)

SEMNE DIACRITICE

˘	= (deasupra unei vocale sau a unui diftong) accent principal: <i>cásă, lucr<u>u</u>, pátru</i>
˘	= (deasupra unei vocale) accent secundar: <i>pàtruđăț</i> „patruzeci”
–	= (deasupra unei vocale sau a unei consoane lichide) lungime: <i>măre</i> „mare”, <i>Du^umăđă</i> „Dumnezeu”
<	= (deasupra unei vocale) scurtime: <i>fúđim</i> „plecăm”
o	= (sub consoane) silabism
~	= (deasupra unei vocale) nazalitate: <i>își</i> „ieși”
l	= (sub vocale sau consoane sonore) asurzire: <i>ı, đ</i>
.	= (sub vocale) închidere: <i>o, ă</i>
.	= (sub vocale) închidere mai mare: <i>ę</i>
˘	= (sub vocale) deschidere: <i>ı</i>
^	= (sub vocale) arată că vocala este elementul consonantic al unui diftong: <i>ıáspi</i> „viespe”, <i>ıau</i> „iau”

- " = (deasupra unei vocale) accent de intensitate: *nü" pot* „nu pot”
- + = (sub o nazală) articulația incompletă: *ḡvet* „învăț”, *ḡfaș* „înfăș”
- î, â, Ț etc. = sunete slab perceptibile
- (î, (u etc. = sunete și mai slab perceptibile
- ˘ = (după consoane) ușoară palatalizare: *dī* „de”, *l'ëmmu* „lemn”

ALTE SEMNE

- _ = (sub litere sau cuvinte) arată că așa s-a rostit (rostire neobișnuită)
- ˘ = legătură între cuvinte care formează un singur corp fonetic: *ḡnu_η_cásâ* „vin în casă”
- [ε] (înaintea unui cuvânt) = subiectul a ezitat
- ˘˘˘ (sub cuvinte) = rostire neclară
- [k] (înaintea unui cuvânt) = subiectul s-a corectat
- [!] (după un cuvânt) = subiectul a râs

GRAIUL FĂRȘEROT

Ş = Fărșeroți șópañ originari din Grecia

P = Fărșeroți plisóť originari din Albania

LISTA LOCALITĂȚILOR ȘI A SUBIECȚILOR ANCHETAȚI¹

Cogealac (județul Constanța)
Poiana (județul Constanța)
Palazu Mare (județul Constanța)

Pitu Evantia (n. 1919, Horopani², Grecia; 80 de ani, stabilită în comuna Cogealac, județul Constanța).

Butcaru Haidula (n. 1940, 59 de ani stabilită în comuna Mihail Kogălniceanu, județul Constanța).

Nivaci Olimpia (n. 1910, Sél'a di Súpră, Grecia; 89 de ani, stabilită în comuna Poiana, județul Constanța).

Nivaci Carmen (n. 1976, 23 de ani Poiana, județul Constanța).

Nicola Mihai (n. 1938, Pleasa, Albania; 61 de ani; stabilit în Palazu Mare, județul Constanța).

Nevaci Gheorghe (n. 1937, Horopani, Grecia; 62 de ani, stabilit în orașul Constanța, județul Constanța).

¹ Anchetele au avut loc în anul 1999.

² Azi Stenimahos, Grecia.

CAPITOLUL 1

FĂRȘEROȚII. PREZENTARE GENERALĂ

Dialectul aromân cunoaște o largă răspândire. El este vorbit în țări din Peninsula Balcanică (Albania, Bulgaria, Grecia, Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei-FYROM), în România, precum și în alte țări din Europa și din alte continente (în S.U.A., Australia)¹, unde grupuri de aromâni au emigrat în perioade relativ recente².

Aromânii formează mai multe grupuri denumite „ramuri” sau „tulpini”³ între care există o serie întregă de asemănări, de trăsături lingvistice care definesc întregul ansamblu dialectal și-l individualizează în raport cu celelalte dialecte românești. Aceste grupuri – dintre care cele mai importante sunt pindenii, fărșeroții, grămostenii, grabovenii⁴ – se deosebesc între ele prin anumite particularități de grai datorate mai ales factorului geografic.

¹ Emigrarea aromânilor în S.U.A. a început la sfârșitul secolului al XIX-lea, când grupuri de bărbați (fărșeroți) plecați să lucreze „în țara tuturor posibilităților” au rămas acolo. Vezi Saramandu: 1984: 430.

² Cf. Saramandu 1984: 445–446.

³ Cf. Capidan 1932: 11–20.

⁴ Ceea ce s-a numit până acum grai moscopolean este graiul vorbit în localitățile Nicea, Lunca și Greava, așa încât ar fi mai potrivit să-l numim grai **grabovean**, așa cum l-a numit Gh. Constantin Roja la începutul secolului al XIX-lea (cf. Saramandu 2007, Nevaci 2009).

În continuare voi prezenta un scurt istoric al fărșeroților, deoarece lucrarea de față descrie graiul acestui grup (în stadiul actual de evoluție) stabilit în Dobrogea.

Fărșeroții (sg. *fărșirót^u*, pl. *fărșiróti*) se găsesc mai ales în Albania⁵, dar și în Grecia⁶ și FYROM⁷.

În România, fărșeroții sunt reprezentați de subgrupul șópańilor⁸ (sg. *șópan^u*) și cel al plisoților⁹ (sg. *plisót^u*) stabiliți în Dobrogea¹⁰ – între cele două războaie mondiale – alături de ceilalți aromâni.

Denumirea acestei tulpini provine de la localitatea de baștină, Frașari¹¹ (din Albania). Dintre toate grupurile de aromâni, ei sunt singurii care își păstrează numele etnic „cu o pronunțare mai apropiată de numele comun al tuturor românilor” – afirma Theodor Capidan¹² – spunându-și ‘rămân’ (sg. *rămân^u*), fără proteza lui *α*, dar cu un *r* inițial pronunțat

⁵ Fărșeroții din Albania se găsesc în zona orașului Korça (ar. *Curčáyu*) și în localități ca Pleasa, Dișnița și în ținutul Ceameria (alb. *Cemëri*). Cf. Saramandu 1984: 471.

⁶ În zona orașelor Vodena (gr. *Edessa*) și Neaguște (gr. *Naousa*) cu localitățile Gramaticova de Sus, Fetița, Paticina, Papadia, Selia de Sus și în Tesalia; cf. Saramandu 1984: 471.

⁷ În FYROM din fosta Iugoslavie se găsesc fărșeroți în Beala de Sus și în Nijopole); cf. Saramandu 1984: 471.

⁸ Această denumire a fost dată de plisoți subgrupului care prin procesul de nomadism a plecat mai devreme în Grecia și care nu mai păstrează în grai pe *r* uvular [ρ].

⁹ Numele lor provine de la localitatea Pleasa din Albania.

¹⁰ Vezi subcapitolul *Fărșeroții în Dobrogea*.

¹¹ În alb. *Frashëri* (< lat. *fraxinus*).

¹² Capidan 1931: 117.

ceva mai apăsât. Celelalte populații le spun, în general *vlahi*¹³, termen prin care este desemnată întreaga populație romanizată, din nordul și din sudul Dunării. Grecii îi mai numesc și *caraguni* (purtători de gune negre) și *arvanitovlahi* (vlahi originari din Albania) iar albanezii *rëmëri* și *čobani*.

Cei mai mulți fărșeroți se găsesc în Albania¹⁴. Ei pot fi întâlniți, în grupuri relativ compacte, în numeroase localități,

¹³ Numele vlah este de origine celtică și a fost introdus în Balcani pe cale slavă (cf. Capidan 1942: 146). Termenul *vlah* denumind o populație românească (probabil aromânească) apare în secolul al XI-lea la istoriograful Kedrenos și se referă la un eveniment petrecut în anul 976. E atestat apoi în documentul anexat la Strategiconul lui Kekaumenos (secolul al XII-lea), scris de un aromân și atestă prezența unei populații românești în Grecia încă din secolul al X-lea. Cf. Caragiu-Marioțeanu 1975: 217.

Vlah / valah constituie așa cum afirmă Vasile Arvinte „o probă de necontestat cu privire la modul în care s-a reflectat în conștiința altor comunități lingvistice europene, într-o epocă mai veche, ideea romanității românilor, a apartenenței lor și a limbii lor la familia limbilor și popoarelor romanice”. De asemenea, termenii ilustrează continuitatea de receptare prin scris, a unei tradiții legate de romanitatea valahilor din nordul și Dunării.

Termenul de vlah este atestat de Caius Iulius Caesar în *De bello Galico* (44 a. Cr), *volcae* fiind numele unui trib celtic.

Neamurile germanice (marcomanii, gepizii) stabilite, după retragerea aureliană, la Dunarea de jos, transmit slavilor de sud termenul prin care denumeau un trib celtic, sub forma: walh, adj. wal(a)his>weltisch>welsch. Slavii de sud vor denumi cu *vlahu*, iar cei de est cu volohu toate popoarele romanice, nu numai pe români (vezi *Todi/Nevaci* 2004: 11-122).

¹⁴ Cel dintâi învățat care semnalat existența aromânilor în Albania, în teritoriul unde-i întâlnim și astăzi, a fost istoricul german Johannes Thunmann, care la 1774 a publicat la Leipzig, în limba germană, lucrarea *Untersuchungen uber die Geschichte der ostlichen Volker (Cercetări asupra istoriei popoarelor din Europa de Răsărit)*: „Vlahii de dincolo de Dunăre (romanii sud-dunăreni) [...] sunt un popor mare si numeros si

multe dintre ele fiind foste așezări sezoniere în ținuturile de iernat, fărșeroților din Albania adăugându-li-se micul grup din Graboba-Lunca-Niea. Ei se găsesc în jumătatea sudică a țării (zona dialectului tosc al albanezei), atât în părțile muntoase sau mai înalte din sud-est și centru cât și în câmpia din vest. Fărșeroții din districtele Vlorë, Fier, Lushnja (câmpia Muzachia) și o parte dintre cei din districtul Berat sunt cunoscuți și sub numele de *muzăcheari* (arom. *mizukári*). Există și alte denumiri de grup, după ținuturi sau localități: *culuhát* sau *cupuhát* (Colonia), *jărcăhót* (din Jarcani), *uiahít* (din Uianic), *căstrăhót* (din Custrêt), *plisót* (din Pleasa). Fiind o populație de păstori, fărșeroții cunosc o largă răspândire, îndeosebi în Grecia. Mulți dintre cei care aveau locurile de

compun jumătate din populația Traciei și trei sferturi din cea a Macedoniei și Thesaliei. Și în Albania locuiesc mulți. Vorbesc același grai ca și frații lor de dincoace de Dunăre, însă amestecat cu multe cuvinte grecești. [...]. De 750 de ani sunt cunoscuți sub numele de vlahi și găsim și urme ale graiului lor încă din sec. VI. Se numesc ei înșiși rumâni sau *rumuni*. Grecii îi numesc vlahi”. Ulterior, informații despre prezența aromânilor în Albania găsim la istorici și lingviști români și străini, printre care îi amintim pe : A. D. Xenopol, N. Iorga, A. Philippide, Th. Capidan, Grigore Brâncuș și alții. Lui Th. Capidan îi datorăm monografia *Fărșeroții*, publicată în volumul VI din Dacoromania în anul 1931. Monografia se întemeiază pe o călătorie de studii timp de lună efectuată în 1928 când a vizitat numeroase așezări ale aromânilor și a publicat câteva texte de la aromânii din zona Korcea. În ceea ce privește situația dialectală, concluzia la care ajunge Capidan este că în Albania se vorbește un singur grai, cel fărșerot. Ulterior, cercetări de teren la aromânii din Albania a efectuat domnul Petru Neiescu, autor al unei lucrări de geografie lingvistică, *Micul atlas al dialectului aromân din Albania și din Fosta Republică Iugoslavă Macedonia*, publicat în 1997. Grigore Brâncuș, referindu-se la fărșeroți și la originea lor, afirmă: „această ramură de români a coborât din nord, din vecinătatea imediată a dacoromânilor, cu care a format cândva un trunchi etnic comun” (Brâncuș 1992: 42).

iernat în câmpia Tesaliei, la Marea Egee (unde iernau și pindenii) sau în vest, la Marea Ionică, au rămas definitiv în aceste locuri. Grecii îi numesc *arvanitovlahi* (aromâni originari din ținuturi locuite de albanezi). Ei ating zonele cele mai sudice ale teritoriului de răspândire a aromânilor în Peninsula Balcanică, ajungând până în apropiere de Misolonghi și golful Corint.

În Grecia fărșeroții se găsesc în *Epir*, în *Acarmania* și *Etolia*, în apropiere de Misolonghi (locuri de iernat, devenite așezări stabile de la 1860) în *Tesalia*, în *Macedonia centrală*: (districtul Imathía, muntele Vermio) Selia di Nsus; (districtul Imathía, câmpie) Fétița, Horopani, Neaguște; (districtul Pella, muntele Vermio) Gramaticova, Cânduva; (districtul Pella, câmpie): Plasna, Profiti Ilia, Vudena; (districtul Piería, câmpie) Câlivi Sporlită, în *Macedonia vestică*: (districtul Kastoria) Cosineț-Lăbănița, Dâmbeni; (districtul Florina) Niguveaș, Belcameni, Grajden, Pili, Troγuno, German, Smârdeși, Limnohori¹⁵.

Fărșeroți se găsesc, în număr mic, și în R. Macedonia: în localitatea Nijopole (lângă Bitolia) și, de asemenea, în *Beala di Supră* și *Beala di Ghios (Câmpu, lângă Struga, alături de mbălót, vezi infra)*, și Magarova (lângă Bitolia, alături de *grămosteni*).

În România, fărșeroții sunt reprezentați de subgrupul șópańilor¹⁶ (sg. *șópan^u*) și cel al plisoților¹⁷ (sg. *plisoț^u*) stabiliți

¹⁵ Pentru răspândirea aromânilor în Balcani vezi Capidan 1931: 77 (harta), Capidan 1932: 11-22, Saramandu 1988: 225-245 și Khal 1999:3.

¹⁶ Această denumire a fost dată de plisoți subgrupului care prin procesul de nomadism a plecat mai devreme în Grecia și care nu mai păstrează în graiul *r* uvular [p].

¹⁷ Numele lor provine de la localitatea Pleasa din Albania.

în Dobrogea¹⁸ – între cele două războaie mondiale – alături de ceilalți aromâni.

În ceea ce privește subgrupele fărșeroților, Thede Kahl firmă: „la Rrămăñⁱ divizarea în grupe regionale nu joacă un rol important, așa cum se întâmplă la Armăñⁱ, întrucât datorită lipsei așezărilor stabile nu s-au putut forma identități regionale. Grupe locale după așezări, precum *Cândruveaňⁱ* (din Ágios Dimítrios), *Grâmâticuveaňⁱ* sau *Câliveaňⁱ* (din Áno Grammatikó), *Mițindoňⁱ* (din Kefalóvryso), *Câstrănioț^í* (din Kostrec) și *Plăsoț^í* (din Plasë) sunt doar excepții. La Rrămăñⁱ delimitarea pe subgrupe se face mai puțin în funcție de așezările stabile cât în funcție de ținuturile de pășunat. *Ciamuryoț^í* sau *Cambisi* sunt Rrămăñⁱ care ierneză în câmpiile din apropierea coastei din Thesprotien și din sud-vestul Albaniei, *Muzăchiarⁱ* sunt Rrămăñⁱ din Câmpia Myzeqe sedentarizați de mult timp iar *Culuńeaț^í* sunt Rrămăñⁱ ale căror ținuturi de pășunat se aflau în districtul Kolonja. *Fărșiroț^í* (din Frashër) este o denumire locală referitoare inițial la regiunea montană Frashër care a cuprins treptat toate grupele de Rrămăñⁱ, astfel încât de multe ori prin Fărșiroț^í se denumesc toți Rrămăñⁱ-i (arvanitovlahi). Însă la Rrămăñⁱ, noțiunea și-a păstrat în multe locuri sensul inițial, astfel încât pot fi întâlniți Rrămăñⁱ care se recunosc ca fiind Rrămăñⁱ dar nu și Fărșiroț^í”¹⁹.

¹⁸ Vezi subcapitolul „Fărșeroții în Dobrogea”.

¹⁹ Kahl 1999:62: “Bei den Rraman' spiek die Unterteilung in regionale Gruppen keine so groBe Rolle wie bei den Arman', da sich wegen fehlender bodensteter Siedlungen keine regionalen Identitäten ausbilden konnten. Lokalgruppen einzelner Siedlungen, wie es die *Cândruveaňⁱ* (aus Ágios Dimitrios), *Grâmâticuveaň* oder *Câliveaňⁱ* (aus Áno Grammatikó), *Mițindoňⁱ* (aus Kefalóvryso), *Câstrănioț^í* (aus Kostrec) und *Plisoț^í* (aus

1. ORIGINEA FĂRȘEROȚILOR

La fel ca și ceilalți aromâni – conform teoriei mai larg răspândită printre filologi – fărșeroții au ajuns în actualele teritorii venind dinspre nord, dar numai după ce s-au desprins din trunchiul român comun. În stadiul actual al cercetărilor – trebuie să admitem că romanitatea a putut să apară în mai multe zone ale vastului teritoriu romanizat din nordul și din sudul Dunării și că aromânii sunt continuatorii romanității sudice²⁰: „Originile dialectelor românești – afirmă Nicolae Saramandu- trebuie căutată în vastul spațiu romanizat din nordul și din sudul Dunării, unde, în ținuturile stăpânite de romani, s-a creat un *continuum romanicum*, o „pânză de romanitate”, care s-a destrămat în urma așezării slavilor în sudul Dunării. Unitatea limbii române nu se opune admiterii acestui vast spațiu romanizat. Ea se explică prin unitatea latinei și prin caracterul unitar al limbii de substrat.”²¹ Pindul este unul din ținuturile de origine ale aromânilor, așa cum rezultă din sursele istorice. Acest lucru reiese clar din ALiA (Dahmen/Kramer) și din ALAR (Saramandu), care au puncte

Plasë) darstellen, sind daher die Ausnahme. Bei den Rrămăni¹ ist die lokale Abgrenzung von Gruppen weniger auf feste Ortschaften als auf ausgedehnte Weidegebiete bezogen. *Ciamuryoŧ* oder *Cambisi* sind Rrămăni¹, die in den küstennahen Ebenen Thesprotiens und Südwestalbaniens überwintern, Muzachiar sind dk schon seit langem seBhaften RramanI der Myzeqe-Ebene und *Culuŋeaŧ* diejenigen, deren Weidegebieti im Bezirk Kolonja liegen. Im Fall der *Fărșiroŧ* (au Frashër) ist eine ursprünglich auf die Gebirgsregioi Frashër bezogene Lokalbezeichnung auf sämtlich Gruppen der Rrămăni¹ bezogen worden, so daB viel unter dem Begriff F *Fărșiroŧ* die Gesamtheit der Rraman' (Arvanitovlachen) verstehen”.

²⁰ Saramandu 1984: 423; Cf. Capidan 1931: 170.

²¹ Saramandu 2004: 71-72.

de anchetă în Grecia²². Referindu-se la ținuturile de origine ale aromânilor, Thede Kahl afirma: „independent de cercetarea etnogenezei și a locului de origine, spațiul în care cultura și aromâna s-au putut forma, după cum poate fi dovedit, pe perioada cea mai îndelungată, poate fi stabilit în Munții Pindului²³. Acest spațiu din cadrul zonei geografice Epir, Tesalia și Macedonia poate fi denumit, deja din Evul Mediu, ca fiind ținut nucleu al aromânilor. În acest ținut nucleu inițial trebuie socotite și câmpiile folosite pentru pășunat. Cei mai mulți aromâni au imigrat din Munții Pindului, mai mult sau mai puțin direct în noile și deseori îndepărtatele ținuturi în care îi găsim astăzi (Dobrogea, Rodopi, Vêrmion, Olimp etc.). Nu este clar dacă, pe lângă Munții Pindului, se mai pot lua în considerare și alte ținuturi de proveniență a aromânilor în Evul Mediu. Nu intră în discuție regiuni mai joase, unde au ajuns doar periodic în cadrul procesului de transhumanță și unde, în Evul Mediu, nu și-au întemeiat așezări *stabile*“²⁴.

²² Vezi Saramandu/Nevaci 2006: 440.

²³ Vezi și Dahmen/Kramer 1994.

²⁴ Khal 1999:16: „Unabhängig von den Betrachtungen zur aromunischen Ethnogenese und Urheimat kann der Raum, in dem sich aromunische Kultur und Sprache zuletzt nachweislich am langsten ausbilden konnte, eindeutig auf das Pindos-Gebirge festgelegt werden. Dieser Grenzraum der geographischen Großräume Epirus, Thessalien und Makedonien kann bereits für das Mittelalter als aromunisches Kerngebiet bezeichnet werden. Zu dem ursprünglichen Kerngebiet müssen auch die Ebenen gezählt werden, die im Rahmen der Fernweidewirtschaft aufgesucht wurden. Die meisten Aromunen sind vom Pindos aus mehr oder weniger direkt in ihre oft weit entfernten neuen Siedlungsgebiete (Dobruđa, Rhodopen, Vêrmion, Olymp etc.) eingewandert. Nicht geklärt ist, ob neben dem Pindos von weiteren Stammgebieten der Aromunen im Mittelalter ausgegangen werden kann. Tiefer gelegene Regionen, die im Rahmen der Transhumanz nur peri-odisch aufgesucht wurden und in denen im

2. PĂSTORITUL – UN *MODUS VIVENDI* AL FĂRȘEROȚILOR

„Dintre toți românii din Peninsula Balcanică – spune Theodor Capidan – adevărații nomazi care n-au locuințe stabile atât la munte cât și la șes și locuiesc mai mult în călive sunt aromânii din Albania”²⁵ [...]. Fărșeroții, chiar după ce s-au așezat la munte cu toate familiile și avutul lor, nu așteaptă decât să se isprăvească iarba bună de păscut ca să se mute în altă parte. Ei continuă cu mulările până aproape de toamnă când se coboară la șes’. Nomadismul în păstorit, prezentându-se sub o formă de civilizație mai înaintată, trebuie deosebit de acela al triburilor de stepă²⁶.

Ocupația de bază a aromânului fărșerot a fost în toate vremurile păstoritul. De altfel și natura solului pe care se găseau așezările lor, nu-i putea îndemna decât la această îndeletnicire. Peninsula Balcanică cu un relief atât de variat, a prezentat încă din cele mai vechi timpuri toate acele condiții pentru dezvoltarea unei vieți pastorale, așa cum a existat din vremuri străvechi în tot bazinul mediteranean, și ceea ce pare și mai interesant pentru studiul formelor acestei vieți sub raport social, este că, pe când în țările civilizate aceste forme au intrat în domeniul legendelor, la păstoria aromâni ele s-au păstrat, toate, până în zilele noastre. Modul de practicare a păstoritului presupunea transhumanța și nomadismul, fiecare în parte cu caracteristicile sale.

Mittelalter keine bodensteten aromunischen Siedlungen entstanden, kommen hierbei kaum in Frage”.

²⁵ Capidan 1926: 63.

²⁶ Cf. Densusianu 1961, „aceiași nomadism păstoresc e cunoscut în Sardinia, Elveția și Italia”.

PĂSTORITUL TRANSHUMANT presupune mutarea alternativă și periodică a turmelor între două regiuni de climat deosebit, însoțite numai de păstori.¹

PĂSTORITUL ÎN FORMA SEMI-NOMADĂ implică aceeași mutare alternativă și periodică concomitentă a turmelor, oamenilor și întregului inventar gospodăresc, în aceleași așezări.

„La fărșeroți – spune Theodor Capidan –, care de multe ori își schimbă locuințele după calitatea pășunilor, ultimul tip de viață semi-nomadă ia forma nomadă.”

PĂSTORITUL ÎN FORMA NOMADĂ implică schimbarea periodică a locuințelor în locuri mai sigure și în funcție de calitatea pășunilor. Între tipul de viață semi-nomad și transhumant, ultimul pare a fi fost cel mai vechi. La păstoria aromâni, transhumanța nu este atât de răspândită. Ea este practică de nevoie în regiunile în care bărbații, putându-se ocupa și cu altceva decât cu păstoritul, se duc o parte cu vitele la păscut, o altă parte rămân acasă, îndeletnicindu-se cu alte treburi². Nu se cunoaște motivul care i-a determinat pe păstoria aromâni să nu continue această formă a păstoritului. Se pare că ei au evitat-o numai din pricina neplăcerilor ce se iveau în viața de familie²⁷.

Descriind păstoritul la fărșeroți, Thede Kahl afirma: „Înainte de stabilirea aromânilor în locurile în care îi găsim până în prezent, ei practicau păstoritul nomad și locuiau în

²⁷ 1. Th. Capidan, 1942, p.92

2. Th. Capidan, 1942, p. 93: „,păstoria din Tesalia, grupați în comunele Șescu, Alimeri, Bahce și altele din apropierea orașului Volo, Vara își trimiteau turmele de oi la munte numai sub conducerea câtorva păstori, iar restul familiilor rămăneau acasă, ocupându-se cu muncile câmpului.”

așezări sezoniere de colibe și corturi, într-o continuă migrație între locurile de vărat din munți și locurile de iernat din zonele de câmpie și de pe coasta mării [...]. După diferitele tipuri de așezare, s-a putut face diferența între păstorii care locuiau în colibe rotunde acoperite cu frunziș și cei care locuiau în corturi din țesătură. În cadrul păstoritului la aromâni se observă diferențe între grupele de Armân¹ (caraguni) și de Rrămăñ¹ (fărșeroți). Păstoritul nomad, în care caz păstorii trăiesc tot timpul anului în colibe de paie și corturi de blană, s-a păstrat până astăzi la Rrămăñ^{b,28}.

Păstorii din Albania, cunoscuți sub numele de fărșeroți – unii dintre ei – își mânău turmele la iernatic spre câmpia Muzăchia, coborând până aproape de portul Volona. Alții apucau drumul spre Tesalia. Păstorii așezați la nord de râul Scumbi se îndreptau spre satele Beala de Sus și Beala de Jos. Cei din ținuturile Dangli și Colonia (cu centrul Frașari) își mânău turmele la văratec în Munții Gramos.

Fărșeroții din Albania, trăind sub continuă amenințare din partea populației albaneze și-au părăsit, cei mai mulți, locurile de baștină și au ajuns cu turmele până la Muntele

²⁸ *Khal* 1999:41: „Bevor die Aromunen sich dort niederließen, wo sie zum Teil bis heute zu finden sind, betrieben sie fast ausschließlich eine nomadische Form der Fernweidewirtschaft [...]. Nach verschiedenen Typen der Siedlungsweise konnte unterschieden werden zwischen Hirten die in bienenkorbartigen Laubhütten wohnten und Hirten, die in festen Stoffzelten wohnen. Innerhalb der aromunischen Fernweidewirtschaft bestanden und bestehen Unterschiede zwischen den aromunischen Gruppen der Armari' (Karagunen) und der Rraman' (Farscheroten). Nomadische Fernweidewirtschaft, bei der die Hirten das ganze Jahr über in Strohütten und Fellzelten leben, hat sich bei den Rraman' bis heute gehalten.”

Neaguș, deasupra Veriei. Aici ei au ocupat comuna Selia de Sus. O parte dintre aceștia duceau turmele la iernatic în apropiere de orașul Neaguște, iar alții își coborau turmele pe țărnul mării, așezându-se în apropierea orașului Caterina, de la poalele Olimpului. Cei din Neaguște, cu timpul, au fondat o comună numită Hurpani²⁹. Cei mai mulți iernau la Caterina, restul în Câmpia Salonicului (unde de ocupau și cu agricultura)³⁰.

Păstorii nomazi trăiau în *fălcări*³¹. O *fălcare* era alcătuită din mai multe *fumél'* (< lat. *familia*) iar căpetenia unei fălcări era *kihăélu* (< tc. *kehaja*). Păstorul se numea *picurár*^u (< lat. *pecorarius*). Majoritatea fărșeroților – mai ales cei care practicau păstoritul nomad – locuiau în *călive* (< ngr. *καλυβοι*) dar cei care numai iarna plecau la șes și vara reveneau la locuințele lor de munte aveau case.

Așezările păstorilor aromâni se găsesc pe înălțimi de munte, departe de drumurile mari. Ca înfățișare, ele se arată impunătoare, fiindcă mai toate au poziții frumoase, sunt situate pe lângă ape curgătoare și în apropiere de păduri seculare. Originea acestor așezări este foarte modestă. La început ele se alcătuiau din simple „*călive*” (*colibe*) de sub conducerea unui

²⁹ Horopani, azi Stenimahos, cu timpul a devenit oraș. Și în ziua de astăzi el este locuit – în număr mic parte – de fărșeroți (chiar dacă mulți nu mai vorbesc limba, ei au conștiința apartenenței la acest grai); Horopani este locul din care bunicii mei (împreună cu tatăl meu) au plecat spre România în anul 1939.

³⁰ Vezi Capidan 1926: 123.

³¹ Cf. Capidan 1926: 165: *fălcare* (< lat. *falx, cem*) ‘seceră’: „Un derivat adjectival *falcalis, -em*, din care am avea *fălcare*, a trebuit să însemneze, la început, porțiunea de pământ în forma ‘secerei’ locuită de o grupare de familii”.

celnic, grupate de cele mai multe ori în mai multe cătune așezate aproape unele de altele. Adesea aceste cătune izolate prin munți se făceau numai pentru siguranța femeilor și copiilor. Și astăzi se mai păstrează în tradiția locală amintirea despre vechea structură a celor mai multe sate aromânești din Pind. Această stare primitivă a așezărilor aromânești se poate înțelege numai dacă ținem seama de faptul că aromânii, la început, îndeletnicindu-se cu păstoritul, au dus o viață transhumantă sezonieră și chiar semi-nomadă cu obișnuitele pendulări între munte și câmpie¹. Dacă și-au ales așezările de munte, aceasta au făcut-o din mai multe motive. Ca păstori, ei aveau nevoie de ținuturi cât mai întinse și bogate în pășuni. În astfel de împrejurări, ei nu s-au putut stabili nici pe vârfuri de munte, și nici de-a lungul văilor, ci pe povârnișul munților, departe de marile artere de comunicație².

În felul acesta, așezările lor, la început în cătune alcătuite numai din câteva colibe, cu timpul se transformau în sate mai măricele, dintre care unele, devenind centre comerciale mai importante, repede ajungeau orașe înfloritoare.

Casele aromânilor, la țară sunt de obicei spațioase, cu mai multe încăperi și adesea prevăzute cu etaj. Ele sunt toate clădite în piatră. Cu cât casele se găsesc la mai mare înălțime, cu atât pereții lor sunt mai groși.³²

Aromânii nu cunosc „bordeiu”, cu toate că există la vecinii lor albanezi, care îl folosesc la fel ca dacoromânii. Casele din satele aromâne situate pe înălțimi de munți, n-au

³² 1. Potrivit acestor mișcări, ei puteau să aleagă între așezările de munte și între cele de câmpie.

2. La aceasta s-a mai adăugat și nesiguranța care amenința pe cei mai înstăriți dintre ei, ori de câte ori bande de hoți ieșeau în drumul mare să atace pe negustori.

cerdacuri sau pridvoare deschise ca locuințele din comunele celorlalte neamuri, fie din pricina înălțimii așezărilor la munte, fie pentru mai multă siguranță în contra atacurilor de afară.

În timpul iernii, cei care de obicei nu se mișcă din comună, locuiesc în încăperile de jos dacă locuința este prevăzută cu etaj. Vara ei ocupă și camerele de la etaj. Camerele laterale servesc una pentru lemne, alta pentru tot felul de produse din lapte, ca unt, brânză, iar celelalte pentru țesături de lână și tot avutul casei. Când intri în casa unui aromân, rămâi într-adevăr uimit de grija ce poartă pentru întreținerea curățeniei.¹

Păstorii nomazi care își schimbă așezările în fiecare vară, sau chiar în intervalul unei singure veri își mută locuințele de mai multe ori, umblând după pășuni mai abundente, locuiesc în colibe sau corturi. Mai multe colibe la un loc formează un cătun. Înainte de a te apropia de aceste colibe, ai impresia că te găsești în fața unor cuiburi de albine sau a unor ciuperci mari răsărite din pământ². Locuința lor în corturi este și mai simplă.

Călivele sunt făcute din pari înfiți în pământ și împlețiți cu *lanură* (fergi); peste împletitură vine tencuiala de pământ.

Călivele construite pentru mai multă vreme se fac din lemn de alun, tăiat pe jumătate. Cu acesta se împetesc parii de pe pereți, apoi vine tencuiala. Pe deasupra, călivele se învelesc cu scânduri, cu stuf sau frunze. Călivele sunt făcute dintr-o singură încăpere de formă pătrată³³.

³³ Th. Capidan 1942: 34: „În vreme ce în Macedonia te poți plânge pretutindeni de tot felul de insecte, în frumoasele sate de munte aromâne poți fi sigur de curățenia exemplară în toate privințele...”

3. ALTE OCUPAȚII

Păstoritul nu era singura ocupație a fărșeroților. Cei stabiliți în Grecia mai ales fărșeroții *șópañ*, practicau cărvănitul și, mai rar, agricultura. În fiecare *tâifă* ‘familie’³⁴ exista un *cărvănár*^U care transporta cu *mulările* ‘catării’ cărbuni și lemne, în vederea comercializării. Prezența în lexic a unor cuvinte precum: *águr*^U ‘ogor’, *arâre* ‘arat’, *siminâre* ‘semănat’, *vómeră* ‘vomeră’, *sápă* ‘sapă’, *sămință* ‘sămânță’, *găr*^U ‘grâu’, *me*^U ‘mei’, *orđ*^U ‘orz’, *skic*^U ‘spic’, *pal*^U ‘pai’ este unul din argumentele care susțin teoria că agricultura nu le era cu totul străină fărșeroților³⁵.

De asemenea, „industria casnică” era destul de bine dezvoltată. Fetele – din copilărie – erau învățate meșteșugul prelucrării lânii. Cuvinte precum *câir*^U ‘caer de lână’, *flucătă* ‘cergă’, *tort*^U ‘tort’, *cărină* ‘scul de lână’, *trâmbă* ‘val de stofă’, *pićur*^U ‘ghemotoc de lână’, *șami*^U ‘batistă’, *hărâr*^U ‘sac’, *kindic*^U ‘scul din fire de bumbac’, *sázma* ‘covor’, *Kilime* ‘covoraș’, *șiac*^U ‘șiac’ etc. erau foarte des întrebuințate de femeile fărșeroților³⁶.

³⁴ O *tâifă* ‘familie’ reunea membrii a trei generații pe linie parentală. De obicei, dacă într-o familie existau mai mulți frați, ei locuiau în aceeași casă. Autoritatea tutelară o reprezentau bătrânii (*pápu*, *múma*) iar nora cea mai mică trebuia să dea ascultare tuturor cumnatelor ei mai mari și să le respecte.

³⁵ Cf. Capidan 1926: 123.

³⁶ Cf. Nenițescu 1895: 185 „batistele (*șamiile*) fărșeroțești se bucură de mare renume în Peninsula și sunt foarte căutate de femeile turce și albaneze”. Acest lucru este o dovadă a faptului că unele produse fabricate manual, în casă, erau comercializate.

4. PORTUL BĂRBAȚILOR

Portul bărbaților fărșeroți este, de fapt, portul specific păstorului aromân, fie el din Pind, Gramoste sau Albania³⁷. Ceea ce diferă, este denumirea elementelor componente. Acestea sunt: *căcûlă*, *cămășe*, *ilékî*, *șigîne*, *sárică*, *cundúș*^U, *malóti*^U, *căpóte cu zărcúlă*, *tămbáre*, *băr*^U, *êçáriș* și *părpóđ*⁸.

Eleganța portului la fărșeroți constă în croiala hainei pe talie și mai ales în mulțimea faldurilor *șigunei* și *cămășii*.

Cămeașa cu multe falduri mai poartă denumirea și de *fustanelă*³⁹. Ea este întâlnită și în portul albanezilor și al grecilor (marcă la aceștia din urmă a costumului național)⁴⁰.

Șigúnça este făcută din șiac, croită pe talie și cade în mai multe falduri. Când este prevăzută cu mâneci despicate și lăsate să atârne se numește *dulmic*^U.

Culoarea alb caracterizează *sárica* la fărșeroți. Această piesă din port este mai scurtă decât șigunea, deschisă în față și

³⁷ Cf. Capidan 1926: 82–90.

³⁸ Idem.

³⁹ Cf. Capidan 1926: 95 „Teritoriul în care se poartă până azi cămașa cu falduri, corespunde cu acela ocupat de iliri. Acest tip de cămașă a influențat portul legionarilor romani și s-a păstrat sub forma lui originală la aromâni ...”

⁴⁰ Wace and Thompson 1923: 60 „Fustanela albaneză a fost adoptată de către greci după eliberarea lor din 1821 ca un costum național al lor” [The result of the pleating is that a man, when fully dressed, seems to be wearing a variety of kilt or fustanella which is really the skirt of his shirt. It is quite likely that the Albanian fustanella, which was adopted by the Greeks after their liberation in 1821 as their national costume, is a development of this pleated shirt].

bine croită pe talie. În unele părți, sarica era de culoare închisă (cafenie sau neagră) și se numea *gunélă*⁴¹.

Malótlul, purtat numai în zilele de sărbătoare, e prevăzut cu *zărcúlă* ‘glugă’ ca și *capóțea cu zărcúlă* ‘talaganul’.

Tămbărca, confecționată din păr de capră, e piesa din port îmbrăcată exclusiv pe timp de iarnă. *Băru* confecționat din lână de culoare roșie sau albă (cu dungii colorate) se poartă numai peste șigune. El mai era prevăzut cu *čiláíhe* – din piele în care fărșeroții purtau *piștólca*⁴². *Ćqářițiil* ‘cioarecii’ sunt de obicei albi, se încheie cu copci și sunt bine strânși pe picior. *Părpódca* ‘ciorapul’ îmbrăca piciorul iar peste ea se încălța *țărúhca* ‘opinca’.

Referindu-se la *căcúlă*, *cămcași*, *băr^u*, *sárică* și *tămbare* Theodor Capidan afirmă că „vechimea acestor cuvinte este indiscutabilă. Ea începe din epoca substratului lingvistic, trece prin epoca romană și ajunge până la primele veacuri de atingere cu slavii”⁴³.

5. PORTUL FEMEILOR

Portul femeilor fărșeroate este compus din: *ćupáre*, *cămcașe albă cu lilice* ‘cămașă albă cu flori’, *fustáne cu puđýcau* ‘rochie cu șorț’, *șigúne*, *sárică* (sau *gunélă*), *băr^u* sau

⁴¹ În limba turcă, *gună* se spune ‘cara guna’ (*cara* = negru) și de aici numele de caraguni atribuit uneori fărșeroților.

⁴² Cf. Nenițescu 1895: 183.

⁴³ Cf. Capidan 1926: 87.

curăuă cu *cuprăk* ‘brâu sau curea cu agrafă’ *părpod* ‘ciorapi’ și ghete⁴⁴.

Caracteristic portului femeilor din grupul studiat este *čupărca*, o tocă, mai înaltă, de culoare roșie împrejurul căruia se înfășoară *cosițele* ‘cozile’ sau, la femeile bătrâne, o *măndilă* ‘batic de culoare închisă’.

Femeile în vârstă din grupul plisoților acopereau *čupărca* cu o pânză albă ce era aranjată în așa fel încât întreaga coafură să pară mai înaltă și mai voluminoasă. Această pânză era numită *čičerčâne*. *Čupărca* simplă e purtată de fete, iar cea prevăzută cu broderie de către neveste. La urechi se poartă *verli* sau *mingúse* ‘cercei’⁴⁵.

O altă piesă din portul femeilor este cea numită *coáce*, un fel de bolero de culoare închisă purtat peste cămașă. *Fustăncea* cu *puđăuă*, *șigunța* (mai lungă decât cea bărbătească, și *sárica* întregesc portul femeilor. Mijlocul este încins cu *băr*⁴⁶ ‘brâu’ alb sau de culoare închisă – la femei – sau cu o *curăuă* ‘curea’ prevăzută cu *čuprăk di asimi* ‘agrafe de argint’ – la fete. De *čuprăk* erau prinse mai multe podoabe.

Ioan Nenițescu, referindu-se la portul femeilor fărșeroate, afirmă că „este cel mai frumos și cel mai pitoresc în toată Peninsula. Hainele lor sunt armonizate între ele cu mult gust ceea ce dovedește că sentimentul frumosului e bine dezvoltat la femeia din acest grup armânesc”⁴⁶.

⁴⁴ Cf. Capidan 1926: 84–86 și Cf. Papahagi 1932: 58 și cf. cu descrierea făcută de bunica mea, Nevaci Olimpia.

⁴⁵ *Vérlili* ‘cerceii’ sunt primiți în dar de către fetiță la botez de la ‘nună’ nașă sau de la *mumă* ‘bunică’. La *semu mare* ‘logodna mare’, fata primește din partea băiatului alături de *flurii* ‘monedă turcească’, cercei (precum și alte podoabe).

⁴⁶ Nenițescu 1895: 183.

Tot în acest capitol voi aminti o particularitate a folclorului fărșerot în ceea ce privește melodia cântecelor acestui grup. Spre deosebire de restul aromânilor care cântă toți aceeași melodie, la fărșeroți, numai unul singur – solistul – cântă o melodie mai mult recitată, iar ceilalți țin o notă, de obicei pe vocala *e* – tonică. În momentul în care solistul a terinat de cântat versul, toți ceilalți care îl acompaniază ținându-i isonul, *tále cânticu* ‘taie cântecul’, repetând cu o voce ceva mai tare ultimele cuvinte ale solistului. Melodia este orientală cu accente triste. Theodor Capidan afirmă că acest mod particular al fărșeroților de a cânta se datorează influenței albaneze⁴⁷.

6. PARTICULARITĂȚI ALE GRAIULUI FĂRȘEROT ÎN LIMBA SCRITORILOR AROMÂNI DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

Primele texte aromânești scrise cu alfabet grecesc, datează din prima jumătate a secolului al XVIII-lea și sunt două inscripții: *Inscripția lui Nectarie Târpu (1731)* și *Inscripția de pe vasul Simota*, nedată, dar care a fost plasată în această perioadă (cf. Caragiu-Marioțeanu 1962: 112-113).

Înscriptia ieromonahului Nectarie Târpu de pe o gravură în lemn a fost descoperită în 1850 la mănăstirea Ardenica de lângă orașul Fier (Albania). Icoana, care o reprezintă pe Fecioara Maria cu pruncul Iisus în brațe are pe cele patru laturi, un text redat în greacă, albaneză, latină și aromână. Textul aromânesc, transcris de Vl. Drîmba și corectat

⁴⁷ Cf. Capidan 1931: 142.

de Matilda Caragiu Marioțeanu, este: *Virîiră, muma-l dumneđă, oră tră noi pecătoșli*. S-a considerat că această înscricție este „o dovadă că năzuința aromânilor pentru cultivarea limbii materne în biserică, școală, ca și în scrieri de orice fel, este cu mult anterioară secolului al XVIII-lea” (Caragiu-Marioțeanu 1962: 113).

Primele lucrări cu caracter didactic destinate aromânilor au apărut la sfârșitul secolului al XVIII-lea și aparțin cărturarilor aromâni, originari din Moscopole, Daniil Moscopoleanul, Theodor Anastasie Cavallioti și Constantin Ucuta. Acestea sunt cărți scrise cu alfabet grecesc.

Th. A. Cavallioti publică la Veneția, în 1770, *Prima învățatură*, carte de citire pentru clasele elementare, scrisă în grecește, curpinzând rugpciuni și glosare din Biblie. Cartea are la sfârșit un vocabular de 1170 de cuvinte grecești, traduse în aromână și albaneză.

Însemnătatea acestui vocabular, pentru cunoașterea dialectului aromân, a fost relevată pentru întâia dată de învățatul german Johann Thunmann, profesor la Universitatea din Halle, care l-a și publicat în lucrarea sa *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker* (Leipzig, 1774).

Numărul locuitorilor Moscopolei este dat, după surse istoriografice albaneze recente, de Armin Hetzer, care a reeditat de curând *Vocabularul* în trei limbi, din 1770, al lui Th. A. Cavallioti: *Das dreisprachige Wörterverzeichnis von Theodoros Anastasiu Kavalliotis* (Hamburg, 1981); la p. 21, după menționarea numărului locuitorilor Moscopolei, de 25.000-30.000, Armin Hetzer adaugă: „în secolul al XVIII-lea, înainte de 1769, când orașul a fost incendiat pentru prima dată,

Moscopole avea mai mulți locuitori decât Belgradul, Sofia și Atena la acea dată”.

Lucrarea lui Cavallioti conține un singur text aromânesc (grai fărșerotesco): „Hristos de morți nâstâsi cu morte mortea călcându, ș-a mărmintătorlor ahârzi bană harizmă”.

Daniil Moscopoleanul publică la Veneția, în 1794, *Învățătură introducătoare*, carte de lectură, scrisă în grecește, care cuprinde, la sfârșit, un manual de conversație în patru limbi: greacă, albaneză, aromână și bulgară. Prima ediție a fost reprodusă de cercetătorul englez William Martin-Leake în *Researches in Greece* (Londra, 1814: 383-403). Lucrarea lui Daniil nu este propriu-zis un lexicon, după cum arată titlul, ci un ghid de conversație cu sintagme întrebuintate în vorbirea zilnică.

Constantin Ucuta publică la Viena, în 1797, *Noua Pedagogie*, (cu subtitlul: „abecedar lesnicios, pentru a-i învăța pe tineri carte romano-vlahă în uzul curent al romano-vlahilor [= al aromânilor]”).

Constantin Ucuta, Moscopoleanul, hartofilax și protopop în Posen din Prusia Meridională a scris abecedarul cu scopul bine determinat de a învăța pe copiii aromânilor carte aromânească: *Așteaptă-o lumina aistă puțână, tră filisirea a fumel'lor a nostrorū, ca de multu ți era doru se o veđi aistă arhizmă tru fără anostră, tsi cu efcolil se icăsească fumel'ile anostre ațea ți cu multă zâmane ș-cu multă zâhmete o k'icăsescu pre altă limbă. Primește lumina această puțină, spre folosul copiilor noștri, căci de mult ți era dor să vezi acest început în neamul nostru, pentru ca cu ușurință copiii noștri să priceapă aceea ce cu multă pierdere de vreme și cu multă*

greutate o pricep în altă limbă. Putem crede că Ucuta ar fi avut cunoștință despre mișcarea de redeșteptare națională a românilor din Transilvania. Cartea lui Ucuta este imprimată la Viena în tipografia „marchizilor Pului”, de origine aromână.

Lucrarea lui Ucuta, deși are un conținut religios, este în primul rând un manual pentru studiul aromânei, fiind prima încercare a unui scriitor aromân de a norma scrierea dialectului.

Pentru prima dată, Constantin Ucuta discută existența în aromână a lui **u** plenison și a lui **u** asilabic: „unul întreg și altul scurt « prengiumitate »”, spune autorul. De asemenea, explică diferența dintre vocalele **a**, **ă** (redat prin *a* cu iota subscris) și **î** (pe care îl transcrie cu *oi* grecesc). Despre sunetul **g** spune că se rostește « ca latineasca *g* », iar **j** „ca magă areasca *s'z*”. Sunetul **ʃ** este transcris de Ucuta prin **λλ'**. Despre **rr** [cu pronunțare apicală sau velară] spune că se rostește „ca sârbeasca *r*”.

Scrierile celor trei autori reflectă trăsături ale graiurilor aromânilor din Albania, mai exact trăsături caracteristice ale graiurilor moscopolean și ale graiului fărșerot. După Th. Capidan, aromânii locuitori ai orașelor Corcea, Pogradet, Elbasan, Cavalja, Tirana, Durazzo, Lușnia, Berat, Fearica (Fjeri) sunt originari din ținutul Moscopolei și prezintă în grai particularități care se regăsesc în limba scriitorilor din secolul al XVIII-lea, dar, la origine, ei sunt tot fărșeroți, și numai cu timpul și-au pierdut unele trăsături specifice (pe *r* velar, de exemplu.) (cf. Nevaci 2009: 225).

Particularități lingvistice. Vocalism

Rostirea lui **qa** ca **q̄**:

m̄orte pentru *m̄q̄arte*, ‘moartea’; *v̄omeră* pentru *v̄q̄ameră* ‘plug’.

Absența lui a- protetic :

rădățină, rău, rână, pentru formele obișnuite la ceilalți aromâni: *arădățină* ‘rădăcină’, *arău* ‘rău’, *arână* ‘rană’.

Rostirea lui **xa** ca **ɣ**:

urɣl'a, impɣtigă, burɣte, fumɣde, etc. pentru *urɣacl'e, mpɣatică, burɣate, fumɣal'e*.

Diftongul **ɣă** este redat uneori prin **ja** ca în Codex Dimonie: *gunjăpine, fjătă*.

U plenison

La sfârșitul cuvintelor, *u* apare plenison, fiind notat atât după o consoană cât și un grup de consoane: *bagu, acu, nepotu, omu, numeru, nelu, mascuru*.

Rostirea lui **ă**, **î** ca **ä**, transcris de Daniil cu **ɛ**, rostire specifică graiului fărșerot :

prevđile pentru *prăvđăle* de la *pravadă* ‘vită’; *lendurâ* pentru *lândură* ‘rândunică’; *serme* pentru *sărâme* ‘fărâme’; *puțemu* pentru *puțînu*; *lenđetlu* pentru *lindđetlu* ‘bolnavul’.

Consonantism

Reducerea grupurilor consonantice rn și rl la r̄ cu mai multe vibrații, înforme ca *ɣărră* ‘iarnă’, *tɣărră* ‘toarnă’ etc și *cúscurre* ‘cuscrul’, *țer̄* ‘cerul’ etc., constituie o rostire particulară a fărșerotilor și a moscopolenilor.

Nu putem ști dacă notația *pp* folosită de toți cei trei autori redă un *r* velar (sau uvular) sau un *r* cu mai multe vibrații apicale. Totuși, forma *picuraɣu*, întâlnită la Daniil, 168/28, ar putea atesta un *r* velar sau uvular, existent în graiul

fărșeroților și dovedind, încă o dată, apartenența lui Daniil la acest grai.

***l* velar**

În formele *ðallă* ‘zer’, *ğellă* ‘mâncare gătită’, avem a face, foarte probabil, cu *l* velar, caracteristic graiului moscopolenilor, care sunt influențați în această rostire de pronunția din albaneză a sunetului respectiv.

Codex Dimonie, descoperit de profesorul Gustav Weigand în 1889, în Ohrida (Macedonia), în casa fraților Iancu și Mihail Dimonie, este o culegere de texte religioase, traduse din limba greacă. Manuscrisul a fost publicat de Gustav Weigand, în transcriere fonetică, alături de textul scris cu litere grecești, în „Jahresbericht des Institus für rumänische Sprache” (nr. IV-VI, 1894-1899).

Codex Dimonie, datând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, reprezintă, așa cum rezultă și din indicațiile tipiconale redactate în limba greacă din textul aromânesc, o traducere a unor scrieri religioase, care se bazează pe texte biblice, după un original grecesc, și anume: *Evanghelia lui Marcu Faptele apostolilor*, *Ioan Gură de Aur*, unele fiind preluate de la Damanschin Studitul și Efren Sirul.

În ceea ce privește *transliterația*, Gustav Weigand precizează: „Am respectat originalul, astfel încât transcrierea fonetică să corespundă rostirii autorului, respectiv, a autorilor [...], fără să operăm o uniformizare, care s-ar fi putut face cu ușurință. Chiar în Ohrida nu se vorbește un dialect unitar, căci acolo trăiesc aromâni de origine diferită, chiar și fărșeroți, așa încât autorului îi erau, adesea, cunoscute două sau mai multe forme” (Weigand 1897: 136). Ulterior, G. Weigand a afirmat

că dialectul actual din Tirana este singurul care poate fi luat în considerație pentru *Codex Dimonie*. Ocupându-se, la rândul său, de această problemă, Th. Capidan a arătat că „particularitățile de grai care se găsesc în limba aromânilor din Tirana se întâlnesc și în textele celorlalte scrieri aromânești din sec. XVIII [...]. Astăzi se știe că limba *Codicelui Dimonie* se identifică cu limba celorlalte texte aromânești din Albania” (Capidan 1932: 66).

Fără să se ocupe foarte pe larg de limba în care și-au redactat operele scriitorii aromâni din secolul al XVIII-lea, pe care i-a reeditat, Pericle Papahagi folosește, pentru prima dată, sintagma „dialectul moscopolean” (care apare de două ori, cf. Papahagi 1909:323-324), în care determinantul *moscopolean* are mai mult o accepțiune culturală decât lingvistică, evocând faptul că operele scriitorilor în cauză sunt rodul mișcării culturale de la Moscopole și reflectă, în principiu, dialectul vorbit în acest oraș (și în împrejurimi). Este o denumire cultă pentru cvorbitorii graiului în cauză nu-și spun „moscopoleni”.

Cel care s-a ocupat mai îndeaproape de graiul aromânilor din Albania, cu referiri și la limba scrierilor din secolul al XVIII-lea, a fost Th. Capidan, în monografia, *Fărșeroții* (1931). Constatările din această monografie sunt prezentate succint în *Aromânii*, Capidan 1932: 18-19. Th. Capidan stabilește o ierarhizare socială – întemeiată pe ocupații diferite – între aromânii de la sate și cei stabiliți în orașe, găsind în diferența rural/urban sursa deosebirilor de grai. Deși prezintă, în capitole separate, particularitățile din graiul fărșeroților și din graiul românilor din orașe, Th. Capidan nu vorbește, explicit, de un grai sau de un „dialect moscopolean” (denumire care la Per. Papahagi este folosită într-o accepțiune

mai degrabă socio-culturală; vezi *supra*). Dar, chiar dacă nu-l denumește, el reprezintă o realitate lingvistică, sesizată de G. Weigand, care era în căutarea graiului (evident, nu cel fărșerot, cunoscut de el) în care a fost scris *Codex Dimonie*.

Pentru identificarea acestui grai trebuie, mai întâi, să urmărim atent felul în care cei doi editori – Paul Dachsel și Gustav Weigand – au realizat *transliterația* (transpunerea textului din alfabet grecesc în cel latin) și, apoi să ne referim la stadiul actual al cercetărilor privind graiurile aromânei.

Indicații privind apar numai la primul din cei doi editori ai textului, anume la Paul Dachsel. G. Weigand, cel de al doilea editor, care a continuat și a încheiat publicarea *Codex-ului*, preia sistemul de transliterație stabilit de Paul Dachsel.

În ceea ce privește vocala ă (redată prin o cu cerculeț subscris), Gustav Weigand preciza : „Nu se poate stabili cu siguranță dacă scriitorul (copistul) avea o singură vocală închisă în seria centrală sau mai multe; totuși prima variantă este posibilă [și anume o singură vocală închisă în seria centrală], căci și astăzi se rostește în nord, în special în Monastir [=Bitolia], numai [= ă]” (Weigand 1897: 138).

Această problemă a provocat dificultăți de interpretare și altor lingviști – Per. Papahagi, Th. Capidan, Tache Papahagi – care nu au rezolvat-o și nu o puteau rezolva, fiind vorba nu de fonetică, ci de fonologie, așa cum a remarcat Matilda Caragiu Marioțeanu în *Studiul lingvistic* care însoțește ediția din *Liturghierul aromânesc* (1962): în graiurile în discuție (din Albania) există – din punct de vedere fonologic – o singură vocală închisă din seria centrală, /ă/, care în poziție neaccentuată, se poate realiza – fonetic – nu numai ca [ă], ci și ca [î]. Este vorba de distincția făcută pentru prima dată în 1968

în lucrarea *Fono-morfologie aromână* între graiurile de tip F [=fărșerot] cu șase foneme vocalice și celelalte graiuri aromânești, de tip A, cu șapte foneme vocalice (și, implicit, cu opoziția /ă/ : /â/ (*arăy*: *arăy*) în poziție accentuată, care nu există la graiurile de tip F [=fărșerot], unde cele două cuvinte se confundă, rostindu-se *răy* (fără *a* protetic).

Dată fiind inconsecvența cu care este notată vocala centrală în alfabet grecesc (–, αα, α), soluția de a o reda, din rațiuni fonologice prin *ă* (nu și prin *î*) este cea corectă.

O problemă dificilă de interpretare, în *Codex Dimonie*, este aceea a lui *u* final, care – atunci când cuvântul se termină într-o consoană – este notat, cu excepția consoanei *m*, după care, de obicei, nu este marcat. O atenție specială a acordat acestei probleme Matilda Caragiu Marioțeanu, care, dată fiind dificultatea interpretării, îl notează pe *u* final precedat de o consoană: „l-am transcris pe *ʃ* precedat de o consoană prin *u* plenison” (Caragiu-Marioțeanu 1962: 89). Considerăm că această soluție este corectă.

Avem de făcut o observație cu privire la acest *u* final după cuvinte terminate în consoana *m*. Pentru a interpreta corect situația din *Codex Dimonie*, trebuie să-l amintim pe C. Ucuta, care preciza că „la unele cuvinte, ce se termină cu *m*, nu punem nici un [u]: *avem*, *lăsăm*, *putem* ca să respectăm rostirea (Papahagi 1909: 67). Observăm, însă, că uneori Ucuta îl notează pe *u* final și după consoana *m*. Această inconsecvență a fost interpretată diferit de Th. Capidan, respectiv Matilda Caragiu Marioțeanu, din al cărui studiu lingvistic, la *Liturghier aromânească* cităm: „Luând-o drept bună [precizarea făcută de Ucuta], Th. Capidan conchide pe marginea rostirii lui *u* final în cuvinte terminate într-o consoană [...] că «-*u* se rostește după

orice consoană afară de *m*. El [Ucuta] uită câteodată această regulă și-l scrie după *m*: *mprumutămū*, 65/3» (cf. *Arom.*, p. 287). Adevărul este că Ucuta nu «uită» notându-l pe *-u* după *m*, ci «uită» când nu-l notează (Caragiu-Marioțeanu 1969:89)”. După cum vedem, interpretările celor doi lingviști – Th. Capidan și Matilda Caragiu Marioțeanu –, cu privire la aceeași realitate fonetică, sunt opuse.

Situația semnalată de Ucuta se regăsește în *Codex Dimonie* : după *m*, *-u* de ce mai multe ori nu este notat: *cum*, *om*, *pom*, *ami* (cf. Nevaci 2009 d: 272).

Alături de aceste notații, cele mai frecvente, întâlnim uneori și altele, cu *-u final* prezent: *nă c'linămu* (III/7); *hīmu* (II/20); *l'irtămu* (II/3); *umplēmu* (XV/20); *vremu* (XVI/13)”. Analizând aceste exemple, care reprezintă o excepție în *Codex Dimonie*, sesizăm o problemă de fonetică sintactică, fiind vorba de trei contexte diferite (Nevaci 2009 d: 278).

Primul context este acela în care:

- a) după *-m* și *u* urmează cuvinte care încep cu o vocală.

Spre exemplu:

nă c'linămu o vrutu Dumnidzău ‘ne închinăm, o iubite Dumnezeu’ (III/7), *l'irtămu únu alántu* ‘iertăm unul altuia’ (II/3), *as umplēmu ariġeġli a nostri* ‘să facem rugile noastre’ (XV /20).

Al doilea context este acela în care:

- b) după *-m* și *u* urmează cuvinte (sau construcții) cu grup consonantic la inițială: *aġé vrēmu s-căftămu di la dommulu* ‘aceea vrem să cerem de la Domnul’ (XVI/13).

- c) după *-m* și *u* urmează un cuvânt care începe cu o consoană: *noj tûțǎ [...] hîmu gîmta atá* ‘noi toți suntem poporul tău’ (II/19-20).

În primele două situații (de sub *a* și *b*), rostirea lui *-u* după *m* se explică prin contextul fonetic: în exemplele de sub (a), *-u* este „indus” de vocala care urmează, cu care formează, uneori diftong: *uo, ua* în exemplele *c'linǎmu o, as umplému arișe_ili*; în exemplele de sub (b), *-u* după *m* e „cerut” de grupul consonantic care urmează, *sc*. Numai în exemplul de sub (c), *-u* după *m* nu are o explicație (putând fi o inconsecvență de scriere) (cf. Nevaci 2009 d: 279).

În concluzie la cele afirmate cu privire la *u* final după o consoană, considerăm că absența lui după *m* ilustrează *graiul moscopolean*, conform descrierilor recente (cf. Saramandu 1972: 171-172 și Saramandu 1984: 429).

Precizăm că soluția adoptată de Gustav Weigand în transcrierea lui *-u* final precedat de o consoană prin *-ŭ scurt*, iar a lui *-u* final precedat de două sau mai multe consoane prin *-u* plenison, are în vedere situația generală din aromână, în care *-u* este scurt precedat de o consoană și plenison după un grup de consoane. Rostirea lui *u* plenison după grup consonantic caracterizează însă și graiul moscopolean (deosebindu-l de cel fărșerot, unde apare *u* scurt), așa cum rezultă din cercetările și înregistrările actuale de texte (cf. Saramandu 1972: 1971, Saramandu 2007: 345-361).

În continuare prezentăm câteva *particularități ale graiului moscopolean*, pe baza tectului:

În ceea ce privește vocalismul, graiul moscopolean se încadrează, împreună cu cel fărșerot în categoria graiurilor cu 6 foneme vocalice (lipsește vocala centrală închisă /i/),

deosebindu-se de graiurile aromânești cu șapte foneme vocalice (pindean, grămostean).

O altă particularitate a graiului moscopolean, care se regăsește în graiul fărșeroților din Albania, este monoftongarea diftongilor *ɤa*, *ɔa*, rezultatul fiind *ɕ*, *ɔ* (Nevaci 2009 d: 282). În *Codex Dimonie* diftongul, *ɤa* apare atât ca *ɤa* (grafic *ja*), cât și ca *e*: *bisjărică* (35/26), *urjac'le* (11b/18), dar *déde* (68b/18), *cădere* (70/3). În schimb, diftongul *ɔa* se păstrează (redat grafic: *ɤa*): *ɤáspe* (81b/13), *icɤană* (27b/21).

Referindu-se la o altă trăsătură fonetică desprinsă din text și anume, labializarea lui *ă* neaccentuat, Th. Capidan afirmă: „Este destul ca cineva să stea o zi în Tirana sau Durazzo ca să audă limba lui Ucuta cu obicinuita labializare a lui *ă* neaccentuat” (Capidan 1931: 121). Această particularitate se regăsește în *Liturghier* (Caragiu-Marioțeanu 1962:81-82 și e confirmată de graiul moscopolean actual. În *Codex Dimonie* înregistrăm formele: *furmacu* pentru *fărmacu* ‘otravă’ la ceilalți aromâni (43 b/2), *lungoare* pentru *lăngoare* ‘boală’ la ceilalți aromâni (37/21).

Fonetismul *duminică* pentru *dumănică* în restul graiurilor aromânești, atestat la Daniil Moscopoleanul este înregistrat și în *Codex Dimonie* (68 b/6) și se conservă până azi în graiul moscopolean (cf. Saramandu 1972: 175).

Prezența în textul din *Codex Dimonie* a fonetismului *mari* (pluralul de la *mare*) (95/11) pentru *măr'î* în restul aromânei este o altă trăsătură a graiului moscopolean (cf. Saramandu 1972: 175; Bardu 2004: 73). Fonetismul apare și la ceilalți scriitori din secolul al XVIII –lea: Daniil notează *mari pești* (136/12), iar Ucuta *amirărăt mari* (101/55).

Formele de persoana a III-a singular, indicativ prezent și de conjunctiv prezent al verbelor *dau* ‘dau’, *lau* ‘spăl’, *stau* ‘stau’ așa cum apar în *Codex Dimonie*, precum și la Daniil: *dă*, *lă*, *stă* formează arie separată la moscopoleni față de formele *da*, *la*, *sta* în restul aromânei. În ceea ce privește *consonantismul*, amintim câteva fenomene desprinse din text:

Reducerea grupului consonantic rn>r este o particularitate comună graiurilor fărșerot și moscopolean, prezentă la toți scriitorii aromâni din secolul al XVIII-lea. În *Codex Dimonie* este ocurentă în fonetismele: *cară* pentru *carni* ‘carne’ în restul aromânei, *hărescu* pentru *hârnescu* ‘hrănesc’ în restul aromânei etc.

Semnalăm reducerea lichidei laterale [l] în grupul [rl] la [r] în formele articulate ale substantivului: *țeru* pentru *țerlu* ‘cerul’ în restul aromânei, *soră* pentru *soarli* ‘soarele’, *fițoru* pentru *fițorlu* în celelalte graiuri ale aromânei etc.

În schimb, reducerea dentalei [n] în cadrul grupului consonantic *mn* (*mn* > *m*), trăsătură a graiului fărșerot, nu este ocurentă în textele scriitorilor aromâni din secolul al XVIII-lea, inclusiv în *Codex Dimonie*. Astfel, întâlnim formele *lemnu* ‘lemn’, *scamnu* ‘scaun’, *semnu* ‘semn’ etc.

La scriitorii din secolul XVIII și în *Liturghier* apare forma *măc* ‘mănânc’ (ca în majoritatea graiurilor aromânești, inclusiv cel fărșerot (cf. Nevaci 2009 d: 11284). În schimb, în *Codex Dimonie* apare numai *măncu*, fără reducerea grupului consonantic, ca la Boiagi.

E posibil să fi circulat ambele forme (cele cu *nc* neredus la *c* au fost atestate și în graiul pindean, în localitățile Băiasa (de către Weigand 1894: 250/23), *Aminciu* de către Saramandu în *ALAR* m.s.). În Vlahoclisura, localitate cu populație

moscopoleană la origine, Papashagi notează forme cu *nc* neredus la *c*. De asemenea, găsim în Ohrida formele *mîncare* (303/11) și *avea mîncată* (383/19). În legătură cu formele *măcu* și *măncu*, Weigand precizează că *măcû* e atestat îndeosebi în Monastir [= Bitolia], dar că apare și în Ohrida, alături de forma cu labializarea lui *ă*, *munku* (Weigand 1894: 319).

În ceea ce privește lexicul, în *Codex Dimonie* întâlnim pentru pronumele nehotărât forma *ținivá* cu sensul ‘cineva, vreunul’ (14/19): *dise aveță viđută ținivá si adună ani du rugu di pritu skîń?*, ‘dacă ați văzut pe cineva să adune rug de pe spini?’ dar și cu sensul pronumelui negativ ‘nimeni’: *ținivá nu va s-îi avdă* (13/8-9) ‘nimeni nu o să-i audă’. *Ținivá* cu sensul de ‘nimeni; vreunul’ apare și la Daniil și Ucuta. E interesant faptul că pronumele nehotărât *ținivá* se întâlnește la scriitorii moscopoleni în propoziții negative cu sensul de ‘nimeni’: *ținiva nu poati* (Ucuta 65/4) ‘nimeni nu poate’; *cafiță hrană și nu le da ținivá* ‘cer hrană și nu le dă nimeni’. *Ținivá* e formă moscopoleană. În graiul fărșerot îi corespunde *văr*, care se folosește, ca pronume nehotărât (*vini văr^u (fićor^u)* ‘a venit vreun fecior’), dar și ca pronume negativ în enunțuri negative (*nu vini văr^u (fićor^u)* ‘n-a venit niciun fecior’. În *Codex Dimonie*, *ținivá* apare atât în propoziții negative, ca la scriitorii moscopoleni, cu sensul ‘nimeni’ cât și cu senul ‘cineva’ (vezi *supra*) (cf. Nevaci 2009d: 285).

Într-o anchetă de teren pe care am efectuat-o la Ohrida în anul 2007, am putut confirma, după mai bine de un secol, constatarea făcută de Gustav Weigand că în Ohrida – vechi centru orășenesc –, nu se vorbește un grai unitar. Se disting și astăzi două grupuri de vorbitori aromâni (cf. Nevaci/Radu 2008):

- a) vechea populație orășenească, la origine moscopoleni
- b) valurile ulterioare de populație aromânească, la origine fărșeroți.

Cele două grupuri au conștiința deosebirilor de statut social și, de asemenea, de grai.

Pentru literatura religioasă aromână din aceeași perioadă menționăm și *Liturghier aromânesc* (manuscris inedit), publicat în 1961 de Matilda Caragiu-Marioțeanu.

7. FĂRȘEROȚII ÎN DOBROGEA

Fărșeroții, fie că au trăit în Grecia, Albania sau Macedonia, au avut tot timpul conștiința românității. Acest fapt, precum și condițiile istorice de la sfârșitul primului război mondial și consecințele războiului greco-turc (1919–1922) au determinat plecarea acestui grup – alături de ceilalți aromâni – spre România. Unul din inițiatorii acestei mișcări a fost Gheorghe Celea⁴⁸, conducătorul necontestat al grupului de aromâni din regiunea Veria, Gramaticova.

Ca urmare a războiului greco-turc (1919-1922), foarte multi greci s-au refugiat din Turcia în Grecia, iar populația musulmană din Macedonia și Creta în Turcia. Liga Națiunilor a intermediat locurile de muncă agricole sau industriale ale refugiaților greci în Grecia. Acest lucru a determinat perturbații demografice și desproprietărea aromânilor din Veria, Vodena, Meglenia, și Caterina, în cea mai mare parte crescători de oi.

⁴⁸ *Gheorghe Celea* (1880–1966), bunicul după mamă al actorului Ion Caramitru, învățător în comuna Gramaticova.

Cu sprijinul autorităților române, aceștia au emigrat în Cadrilater începând cu anul 1925, stabilindu-se apoi, în 1940, în actualele așezări din județul Constanța, unde au ocupat locuințele părăsite de germani.

La data de 26 octombrie 1925 primul vapor cu aromâni, ‘Iași’, intra în portul Constanța. Acest proces s-a încheiat în jurul anului 1940 (când familii răzlețe au venit pe cont propriu în România). Oficial, anul 1935⁴⁹ reprezintă data la care a luat sfârșit „migrarea”⁵⁰ populației aromâne spre România.

În lunile iulie-septembrie 1925, delegatul Societății Macedo-Române, Demetru Kehaia, s-a deplasat în regiunile din Grecia pentru a organiza primele contingente de aromâni pentru emigrare. Au avut loc și contacte cu oficiali de la Atena, care erau astfel înștiințați de intențiile aromânilor și de consimțământul guvernului român. Serviciul Maritim Român era solicitat să realizeze, contra cost, transportul coloniștilor la Constanța. Înaintea primului transport, din luna august, grupuri de aromâni au venit din comuna Pleasa, din sudul Albaniei (fărșeroți plisoț). Aceștia au întemeiat satul Frașari, din Durostor.

Deși primele inițiative și acțiuni concrete privind emigrarea aparținuseră aromânilor și meglenoromânilor din Grecia, din regiunile Veria, Vodena și Meglenia, în mod cu totul surprinzător, primii emigranți nu au venit de aici, din Albania, din comuna Pleasa, din Dișnița și Stropani. Aceștia au sosit la București, în data de 20 iulie 1925, fiind împrăștiți în Dobrogea de Sud.

⁴⁹ Cf. *Arhivele Statului*, Constanța din 1947.

⁵⁰ Am folosit termenul de *migrare* cu sensul geografic de mișcare de populații.

Fărșeroții s-au așezat în special în județul Caliacra: șopań în satele: Alexandria, Bazargic, Bezaurt, Casimcea, Carasular – Denicler, Cara–Omer, Caragi, Arman, Ceamurlia, I. G. Duca, Tatargea, iar plisóți în satele: Frașari, Aidemir, Regina Maria (în regiunea Durostor).

La 7 septembrie 1940, în urma tratatului de frontieră româno-bulgar de la Craiova prin care partea de sud a Dobrogei, Cadrilaterul (județele Durostor și Caliacra) intra în componența Bulgariei, populația a fost transferată. Fărșeroții – împreună cu alte grupuri de aromâni – au fost cazați, pentru câteva luni, până la evacuarea populației germane, în județul Ialomița⁵¹.

Din noiembrie 1940 grupuri de aromâni au început să vină și să fie împrorietărite în Dobrogea. În această regiune, fărșeroții constituie, ca și grămostenii, un grup numeros (34% din numărul total al aromânilor)⁵². Fărșeroții șopań sunt întâlńiți în localitățile: Agigea, Cogealac, Mihail Kogălniceanu, Mihai Viteazu, Nisipari, Ovidiu, Poiana, Palazu Mic, Medgidia (din județul Constanța)⁵³. Fărșeroții plisóț sunt întâlńiți în orașul Ovidiu și cartierele orașului Constanța: Viile Noi, Anadolchioi și Palazu Mare (ridicat la statutul de cartier în anul 1987; până la acea dată era considerat sat). După cum se observă, fărșeroții șopań formează partea cea mai numeroasă în Dobrogea (față de cei plisóț).

Comuna Cogealac datează din anii 1870, cunoscută sub numele turcesc Hogeainlic, care însemna ‘poșta mare’ fiind

⁵¹ Cf. Cușa 1990: 43.

⁵² Cf. Saramandu 1972: 18.

⁵³ Cf. Saramandu 1975–1976: 188–189.

amplasată pe drumul dintre orașele Constanța și Tulcea. Aici poposeau, în trecut, care și poștalioane trase de cai, care transportau zilnic poșta, făcându-se schimbul de cai pentru a-și continua drumul spre nordul sau sudul Dobrogei.

Comuna Cogealac, formată la început din cetățeni veniți din țară cu animale multe, în special cu oi, gășind suprafețe însemnate de pășuni naturale s-au stabilit în zonă întemeind gospodarii. Odată cu creșterea animalelor s-a dezvoltat comerțul cu produse agricole care se desfășura la târgul renumit din localitate, devenind astfel un centru important, unde veneau locuitori din satele învecinate.

Datorită renumelui și importanței acestui târg situat lângă calea ferată precum și poziției geografice - în perioada 1936 - 1937, localitatea a devenit centrul plasei Cogealac, la care erau polarizate toate localitățile învecinate.

În perioada 1873-1883 localitatea a fost populată cu coloniști de origine germană. Primii coloniști veniți au fost 44 de familii de etnici germani, originari din Basarabia. Majoritatea populației germane a fost dusă în 1940.

Cu ocazia schimbului de populație care a avut loc în 1940 cu statul bulgar, în locul germanilor plecați, au fost aduse familii de aromâni din Cadrilater. La recensământul din anul 2002, comuna Cogealac avea o populație de 3316 locuitori, din care 60% aromâni fărșeroți *sópaní*.

Palazu Mare este în prezent un cartier din Constanța. În anul 1909 a luat ființă comunitatea germană din Palazu Mare. Din inițiativa pastorului J. Schubert din localitatea Caramurat, în 1929 s-a realizat clădirea școlii. În 1940, un număr de 515 de germani au părăsit așezarea, în sat rămânând

numai 15 germani⁵⁴. Cu ocazia schimbului de populație din 1940 cu statul bulgar, în locul germanilor, în Palazu Mare au fost aduse familii de aromâni. În prezent, Palazu Mare este un important cartier al municipiului Constanța, fiind foarte cunoscut datorită numărului său mare de locuitori. Palazu Mare este situat lângă lacul Siutghiol. Din toți locuitorii cartierului, 40% sunt aromâni *plisoț*, 25% romi, 20 % sunt turci și 15% reprezintă alte minorități naționale.

Mihail Kogălniceanu, fost *Karamurat*, este o localitate din județul Constanța, situată la o distanță de 25 kilometri de oraș. Locul în care se află comuna a fost ocupat inițial de triburile tătare emigrate din Crimeea, stabilite în urmă cu aproximativ 500-550 de ani, perioadă în care localitatea a purtat numele de Karamurat (Murat cel Negru), numele unui conducător tătar. Teritoriul a fost stăpânit de tătari până în anul 1877. În perioada 1877-1883 localitatea a fost populată cu coloniști de origine germană. Majoritatea au părăsit localitatea în 1940.

Conform recensământului din 2002 în comuna Mihail Kogălniceanu trăiesc 10114 locuitori, dintre care 8155 daco-români, 1214 aromâni fărșeroți *sópan*, 107 turci, 337 tătari, 283 romi, 18 germani.

Poiana, sat din județul Constanța (la o distanță de 17 km. de oraș) are o populație de 670 delocuitori. *Poiana* este cunoscută și sub numele de *Cocoșu* traducere a lui *Horoslar*. Aproximativ 60% sunt aromâni fărșeroți *sópan*.

⁵⁴ Cf. Arhivele Statului.

Comuna **Mihai Viteazu** este situată în extremitatea de nord-est a județului Constanța chiar la granița cu județul Tulcea. La recensământul din 2002 avea o populație de 1932 locuitori. În trecut se numea **Sarıyurt**. În prezent, doar 20 familii de fărșeroți *sópañ* mai locuiesc în sat, restul stabilindu-se în orașul Constanța.

Ovidiu este un oraș din județul Constanța. Are o populație de 13.131 locuitori. Vechea denumire a localității, dată de către turci era *Canara*. Aici 20% sunt aromâni.

De asemenea, fărșeroții *sópañ* mai locuiesc în regiunea Banatului (mai ales în Timișoara) iar *plisót* în București (comuna Pipera).

Ocupația de bază a fărșeroților rămâne creșterea oilor și prelucrarea produselor provenite de la acestea. În același timp ei practică și agricultura, negustoria sau diverse meserii (mai ales cei stabiliți la oraș). Foarte multe familii de fărșeroți se stabilesc la orașe adoptându-se la ritmul și caracteristicile vieții moderne.

În capitolele următoare voi prezenta caracteristicile fonetice și morfologice⁵⁵ ale acestui grai pe care poeți ca Ion Fotu, Ioan Cușa, Nicolae Caratană, Gheorghe Nevaci și alții l-au ridicat la rangul de limbă scrisă.

⁵⁵ Lexicul graiului fărșerot nu prezintă diferențe semnificative față de restul graiurilor aromâne. Fonetismele specifice acestui grai, precum și limbile din care au fost moștenite sau împrumutate cuvintele sunt cuprinse în capitolul *Fonetică și fonologie*.

CAPITOLUL 2

GRAIUL AROMÂNILOR FĂRȘEROȚI DIN DOBROGEA

A. FONETICA ȘI FONOLOGIA

1.1 VOCALE

1.1.1 DESCRIEREA SISTEMULUI VOCALIC

Sistemul vocalic al graiului fărșerot cuprinde 6 vocale (|a, e, i, ă, o, u|), spre deosebire de cel al graiurilor grămostean și pindean¹ cu 7 vocale (|a, e, i, ă, î, o, u|):²

graiul fărșerot ³			graiurile grămostean și pindean		
<i>i</i>		<i>u</i>	<i>i</i>	<i>î</i>	<i>u</i>
<i>e</i>	<i>ă</i>	<i>o</i>	<i>e</i>	<i>ă</i>	<i>o</i>
	<i>a</i>			<i>a</i>	

¹ În urma anchetelor efectuate în Pind în august 2011, am constatat că, graiul are, izolat, în anumite localități sistem de șapte vocale.

² Cf. Caragiu-Marioțeanu 1968: 32 și Cf. Saramandu 1984: 428.

³ Sistemul vocalic de 6 vocale are în vedere distribuția fonemelor vocalice în silabă accentuată după consoane nepalatale (pentru alte poziții cf. cap. *Neutralizări*). În graiul fărșerot „î” nu are realizare fonologică (nu realizează opoziții de tipul: |arăy|: |arây|, |arăđ|: |arâđ|, dar are realizare fonetică (*bâhčé, pâhni*)).

De asemenea, la fărșeroții șópań vocala |ă| se închide la |ă| (*cásă, fúră* etc.) ceea ce l-a determinat pe Andrei Avram să numească acest sunet „vocală nedeterminată” (cf. Avram 1977: 367).

În graiul fărșerot, identitatea fonologică a celor 6 foneme vocalice se stabilește pe baza unor opoziții de tipul:

- |par^u |: |per^u |, |arâm^u |: |arám^u |, |amără |: |amúrá |, |mer^u |: |mir^u |, |mor^u |: |mur^u |, |firă |: |fúrá | etc.
- |ársă |: |úrsă |
- |socr^u |: |socrⁱ |, |mor^u |: |morⁱ | etc.

1.1.2. DESCRIEREA SISTEMULUI VOCALIC

1) Vocala |ă| (ă) nu apare la inițială de cuvânt sau de silabă (nici ca suport vocalic al consoanelor nazale |m|, |n|: *mpultésc^u* ‘împletesc’, *mpart^u* ‘mpart’, *ncarc^u* ‘încarc’⁴).

2) |a| protetic nu este distribuit cu aceeași frecvență cu care apare în restul aromânei.

Graiul fărșerot <i>rău</i> <i>rămân^u</i> <i>raft^u</i> <i>vegl^u</i>	față de graiul grămostean <i>arău</i> <i>armân^u</i> <i>aráftu</i> <i>avéglu</i>
---	--

Proteza lui |a| apare totuși și în graiul fărșerot în cuvinte ca: *acrésc^u*, *acúmpur^u*, *alúmti^u* etc.

3) În graiul fărșerot – ca și în celelalte graiuri ale aromânei – vocala |e| se conservă după labiale (indiferent de natura vocalei din silaba următoare (în timp ce, în dacoromână, |e| se conservă numai atunci când în silaba următoare se află o vocală prepalatală: |e| sau |i|, în celelalte contexte *e > ă*):⁵

⁴ Cf. Saramandu 1984: 429.

⁵ Cf. Caragiu-Marioțeanu 1974: 224–225.

lat. *pilu(m)* > *per^u* (fărșerot)

lat. *video* > *ved^u*

4) |i| în poziție nazală, precedat de labială se păstrează, indiferent de timbrul vocalei din silaba următoare:

lat. *ventum* > *vimt^u* (față de ‘vânt’ în dacoromână).

5) O particularitate a graiului fărșerot este distribuția lui |ă| accentuat în poziție nazală și (sau) după [ț, ȕ, s, r] în aceleași contexte unde apare |â| în restul aromânei:

<i>păni</i>	față de	<i>pâni</i>
<i>sămbătă</i>		<i>sâmbâtâ</i>
<i>rău</i>		<i>arău</i>
<i>ȕăc^u</i>		<i>ăcu</i>
<i>puțăn^u</i>		<i>puțânu</i>

1.1.3. NEUTRALIZĂRI PRIVIND GRADUL DE DESCHIDERE A VOCALELOR ⁶

În graiul fărșerot, la fel ca în toate graiurile aromânești, vocalele din seria anterioară [e] – [i] și cele din seria posterioară [o] – [u] participă la neutralizarea opoziției privind gradul de deschidere, în poziție neaccentuată. Prin urmare, se ajunge la un sistem cu patru vocale ⁷:

I ă U⁸
A

⁶ Cf. Saramandu 1972: 166–168 și cf. Saramandu 1984: 429–430.

⁷ Caragiu-Marioțeanu 1979: 229 afirmă, în acest sens, că în graiurile fărșerote „sistemul vocalic accentuat e identic cu cel neaccentuat”.

⁸ Am notat cu majuscule arhifonemele în poziția de neutralizare.

Acest tip de neutralizare este condiționat de structură iar arhifonemele se realizează cu I și U în silabă neaccentuată, după canoane nepalatale.

După consoanele palatale, se neutralizează opoziția dintre vocalele din seria anterioară și cele din seria centrală: între |e| ~|ă| și |i| ~|ă|.

Această neutralizare depinde de context:

Ă	U
a	

1.2. SEMIVOCALELE ȘI VOCALELE SCURTE FINALE

Din sistemul vocalic al graiului fărșerot mai fac parte semifocalele |i|, |u| din cadrul diftongilor |ia|, |ua| (realizați fonetic ca [ea], [ia], respective [oa], [ua]), care, în poziție finală, se realizează ca vocale scurte finale ([i̠], [u̠]). La fărșeroții plisoț diftongii [ea], [oa] apar și ca [e], [o]. Nicolae Saramandu⁹ afirmă că în „acest grai, secvențele [e] și [ea], [o] și [oa] pot fi interpretate ca unități monofonematice – ca realizări ale fonemelor [e] respectiv [o] și le introduce în inventarul de vocale (care cuprind 8 unități):

i	u
ă	
e	o
e	o
a	

⁹ Cf. Saramandu 1972: 168–170; Cf. Saramandu 1984: 428.

Opozițiile minimale e ~ ɛ (i ~ ɨ) și o ~ ɔ (u ~ ɔ) apar, în perechi de tipul:

sócři ‘socri’ ~ *sócri* ‘soacre’

váli ‘vale’ ~ *vále* ‘valea’

cățáo ‘cătea’ ~ *cătao* ‘căteaua’

Această situație nu apare la fărșeroții șopań.

1.2.1. DISTRIBUȚIA SEMIVOCALELOR

Semivocala |ɛ| din cadrul diftongului [ɛá], [ɛ] nu apare după consoane nepalatale:

Ș: *cireáșe*, *feátă*, *péánă*, *țeápă* etc.;

P: *péște*, *pupteúă*, *pénă*, *țpă* etc.

Semivocala |ɔ| din cadrul diftongului [ɔá], [ɔ] nu apare după consoana |d|:

Ș: *cóápsă*, *cóástă*, *hoáră*, *sóáră*, etc.

P: *cóstă*, *cópsă*, *hópă*, *sópă* etc.

De asemenea, semivocala |ɔ| nu poate apărea înaintea de consoană în interiorul cuvântului după vocalele *a*, *e*. În acest context, |ɔ| se consonantizează, devenind |v| înaintea de consoană sonoră și |f| înaintea de surdă:

alávd^u ‘laud’ (< lat. *laudo*)

caft^u ‘caut’ (< lat. **cautare*)

lávřă ‘febră’ (< lat. *febra*).

preft^u ‘preot’ (< lat. *preut* < *presbiter*)¹⁰

¹⁰ Cf. Caragiu-Marioțeanu 1974: 230.

1.2.2. VOCALE SCURTE FINALE

În clasa semivocalelor sunt incluse și vocalele scurte finale [î], [ʷ], [ã]. Fonologic, ele însă sunt numai două [î] și [ʷ], [ã] fiind o variantă combinatorie a lui [î] (după |t̪| și |d̪|):

facʷ ‘fac’ ~ *faɥ̃* ‘faci’

núcă ‘nucă’ ~ *nuɥ̃* ‘nuci’.

În graiul fărșerot, de cele mai multe ori, [ã] nici nu se mai pronunță, cunoscut fiind ritmul alert al pronunției (vorbirii):

faɥ̃, nuɥ̃, măɥ̃ etc.

O particularitate a graiului fărșerot este ocurența lui [ʷ]¹¹ după orice consoană sau grup consonantic:

1) după o consoană (inclusiv ‘m’): *măcʷ, cadʷ, cumʷ, țănʷ, capʷ, patʷ* etc.

2) după un grup consonantic: *mușcʷ, caftʷ, porcʷ* etc.

3) după grupul „muta cum liquida”: *cuscrʷ, socrʷ, aflʷ, etc.*

De asemenea, [î] se întâlnește la cuvintele terminale în orice consoană sau grup consonantic: *caɥ̃, , muștî*.

Graiul fărșerot, remarca Nicolae Saramandu „este singurul grai în care, la finală de cuvânt, apar vocale scurte, nu numai după o consoană, ci și după orice grup de consoane. La această situație s-a ajuns în urma „reducerii” vocalelor finale *i*

¹¹ Emil Petrovici 1970: 50–55 afirmă referitor la situația lui [ʷ] final din graiul fărșerot că acest grai prezintă „o serie întregă de foneme consonantice bemolate (rotunjite): [p^o], [b^o], [m^o], [t^o], [d^o], [n^o], [t̪^o], [d̪^o], [k^o], [g^o], [k̪^o], [g̪^o], [ç^o], etc.” ce servesc ca „indiciu al singularului nearticulat al substantivelor, adjectivelor și pronomelor la genul masculin și neutru”.

și *ă* la vocale scurte finale după orice consoană sau grup consonantic”¹².

1.2.3. VOCALE NAZALIZATE ȘI VOCALE LUNGI

În vorbirea fărșeroților plisoț apar variantele nazalizate ale vocalelor |a|, |ă|, |e|, |o| în fonetismele: *strẵne* ‘haine’, *sẵmbătă* ‘sâmbătă’, *mě̃ρ^u* ‘măr’, *ayó̃na* ‘repede’ față de *stráne*, *sămbătă*, *mer^u*, *ayóna* la fărșeroții șópañ¹³.

Tot în vorbirea fărșeroților plisoț, există tendința de lungire a vocalelor: *mā̃pă* ‘marele’, *akā̃ță* ‘prinde’, *bā̃te* ‘bate’, *fĩcō̃pu* ‘băiatul’, față de *má̃pă*, *aká̃ță*, *bá̃te*, *fĩcō̃ru* la fărșeroții șópañ¹⁴.

În continuare voi prezenta transformările fonetice din sistemul graiului fărșerot (șópañ – Ș și plisoț – P) în silabă accentuată și apoi în silabă neaccentuată.

¹² Saramandu 1972: 172.

¹³ Cf. Capidan 1929-1930: 178 și Cf. Matilda Caragiu-Marioțeanu 1972: 30–32; În vorbirea femeilor din graiul fărșeroților plisoț există variantele nazalizante ale lui |ă|, |ö|, |ẵ| (sunete accentuate sau neaccentuate între *ă* și *e*) în fonetismele: *gẵpdină* ‘grădină’, *p̃yẵnđe* ‘plânđe’, *gẵρ^u* ‘grâu’ față de *grădină*, *plănđe*, *gẵr^u* (la fărșeroții șópañ).

¹⁴ Cf. Caragiu-Marioțeanu 1968: 30–32.

1.3. TRANSFORMĂRI FONETICE

1.3.1. TRANSFORMĂRI FONETICE PRODUSE ÎN SILABĂ ACCENTUATĂ

A

á accentuat

Conservarea lui |á| accentuat la persoana a III-a singular indicativ prezent a verbelor *day*, *lay*, *stay* e semnalată atât la fărșeroții șópañ, cât și la cei plisót: *da*, *la*, *sta* ‘dă, spală, stă’¹⁵.

ALTERNANȚA (á ~ ă)Ș, (á ~ ă)P

Alternanța *á~ă* apare la substantivele feminine cu singularul în |ă| sau |l| și pluralul în |i| sau |-ur|:

á ~ ă (Ș)	á ~ ă (P)
<i>cápră ~ cápre</i>	<i>cáppă ~ cáppe</i>
<i>cále ~ cáluře</i>	<i>cále ~ cálupe</i> ¹⁶

Realizarea alternanței *a ~ ă* în cadrul opoziției singular ~ plural apare atât la fărșeroții șópañ cât și cei plisót – la adjectivele *lajú* ‘negru’ și *mári* ‘mare’:

lajú ~ lái, mári ~ mări.

Această alternanță mai este caracteristică doar pindenilor, pluralul adjectivelor *lajú* și *mári* variind în restul aromânei¹⁷.

á: é (Ș)	á: ă (P)
<i>jer^u</i> , față de <i>jar^u</i>	<i>jăp^u</i> ¹⁸

¹⁵ Cf. Capidan 1932: 201 și Cf. Saramandu 1972: 25.

¹⁶ Cf. Capidan 1929-1930: 177.

¹⁷ Cf. Saramandu 1972: 175.

¹⁸ DDA s.v. *jar^u*; Capidan 1930: 209, consideră că forma „jăr^u” „pare a fi o greșeală”.

în alte localități)

á: ǵá

Diftongarea lui *á* la *ǵá* apare mai ales în cuvinte împrumutate din albaneză, turcă și greacă.

lǵávǎ ‘gălăgie’: Ș (< gr. *λαβε*)¹⁹

silǵáfi: Ș, P (< tc. *sylâh*, alb. *siláh*, gr. *σελεχι*)²⁰.

á: oá

Fonetismul *oáibuǐe*²¹ ‘arbore’, cu diftongarea lui *a* în poziție inițială și semnalat de Th. Capidan în graiul fărșeroților din Albania, se conservă la fărșeroții (Ș, P) din Dobrogea.

E

é accentuat

é: á

Redarea lui *é* ca *á* apare după consoane palatale (*č, ĝ, ș, ğ*) sau consoane nazale în împrumuturi:

ĝápe ‘buzunar’: Ș, P (< tc. *djeb*)²²

ukúmate ‘tribunal’: P (< tc. *hukioúmet*)²³.

¹⁹ Cf. Geagea 1931: 163; DDA s.v. *lávǎ*. Vezi și Gáldi 1939: 76.

²⁰ DDA s.v. *šileáh, silǵáfe*.

²¹ Capidan, 1929-1930: 176.

²² DDA s.v. *hukimáte, hukiumáte*.

²³ DDA s.v. *hukiumáte*.

é: í

Semnalez, pentru trecerea de la *é* la *í* fonetismul *bim²⁴* ‘bem’, *biț* ‘beți’ la fărșeroții șópań, în loc de *bem*, *beț* (forme ce apar la ceilalți aromâni) și fonetismul *ppift²⁴* ‘preot’ la fărșeroții plisoț pentru *preft²⁴* (în restul dialectului).

é: ɛá

Diftongarea lui *é* la *ɛá* apare după consoane nepalatale în câteva împrumuturi din albaneză și greacă:

dɛáǵá²⁵ ‘creangă’: Ș, P (< alb. *degë*) pentru *dégă* la ceilalți aromâni;

mɛáse²⁶ ‘mijloc’: P (< gr. *μεση*) pentru *mési* în rest.

purțáćá ‘nuia’: Ș (< alb. *purtekë*); *purțécá²⁷*: P pentru *purtecă* în rest.

í: é

Pentru trecerea lui *í* la *é* semnalez fonetismul *čiléki²⁸* ‘oțel’ (< tc. *tchélik*) și formele *ișérá²⁹* pentru *ișíră* (la ceilalți aromâni) ‘au ieșit’ și ‘ișéta’ ‘ieșirea’: Ș, P.

í: ǎ

Redarea vocalei *í* cu *ǎ* apare în fonetismele:

dumǎnicǎ: Ș, P față de *duminică*

bǎșǎricǎ: Ș față de *biserică*: P.

²⁴ Capidan 1929-1930: 181.

²⁵ DDA s.v. *dégă*, *dɛáǵá*.

²⁶ DDA; Cf. Geagea 1931: 23.

²⁷ Capidan 1929-1930: 169.

²⁸ DDA s.v. *čilúke*, *čilíke*, *čilíke*.

²⁹ Capidan 1929-1930: 186–187 (cauza e una morfologică, determinată de trecerea de la conjugarea a IV-a la a II-a).

La fărșeroți *í*: *ă* și după *r*:
curpăiă: *Ș*³⁰ și *cuppăiă*: *P* pentru *cuprîi* în rest (< gr.
κυοπρίοι) ‘gunoi’.
*săpămă*³¹ ‘fărâmă’ (< alb. *thërrime*): *P*, *Ș*.

í: ú

í: *ú* după consoane palatale (*ĝ*, *k*, *ș*) și lichide (*r*) în:
arkúșur^ú ‘alunec’: *Ș* (< ?) față de *arkîșur*^ú³²
bilîĝucă ‘brățară’: *Ș* (< tc. *bilezic*)³³
șúșe ‘sticlă’: *Ș* (< tc. *chiché*) față de *șișă*: *P*³⁴.

Ă

ă: í

Această schimbare are loc la fărșeroții șopán *căpitîn*^ú
față de fărșeroții plisoț: *căpătîn*^ú ‘pernă’: *Ș* (< lat. *capitaneum*)³⁵.

ă: ú (á: ú)

Redarea lui *ă* ca *ú* apare în toate graiurile aromânei în
dúuă. La fărșeroții șopán și plisoț apare fonetismele *urút*^ú
‘urât’, pentru *urât*^ú în rest³⁶, *cutút*^ú pentru *cătút*^ú în rest.

³⁰ DDA s.v. *cuprîe*, *curpăie*.

³¹ DDA; Capidan 1922: 494.

³² DDA; Capidan 1932: 262.

³³ DDA s.v. *bilîĝucă* (la fărșeroți) vezi și Șăineanu 1900: 87.

³⁴ DDA s.v. *șișe șișă*, cf. și alb. *shíshe*.

³⁵ Idem; Saramandu 1972: 43.

³⁶ Cf. Saramandu 1972: 44.

Ó

ó: ă

Formele de plural *nurorî* ‘nurori’, *surărî* ‘surori’, cu *ó* trecut la *ă* sunt generale. În graiul fărșerot, apare fonetismul *nău* ‘nou; tânăr’ (pl. *năi*): Ș, P pentru *noŭ* (*noi*) în rest³⁷.

ó: oá

Fonetsimul *tăp oárá* ‘topor’: Ș, P, cu diftongarea lui *ó* la *oá* (datorită vocalei *ă* din silaba următoare) este reprezentativ pentru această schimbare la fărșeroți³⁸.

Ú

ú: ă

La fel ca în celelalte graiuri, această schimbare are loc în graiul fărșerot în cuvintele din fondul moștenit: *frámte* ‘frunte’, *frănčă*, ‘frunză’, *lăndură*, ‘rândunică’³⁹.

ú: o⁴⁰

În vorbirea fărșeroților plisoț în poziție accentuată (și neaccentuată) există tendința rostirii lui *ú* ca *ó*: *móltă* ‘multă’, față de *múltă* la șópań.

³⁷ Idem.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Cf. Capidan 1932: 280–282.

⁴⁰ Cf. Capidan 1929-1930: 189.

ú: í

|ú| trece la |í| după consoane lichide (*l, r*) în *flíturǎ* ‘fluture’: Ș, P și în *pisuríd* ‘tăiței’: P (față de *flíturǎ* și *pisârúđ* la alte graiuri)⁴¹.

1.3.2. TRANSFORMĂRI FONETICE PRODUSE ÎN SILABĂ NEACCENTUATĂ

A neaccentuat

a: ǎ

În cuvintele moștenite și în împrumuturile din vechiul fond, trecerea lui |a| neaccentuat la |ǎ| în poziție medială și finală constituie un fenomen general aromânesc⁴².

În graiul fărșerot, schimbarea lui |a| la |ǎ| se produce în silabă protonică:

amǎrtiú (< gr. *αμαρτία*): Ș, P ‘păcat’⁴³

cǎráve (< gr. *χαράβι*): Ș ‘corabie’⁴⁴

cǎpǎbúș^ú (< alb. *karabush*): P, *cǎpǎbiș^ú*: Ș ‘știulete curățit de boabe’⁴⁵

lǎhtáre (< gr. *λαχτάρα*): Ș, P ‘spaimă’⁴⁶

⁴¹ Cf. Saramandu 1972: 54.

⁴² Cf. Rosetti 1968: 245, 332, 364, 394; Capidan 1932: 216–217; cf. Saramandu 1972: 28.

⁴³ Cf. Capidan 1932: 164.

⁴⁴ DDA s.v. *cǎráve*, *cǎráđi*.

⁴⁵ DDA și v. *cǎrbúș^ú*.

⁴⁶ Cf. Capidan 1932: 166; DDA s.v. *lǎhtári*.

măryúlă (< alb. *magullë*): Ș, P ‘deal’⁴⁷
hămbáre (< tc. *anbar*): Ș, P ‘hambar’⁴⁸
păldámă (< tc. *paldym*): Ș ‘profil’⁴⁹.

E neaccentuat

e: a

Fonetismul *âtrafílʷ* (< *tchetrífil*)⁵⁰ ‘greier’ e reprezentativ pentru fărșeroții șópañ în ceea ce privește trecerea lui *e* la *a*.

E final

„În limba fărșeroților – afirmă Theodor Capidan – pronunțarea lui *e* final oscilează între *e*, *e* și *i*”⁵¹. Vocalele |*e*| și |*i*| se întâlnesc la finală de cuvânt mai ales la fărșeroții șópañ, în timp ce |*e*| final apare mai ales la plisoț.

mínte: P, *mínte* (*minti*): Ș ‘minte’

múnte: P, *múnte*: P; *munti*: Ș ‘munte’.

I neaccentuat

i: a

Redarea lui |*i*| ca |*a*| după consoane palatale apare în graiul fărșerot în fonetismele:

⁴⁷ Cf. Capidan 1932: 170; DDA s.v. *măryúlă*.

⁴⁸ DDA s.v. *ambáre*, *hămbáre*.

⁴⁹ DDA s.v. *bâldúme*, *păldámă*, *bul díme*.

⁵⁰ Cf. Saramandu 1972: 32.

⁵¹ Capidan 1929-1230: 183.

êabúç^u (< tc. *tchybouç*)⁵²: Ș ‘cibuc’ față de *êibúç^u*: P
ýarámate (< gr. *γερόματα*)⁵³: Ș ‘bătrânețe’ față de
ýipámate: P.

|i|: |a| (prin asimilare): *paștamál^u* (< tc. *pechtamal*)
 ‘prosop’ Ș, P⁵⁴.

i: ă

În silabă protonică:

căpătín^u (< *capitaneum*) ‘pernă’: P față de *căpitín^u* Ș
tučăne (< lat. *titionem*) ‘tăciune’: Ș, P
dășclíd^u ‘deschid’: P față de *dișclíd^u*: Ș
řāndēáμā ‘rindea’: Ș, P (< tc. *rendē*)
sāmínțā ‘sămânță’: Ș, P.

În silabă posttonică:

đnār^u: Ș, P ‘ginere’
númăρ^u ‘umăr’: P față de *númir^u*: Ș
tínăρ^u ‘tânăr’: P față de *tínir^u*: Ș.

i: u

Labializarea lui |i| neaccentuat apare în graiul fărșerot în următoarele cuvinte:

mísur^u (< tc. *mycyr*): Ș, P ‘porumb’
alunusésc^u (< gr. *αλωνίζω*): Ș ‘treier’
udusésc^u (< tc. *ouıdyrmak*): Ș, P ‘potrivesc’.

⁵² DDA s.v. *čřubuke*, *čřibúčā*.

⁵³ DDA *ýramate*; Geagea 1931: 222.

⁵⁴ Cf. Saramandu 1972: 35.

i final

Caracteristic graiului fărșerot este afonizarea lui *i* final⁵⁵ atunci când cuvântul se termină în consoană, grup consonantic și chiar în grupul consoană + lichidă (*r*, *l*) (sau două consoane + lichidă): *ar!* ‘are’, *afl!* ‘afli’, *cuscri!* ‘cuscri’. La fărșeroții plisoț apare reducerea lui *i* scurt final după *r* la pluralul câtorva substantive feminine: *guro* ‘guri’, *nuro* ‘nuroi’ etc.

Ă neaccentuat**ă: a**

În împrumuturile recente din dacoromână, |ă| este redat ca |a|: *armasár!* (< dr. *armăsar*): Ș, P, *măđare* (< dr. *mazăre*): Ș, P⁵⁶.

ă: i

În graiul fărșerot, trecerea lui |ă| la |i| după consoane nepalatale în cuvinte moștenite și în împrumuturi caracterizează, în special, vorbirea șópańilor:

anvilésc! (< vsl. *valiti*): Ș față de *anvălésc!*: P ‘învelesc’⁵⁷

físú! (< gr. *φασόσλι*): Ș față de *făśú!*: P ‘fasole’⁵⁸

⁵⁵ Pentru exemplele date am consultat DDA.

Cf. Avram 1961: 19–36; Saramandu 1972: 42–43.

⁵⁶ Cf. Saramandu 1972: 44–45.

⁵⁷ Cf. Capidan 1932: 220.

⁵⁸ Cf. Geagea 1981: 144.

*mirmínt*⁵⁹ (< lat. *monumentum*): Ș față de *măpmínt*⁵⁹: P ‘mormânt’⁵⁹; *sfíndúkí* (< tc. *şfenduke*): Ș față de *sfándúke*: P ‘ladă’.

Apare însă fonetismul *bisăárică* la fărșeroții plisoț față de *bășăárică*⁶⁰ la șópañ. La ambele grupuri întâlnim fonetismele *liyíe* (< gr. *γυαλι*): Ș, P ‘oglinďă’⁶¹ și *fărmít*⁶²: Ș, P ‘frământ’⁶². Fenomenul apare după consoanele nepalatale *b*, *v*, *m*, *n*, *s*, *l*, *r*.

După consoane palatale (*č*, *ğ*, *ș*, *j*) fenomenul trecerii de la *|ă|* la *|i|* se întâlnește mai rar la fărșeroți: *čípóc*⁶³ (< tc. *çapók*) ‘șold’: Ș, P, *jilésc*⁶⁴ (< vsl. *žaliti*): Ș ‘jelesc’.

ă: u

Labializarea lui ‘ă’ în silabă pro tonică este un fenomen întâlnit foarte des în graiul fărșeroților. După consoane nepalatale, trecerea lui *|ă|* la *|u|* apare atât în cuvinte moștenite cât și în împrumuturi, iar după consoane palatale, schimbarea se produce numai în cuvinte împrumutate din turcă și albaneză⁶³. Theodor Capidan afirma că „labiarizarea lui *ă* provine: 1 din cauza unei labiale; 2 sub influența unui *u* din silaba precedentă sau următoare”⁶⁴.

⁵⁹ Cf. Capidan 1932: 221.

⁶⁰ Idem.

⁶¹ Cf. Geagea 1931: 222.

⁶² Cf. Saramandu 1972: 46.

⁶³ Cf. Saramandu 1972: 48.

⁶⁴ Capidan 1932: 221; Geagea 1931: 21 afirmă că pro tonic sau postonic, *ă* trece la *u* după labiale sau prin asimilare.

ă (â): *u* după consoane nepalatale în silabă pro tonică (la fărșeroți):

fumǎle (< lat. *familia*): Ș, P ‘familie’⁶⁵

pultăre (< lat. *platalis*): Ș, P ‘omoplat’⁶⁶

furtăt^u: (< *frătat* < *frate*): Ș, P ‘cavaler de onoare’⁶⁷

sumédru: (< lat. *sanctus Demetrius*): Ș, P ‘octombrie’⁶⁸

sumár^u (< lat. *sagmarium*): Ș, P ‘samar’⁶⁹

strungulésc^u (< gr. *στραγγουλίζω*): Ș, P ‘scrântesc’⁷⁰

suturăpă: P față de *săturără*⁷¹: Ș ‘s-au săturat’

*pupúță*⁷²: Ș, P (< tc. *paboudj*) (prin asimilare) ‘pantof’

sufrentăuă (< lat. **sub-fronticella*): P ‘sprinceană (tot prin asimilare)’⁷³.

ă|: |*u* – în graiul fărșerot – în silabă posttonică, după consoane nepalatale (*t*, *d*, *l*):

málumă (< gr. *μάλομο*): Ș, P ‘aur’⁷⁴

úçur^u (< lat. *uber*): Ș, P ‘uger’⁷⁵

vátum^u: (< lat. **vatimare*) Ș, P ‘omor’.

⁶⁵ DDA s.v. *fumǎle*, *fǎmǎle*.

⁶⁶ Capidan 1929-1930: 121; DDA s.v. *păltăre*, *pultăre*.

⁶⁷ Capidan 1929-1930: 178.

⁶⁸ Cf. Saramandu 1972: 48.

⁶⁹ Cf. Capidan 1932: 222: *sumáru* pentru *sămár*.

⁷⁰ Cf. Geagea 1981: 207.

⁷¹ Cf. Capidan 1929-1930: 178.

⁷² DDA s.v. *păpúță*, *pupúță*.

⁷³ Cf. Capidan 1929-1930: 178.

⁷⁴ Idem.

⁷⁵ Cf. Saramandu 1972: 48.

AFONIZAREA LUI Ǟ FINAL

Acest fenomen este caracteristic graiului fărșerot: *acás^Ǟ, mas^Ǟ, gur^Ǟ, faț^Ǟ, pǎrpás^Ǟ* pentru *acásâ, măsâ, gúrâ, fátâ, pǎrpásâ* în restul aromânei. Afonizarea lui Ǟ final are loc și după grupuri consonantice: *afl^Ǟ, katr^Ǟ, cuscr^Ǟ*. La fărșeroții plisoț se petrece și fenomenul invers, al apariției unui Ǟ afonic, slab perceptibil, după consoanele articulate în regiunea palatală și după consoanele *ç, ç:* *poț^Ǟ, alávç^Ǟ, vegl^Ǟ, aprók^Ǟ* ('poți, lauzi, veghezi, apropii') etc.⁷⁶

u: i

Fenomenul se produce în graiul fărșerot prin asimilare în fonetismele:

himiníc^u (< gr. *χειμωνικόv*): Ș, P 'pepene verde'⁷⁷

lilíce (< alb. *lulje*): Ș, P 'floare'⁷⁸.

u: Ǟ

Trecerea lui |u| la |Ǟ| se produce în cuvinte moștenite și în împrumuturi, prin asimilare sau disimilare după alveolare (*s*), velare (*c, g, ȝ*), lichide (*r, l*) (în silabă protonică și postonică):

⁷⁶ Cf. Capidan 1929-1930: 181 și Cf. Saramandu 1972: 51.

⁷⁷ Cf. Geagea 1931: 153.

⁷⁸ Cf. Capidan 1932: 283.

lândărúșe: Ș, P ‘rândunică’⁷⁹, *sădǎáre*: P față de *sudǎáre*⁸⁰: Ș ‘sudoare’; *căcótʷ* (< vsl. *kokotii*): Ș, P ‘cocoș’⁸¹ față de *cucótʷ*; *lăcpătórʷ*: Ș, P ‘lucrător’⁸² față de *lucrătorʷ*, *oárbașe*: P ‘arbore’ față de *oárbușe*⁸³: Ș etc.

1.4. DIFTONGII⁸⁴

Principalele caracteristici ale graiului fărșerot, în ceea ce privește diftongii sunt:

1) Rostirea diftongului *ǎá* cu *é* și *é* la fărșeroții plisoț. Schimbarea se produce după toate consoanele nepalatale, nefiind determinată de timbrul consoanei precedente sau de vocala din silaba următoare: *albéǎ* ‘albeață’, *fétǎ* ‘fată’, *pupțéuǎ* ‘scroafă’, *déde* ‘dădu’, *cpépǎ* ‘crapă’ pentru *albéǎǎ*, *féǎǎ*, *purtéǎuǎ*, *deǎde*, *creǎpǎ* la fărșeroții șopań.

2) De asemenea, monoftongarea lui *ǎá* se produce în orice poziție, rezultatul fiind *ǎá* ca *ó* sau *ó*. La fel ca în prima situație, fenomenul este caracteristic doar fărșeroților plisoț: *cópsǎ* ‘coapsă’, *hópǎ* ‘sat’, *dópǎ* ‘cadou’ pentru *cǎpsǎ*, *hǎǎǎ*, *dǎǎǎ* la fărșeroții șopań.

3) Reducerea diftongului *ǎá* la *á* după *r* în fonetismele: *číǎǎpʷ*: P față de *číreǎǎpʷ*: Ș ‘cuptor’, *čípáșe*: P față de *číreǎșe*: Ș ‘cireasă’, *tpámburʷ*: P față de *treǎmburʷ*: Ș ‘tremur’ separă

⁷⁹ DDA s.v. *lândărúșe*, *lândărúșe*, *lândurúșe*.

⁸⁰ DDA s.v. *sudǎáre*, *asudǎáre*.

⁸¹ Cf. Capidan 1925: 63.

⁸² Cf. Saramandu 1972: 59.

⁸³ Cf. Capidan 1932: 176.

⁸⁴ Cf. Saramandu 1972: 60–64; Cf. Capidan 1929-1930: 181–182; Capidan 1932: 272–274.

în două microarii dialectale cele două grupuri ale graiului fărșerot, șópań și plisoț.

4) Diftongul *ju* se monoftonghează la *j* în fonetismul: *birbil*⁸⁵: Ș, P ‘privighetoare’.

5) Rostirea diftongului *éj* ca *é* în *trésprăđáțe*: Ș, P ‘treisprăzece’ față de *tréjsprăđáțe* în rest.

6) Reducerea diftongului *oa* la *á* în fonetismele: *ráuă*: Ș, P ‘rouă’, *dáuă*: Ș, P ‘două’, *adauára*: Ș, P ‘a doua oară’, *nóuă*: Ș, P ‘nouă’.

7) Monoftongarea lui *of* la *ó* în fonetismul *dósprăđáțe*: Ș, P ‘doisprăzece’.

2. CONSOANE

2.1. DESCRIEREA SISTEMULUI

Sistemul consonantic al graiului fărșerot cuprinde treizeci de consoane clasificate astfel, după modul și locul de articulare și corelația de sonoritate:

MOD / LOC	Bila- biale	Labio- dentale	Inter- den- tale	Dentale	Prepa- latale	palatale	velare
occlusive	p ~ b			t ~ d		k ~ g	c ~ g
africate				ț ~ đ	č ~ ğ		
fricative		f ~ v	θ ~ δ	s ~ z	ș ~ j	h ~ ɣ	h ~ ɣ
nazale	M			n		ń	
laterale				l		l̥	
vibrante				R ⁸⁶			

⁸⁵ DDA (< alb. *birbil*) s.v. *birbılıu*.

⁸⁶ Am notat arhifonemul |R| pentru [r] (apical), [ɾ] (r velar) și [ʀ] (r uvular).

Analizând cu atenție tabelul prezentat se observă că nu toate consoanele participă la realizarea opoziției surd-sonor. În afara acestei corelații sunt nazalele $|m, n, \acute{n}|$ și lichidele $|l, l', r|$.

Marca distinctivă a graiului fărșeroților plisoț – în ceea ce privește consonantismul – o constituie vibranta $|r|$. Aceasta se realizează atât ca $[r]$ (apical), cât și ca $[\rho]$ $[r$ velar] sau $[\rho]$ (r uvular) mai ales atunci când rezultă din reducerea grupurilor consonantice $[rn]$ și $[rl]$: *cápte* ‘carte’, *iápxă* ‘iarnă’, *cápxă* ‘carne’, *sópxă* ‘soarele’⁸⁷.

În graiul fărșeroților șopań, nu întâlnim această situație, vibranta $[r]$, realizându-se doar ca $[r]$ (r apical).

Identitatea fonemelor consonantice se stabilește în cadrul perechilor minimale, pe baza unor opoziții ca: $|pat^{\acute{u}}|$: $|bat^{\acute{u}}|$, $|per^{\acute{u}}|$: $|ter^{\acute{u}}|$, $|ba\acute{s}^{\acute{u}}|$: $|da\acute{s}^{\acute{u}}|$, $|tor^{\acute{u}}|$: $|cor^{\acute{u}}|$, $|duc^{\acute{u}}|$: $|nuc^{\acute{u}}|$, $|ter^{\acute{u}}|$: $|mer^{\acute{u}}|$, $|dáamă|$: $|thámă|$, $|coc^{\acute{u}}|$: $|goc^{\acute{u}}|$, $|gamíel|$: $|šamíel|$, $|ker^{\acute{u}}|$: $|her^{\acute{u}}|$, $|gíni|$: $|yíni|$, $|fur^{\acute{u}}|$: $|mur^{\acute{u}}|$, $|thámă|$: $|mámă|$, $|sútă|$: $|šútă|$, $|yílă|$: $|nílă|$, $|mári|$: $|nári|$ etc.

2.2. OPOZIȚIA DE SONORITATE⁸⁸

În graiul fărșerot – ca și în întreaga aromână – sonoritatea este pertinentă în următoarele poziții:

- a) înainte de vocală: $|pat^{\acute{u}}| \sim |bat^{\acute{u}}|$, $|táta| \sim |dáda|$;
și de diftong: $|t\acute{o}ará| \sim |d\acute{o}ará|$

⁸⁷ Cf. Capidan 1929-1930: 190–192; cf. Saramandu 1984: 431; cf. Caragiu-Marioțeanu 1974: p. 265.

⁸⁸ Cf. Saramandu 1972: 163–169 și cf. Matilda Caragiu-Marioțeanu 1968: 55–58 și cf. Avram 1961: 144.

- b) înainte de lichidă: |cripári| ~ |gripári|, |cresc^u| ~ |gresc^u|, |k'em^u| ~ |g'em^u|;
- c) după lichidă: |[cǎ]ldáre| ~ |[pu]ltáre|;
- d) înainte de nazală: |[cǎ]sméti| ~ |[hu]zméti|;
- e) înainte unei consoane surde sau a unei consoane sonore⁸⁹ |scrum^u|: |zgrum^u|.

2.3. PARTICULARITĂȚI FONETICE ȘI FONOLOGICE ÎN CONSONANTISMUL GRAIULUI FĂRȘEROT

1) Consoanele palatale se realizează ca *ĉ, ĝ, š, ž, k, g, h, y, l, n*, (*ĉ, ĝ, š, ž* se rostesc dur, iar *k, g, h, y, l, n* au o articulație postpalatală și chiar prevelară).

2) Graiul fărșerot prezintă fenomenul „depalatalizării” consoanelor articulate în zona palatului – *k, g, h, y, l, n* – mai ales atunci când se găsesc în poziție finală. Această tendință se explică prin influența exercitată de dacoromână. În acest mod, apar forme ca: *lup^l*, ‘lupi’, *surăf^l* ‘brice’, *inim^l* ‘inimi’, *bărb^l* ‘bărbi’ pentru pentru *lúki, surăfii, ínihi, bărgi* etc.⁹⁰

3) Rezultatul „depalatalizării” oclusivelor *k, g, h, y* poate fi reprezentat atât de labiale (*p^l, f^l, v^l*), cât și de velare (*c, g, h, y*): *lișcătór^u* față de *lișkítór^u* ‘rășchitor’.

4) În graiul fărșerot s-au „depalatalizat” și consoanele *t', d'* din cadrul alternanțelor *c ~ t', g ~ d'*, confundându-se cu *t* și *d*, consoane care participă la alternanțele *t ~ t, d ~ d*: *porț* (‘porți’ și ‘porci’), *ruđ* (‘rugi’ și ‘fragezi’).

⁸⁹ Cf. Saramandu 1941: 377–380, „sunt ocurente numai grupurile formate din „surdă + sură sau sonoră + sonoră”.

⁹⁰ Cf. Saramandu 1972: 183.

5) În ceea ce privește distribuția consoanelor, în graiul fărșeroților (șopań și plisoț), dentala nazală $|n|$ este non-ocurentă după labiala nazală $|m|$. Grupul consonantic mn se reduce la $|m|$, care se pronunță mai lung (\bar{m}) *le \bar{m} ^u* ‘lemn’, *sca \bar{m} ^u* ‘scaun’, *se \bar{m} ^u* ‘1. semn; 2. logodnă’, *untulé \bar{m} ^u* ‘untdelemn’ față de *lémnu*, *scámnu*, *sémnu*, *untulé \bar{m} ^u* etc.⁹¹

6) În urma reducerii grupurilor consonantice $rn > r$ și $rl > r$, consoana nazală $|n|$ și lichidă laterală $|l|$ sunt non-ocurente după vibranta $|r|$: *cá \bar{r}* ‘carne’, *í \bar{a}* ‘iarnă’, *aú \bar{r} ^u* ‘urlu’, *má \bar{r}* ‘marele’, *nvá \bar{r}* ‘(oaie) capie’, *șó \bar{r}* ‘soră’ față de *cárni*, *iárnă*, *aúrlu*, *marli*, *nvárlă*, *șoarli* etc.⁹²

7) Fenomenele de sonorizare și asurzire pot fi reprezentate în graiul fărșerot prin fonetismele:

bidúcl^u: Ș, P ‘păduche’ (p > b)

bi γ ádi: Ș ‘fântână’ (p > b) față de *pi γ ádi* (< gr. *πηγάδι*):

P

păpu \bar{c} í ‘cizmar’ (< tc. *paboudjy*): Ș, P (b > p)

pă \bar{d} ic^u: Ș, P ‘burtă’ (< lat. *pantex*) (t > d)

pandalóni: Ș ‘pantalón’ (< gr. *παντολόνι*) (t > d) etc.

8) Frecvența mare a sunetelor θ , δ , γ datorită contactelor mai strânse ale fărșeroților cu limbile neogreacă și albaneză în care există aceste sunete.

9) Fărșeroții plisoț, în afară de $|l|$ așa cum se aude la toți aromânii, prezintă un \bar{l} (l velar) ca în graiul grabovean (datorită influenței albanezei): *atás^u* ‘las’, *cá \bar{t} e* ‘cale’, *hún \bar{l}* ‘luni’, *mo \bar{l}* față de *alás^u*, *cá \bar{t} e*, *lun \bar{l}* , *mult^u* (la fărșeroții șopań)⁹³.

⁹¹ Cf. Saramandu 1972: 183.

⁹² Cf. Capidan 1929-1930: 192-193.

⁹³ Cf. Capidan 1929-1930: 199.

2.4. TRANSFORMĂRI FONETICE SPECIFICE CONSONANTISMULUI GRAIULUI FĂRȘEROT

f: θ

Schimbarea are loc în împrumuturile din limba greacă:

θimirídă (< gr. *εφημερίσι*): Ș, P ‘ziar’⁹⁴

psuθie (< gr. *ψιφίον*): Ș, P ‘briceag’⁹⁵.

f: k (ḳ: f̣)

ni ḳám^u (< lat. *infima*): Ș, P ‘puțin’

ḳirisí (< gr. *αφαιρώ*): Ș, P ‘a fiert’.

De asemenea, schimbarea se produce după *i* scurt la fărșeroții plisot:

surá ḳh (< gr. *ξουράφι*): P ‘brice’ pentru *surá f̣i*⁹⁶;

La fărșeroții șopań apare fenomenul invers de redare a lui *ḳ* (la finală de cuvânt) prin *f̣*: *surá f̣i* ‘brice’, *êircê f̣i* ‘cearceafuri’.

v: δ

Transformarea apare în cuvintele împrumutate din greacă:

jú δ̣imă (< gr. *ἄγιον δῆμα*): Ș, P ‘altar’⁹⁷

mulí đă (< gr. *μολίβι*): Ș ‘creion’.

⁹⁴ DDA s.v. *fimirídă*, *θimirídă*.

⁹⁵ Geagea 1931: 239.

⁹⁶ DDA s.v. *xuráfe*, pl. *xuráhi*.

⁹⁷ Geagea 1931: 240.

v: γ

Fenomenul e înregistrat în cuvintele împrumutate:

γlă (< bg. *vila*): Ș, P ‘furcă’,⁹⁸

purcuγítă (< vls. *prokoviči*): P ‘pojar’,⁹⁹.

v: γ

Pentru această transformare (v în γ nepalatalizat) semnalez fonetismul *αγινύσεσ^u* (< gr. *αγονίζομαι*)¹⁰⁰: Ș, P ‘mă grăbesc’.

d: δ

Schimbarea |d|: |δ| apare în fonetismele:

úrđă (< gr. *ούρδα*): Ș, P ‘urdă’,¹⁰¹;

čirńiđă (< srb. *čeramidu*): P, Ș, ‘cărămidă’,¹⁰²;

cáđur^u (< it. *quadro*): Ș, P ‘fotografie’,¹⁰³.

„Spirantizarea” oclusivei dentale este în cazul de față un „hiperdialectism” datorat existenței – în inventarul fonologic a consoanei δ

d: —

Prin disimilare totală, |d| dispare în *gívăsése^u* (< *διαβαζω*): Ș, P ‘citesc’,¹⁰⁴.

⁹⁸ DDA s.v. *γlă, gílă, jilă*.

⁹⁹ DDA

¹⁰⁰ Cf. Geagea 1931: 237.

¹⁰¹ DDA s.v. *úrđă, úrdă*.

¹⁰² DDA *čirńiđă, čurnídă*.

¹⁰³ DDA *cáđur^u, cáđru*.

¹⁰⁴ Idem.

θ: δ

Sonorizarea spirantei interdentală – atât la inițială de cuvânt, cât și în poziție intervocalică – se produce în cuvintele împrumutate din greacă:

đhtilí đă: P, Ș (< gr. *δοχτυλίθδα*) ‘degetar’¹⁰⁵.

θ: t

Schimbarea se produce în cadrul unui grup consonantic (în care se alătură două fricative) prin disimilare.

éhtur^u (< gr. *εχθρως*): Ș, P ‘dușman’¹⁰⁶.

θ: s

Fricativizarea spirantei interdentală apare în următoarele fonetisme, generale pentru toată aromâna;

sămbur^u (< alb. *θumbul*): Ș, P ‘sâmbure’¹⁰⁷

sărămă (< alb. *thërime*): Ș, P ‘fărămă’¹⁰⁸.

θ: č

Fonetismul *čupurțácă* (< alb. *thprë + purtéké*): Ș, ‘nuielușă’ e reprezentativ pentru palatalizarea spirantei interdentală.

¹⁰⁵ Cf. Geagea 1931: 237.

¹⁰⁶ DDA *éhtur, éhtru*.

¹⁰⁷ DDA

¹⁰⁸ Idem.

δ: d

Schimbarea are loc în cuvintele:

ádýi (< gr. *ἀδειο*): §, ‘permisie’

părpóde (< gr. *περιπώδιον*): §, P ‘șosetă’¹⁰⁹.

δ: n

Grupul consonantic *γd* devine *γn* în: *líγă* (< gr. *λίγδα*):
§ pentru *líγă*: P, ‘untură’¹¹⁰.

n: m

Urmat de dentala *t*, *n* devine *m* prin disimilare (*nt: mt*),
în: *frẵmte* ‘frunte’, *númtă* ‘nuntă’, *umt^u* ‘unt’. Fenomenul nu
apare în: *múnte* ‘munte’, *cănt^u* ‘cânt’ etc.¹¹¹

l: r

Transformarea are loc în cadrul unor grupuri conso-
nantice la cuvinte împrumutate:

|lp|: |rp| în *țárpă* (< alb. *gjalpië*): § ‘urdori’¹¹²

|lb|: |rb| în *birbíl^u* (< tc. *bulbul*): § ‘ciocârlie’¹¹³, față de
bilbíl^u: P

|ld|: |rd| în *durdurés^u* (< tc. *doldourmaq*): S ‘umplu’¹¹⁴.

¹⁰⁹ Cf. Geagea 1931: 136.

¹¹⁰ Cf. Geagea 1931: 165.

¹¹¹ Cf. Saramandu 1972: 94.

¹¹² DDA s.v. *țárpă*, *sárpă*.

¹¹³ DDA *bilbíl^u*, *birbíl^u*, *birbér^u*.

¹¹⁴ DDA *durdurés^u*.

l: ń

Transformarea apare în fonetismele:

bătáni (< lat. *batt(u)lia*): Ș, P ‘piuă’¹¹⁵

matuǰáh (< gr. *ματογάλι*): P ‘ochelari’ față¹¹⁶ de *matuǰáli*: Ș.

l: ǰ¹¹⁷

„Este un sunet – afirmă Theodor Capidan – care s-a dezvoltat din *ł*, pronunțat cu partea posterioară a limbii’¹¹⁸. Această transformare în graiul fărșeroților din Dobrogea apare astăzi numai la plisoț (mai ales în vorbirea femeilor):

ǰime: P pentru *lúme*: Ș

pǰámse: P pentru *plámse*: Ș ‘a plâns’

ǰumbádă: P pentru *lumbárdă*: Ș ‘lumânare’.

Fenomenul nu este înregistrat la fărșeroții șópań.

l: y¹¹⁹

Această transformare este, de fapt – așa cum afirma Theodor Capidan – „un proces de evoluare a lui *l* palatal spre *i*, așa cum se rostește în dialectul aromân, pe care l-am observat

¹¹⁵ DDA *bătále*, *bătáne*.

¹¹⁶ DDA *matuǰále*.

¹¹⁷ Capidan 1929-1930: 197.

¹¹⁸ Idem.

¹¹⁹ Cf. Capidan 1929-1930: 198; Y = element fricativ palatal.

pe alocuri și în dialectul meglenoromân¹²⁰. Fenomenul apare numai la fărșeroții plisoț. Schimbarea însă nu este generală, în vorbirea acestora / alternează cu y:

părăϕyi: P pentru *părăϕli*: Ș, P ‘banii’

yápă: P pentru *láră*: Ș, P: ‘pestriță’¹²¹.

l: ρ

Schimbarea are loc mai rar și în cele mai multe cazuri e influențată de apropierea unui ρ (< r). „Rostirea lui ρ – afirmă Theodor Capidan – se datorește, probabil, fenomenului de asimilație. La bază trebuie să avem un γ din l’¹²². Transformarea are loc numai la fărșeroții plisoț (mai ales în vorbirea femeilor):

đáρă: P pentru *đálă*: Ș ‘lapte bătut’

mupápi: P pentru *mulári*: Ș ‘catâr’

řăcăřăř: P pentru *lăcrăřn*: Ș ‘lacrimi’¹²³ etc.

l: l¹²⁴

În graiul fărșerot depalatalizarea lui l are loc mai ales în flexiunea verbală și nominală:

áfli: Ș ‘aflî’, *scăntăáli*: Ș ‘scânteii’ pentru *scăntl’áli*: P.

¹²⁰ Idem.

¹²¹ Exemple, vezi Capidan 1929-1930: 198; Capidan 1932: 346.

¹²² Capidan 1929-1930: 195.

¹²³ Idem.

¹²⁴ Cf. Capidan 1932: 398 și cf. Saramandu 1972: 115.

ț: đ

„Schimbarea caracterizează fenomenul de sonorizare și ilustrează graiul aromânilor care au avut un contact mai intens cu neogreaca”, susține Nicolae Saramandu¹²⁵. Printre acești aromâni sunt și fărșeroții din Grecia (mai ales șópań):

đămbídă (< gr. *τσιμπίδοι*): Ș ‘furculiță’¹²⁶
palánđăi (< gr. *μπολόντσοι*): P ‘balanță’¹²⁷.

ț: s

Reducerea lui *ț* la *s* apare în fonetismul *supsări* (< lat. *subtilis*): Ș, P ‘subțire’¹²⁸, față de *suptâre* în restul aromânei.

đ: z

Schimbarea apare în fonetismele: *áză* (< lat. *hac-die*): Ș, P, și *zugrání* (< gr. *τσουγκράνο*):¹²⁹ Ș, P ‘pieptene cu dinți mai mari și mai rari’ față de *áđă* și *đugrání*.

sp: șp

Transformarea apare în toată aromâna în fonetismul *șpirtu*¹³⁰ (< it. *spir(i)to*) ‘chibrit’¹³⁰.

¹²⁵ Saramandu 1972: 123.

¹²⁶ Geagea 1931: 215.

¹²⁷ DDA s.v. *palánđăi*.

¹²⁸ DDA s.v. *subțări*, *suptări*.

¹²⁹ DDA s.v. *dzăgránă*: *zugráníă*, *zugrană*.

¹³⁰ DDA s.v. *șpirtu*; Cf. și gr. *σπίρτον*.

z: ɟ

Trecerea lui |z| la |ɟ| apare în graiul fărșerot ca un fenomen de hipercorectitudine în cuvinte împrumutate:

añurǰesc^u (< gr. *μυρίζω*): Ș, P ‘miros’¹³¹;

ǰăgărdiș^u (< srb. *sugradeia*): Ș, P ‘măzărice’¹³².

ĉ: ĝ

Fenomenul apare în grupuri consonantice, atunci când *ĉ* este precedat de o nazală sau o lichidă:

hăngĉ^u: P față de *cămcĉ^u*: Ș ‘bici’¹³³

zmelĝ^u: P față de *zmelĉ^u*: Ș ‘mele’¹³⁴.

k: ħ

Schimbarea apare în *hăřhĉesc^u* (< sl. *hŭrkamŭ*)¹³⁵: P pentru *hăřkĉescu* (prin asimilare progresivă) în restul aromânei. La fărșeroții șoapan există și o formă *hăřhăĉesc^u*, cu depalatalizarea lui *ř*:

k: c

În graiul fărșerot, fonetismul *lișcătór^u*¹³⁶: Ș, P ‘rășchitor’ (față de *lișkitór^u* în restul aromânei) e reprezentativ pentru această transformare.

¹³¹ Cf. Capidan 1932: 318; DDA.

¹³² Idem.

¹³³ DDA *cămcĉke*.

¹³⁴ DDA s.v. *zmelĉu*; Capidan 1929-1930: 107.

¹³⁵ DDA.

¹³⁶ DDA; Cf. Capidan 1929-1930: 108: *lișcătór*.

k: pⁱ

Fenomenul este pus în legătură cu crearea corelației de timbru diezat ~ non-diezat sub influența dacoromânei: *vulpî*: Ș, P ‘vulpi’ pentru *vulk* în rest, *stâlpî* ‘stâlpi’: Ș, P pentru *stâlk* etc.¹³⁷.

ȳ: ġ

Înlocuirea fricativei palatale sonore |ȳ| cu oclusiva corespondentă |ġ| apare în cuvintele împrumutate din greacă sau din turcă:

ġivăsesc^ȳ (< gr. *διαβάζω*): Ș, P ‘citesc’¹³⁸, pentru *ȳivăsescu* în restul aromânei

ġift^ȳ (< gr. *γῆφος*): Ș, P ‘țigan’¹³⁹, față de *ȳiftu*

liġéne (< tc. *leïen*): Ș, P ‘lighean’ (*liġane*)¹⁴⁰, față de *liyéne*.

c: g

Sonorizarea oclusei velare surde are loc în fonetismele:

fuñġă (< lat. *formica*): Ș, P ‘furnică’¹⁴¹ față de *furnícă*

uġág^ȳ (< tc. *odjâk*): Ș, P ‘horn’¹⁴² față de *uġác^ȳ*

¹³⁷ Cf. Saramandu 1972: 140.

¹³⁸ Cf. Geagea 1931: 139; DDA.

¹³⁹ Idem.

¹⁴⁰ DDA cf. și gr. *λεῖνι*.

¹⁴¹ DDA *furnígă*, *furnícă*.

¹⁴² DDA s.v. *uġăác*, *uġăáke*, *ujác*.

gărgălân^u (< bg. *grŭklanŭ*): Ș, P ‘gâtlej’¹⁴³ pentru *gârcălân*^u.

c: h

Transformarea apare în împrumuturi:

hășáp^u (< tc. *qaqçâb*): Ș ‘măcelar’ față de *cășáp*^u: P¹⁴⁴

harahăscă (< gr. *καρακάξο*): Ș, P ‘coțofană’¹⁴⁵ față de *caracăxă*

hănġíc^u (< tc. *gomtchyg*): P față de *cămcêc*^u: Ș ‘bici’¹⁴⁶

cs: s

Reducerea oclusivei velare apare în fonetismul fărșerot *surăfe* (< gr. *ξουράφι*)¹⁴⁷: Ș, P ‘brici’.

g: γ

Schimbarea apare datorită influenței exercitată de limba greacă cu care fărșeroții au venit în contact:

avríγa (< vsl. *veriga*): Ș ‘de jur împrejur’¹⁴⁸;

zâġír^u (< tc. *zaghar*): Ș, P ‘copoi’¹⁴⁹ etc.

¹⁴³ Cf. Capidan 1932: 328.

¹⁴⁴ DDA s.v. *hășáp*.

¹⁴⁵ DDA s.v. *caracăscă*, *haracăstă*, *hărthăstă*.

¹⁴⁶ DDA s.v. *cămcêke*.

¹⁴⁷ DDA s.v. *surăfe*, *csurăfe*.

¹⁴⁸ Cf. Capidan 1925: 55.

¹⁴⁹ DDA.

h: f

Fricativa velară |h| apare redată prin corespondența ei labiodentală |f| în câteva cuvinte împrumutate:

nădúf^u (< vsl. *neduh*): Ș, P ‘năduf’¹⁵⁰;

silcáfi (< tc. *sylah*): Ș, P ‘chimir’¹⁵¹.

h: —

|h| aspirat apare mai ales în cuvintele împrumutate din turcă:

uzmikár^u (< tc. *khizmetkiâr*): Ș ‘servitor’¹⁵²;

san^u (< tc. *sahán*): Ș, P ‘farfurie’¹⁵³;

sáte (< tc. *sâhát*): Ș, P ‘ceas’¹⁵⁴.

î: ħ

|ħ| apare în loc de |j| datorită caracterului surd al consoanei precedente:

phástur^u (< gr. *πλόστρα*, cf. it. *piastra*) ‘cataramă’¹⁵⁵

phát^u (< it. *piatto*): Ș față de *piat^u*: P ‘farfurie’¹⁵⁶.

¹⁵⁰ DDA.

¹⁵¹ DDA.

¹⁵² Idem s.v. *husmikcár*, (*i*)*uzmikeár*.

¹⁵³ Capidan 1929-1930: 356.

¹⁵⁴ DDA s.v. *sáháne*, *san*.

¹⁵⁵ DDA s.v. *pheástru*.

¹⁵⁶ DDA s.v. *pjät*, *phcat*.

B. MORFOLOGIA

Capitolul acesta este o descriere succintă a nivelului morfologic al graiului fărșerot (șopań și plisóť), realizată pe baza chestionarului aplicat¹⁵⁷ și a studiilor cercetate.

SUBSTANTIVUL

Substantivele în graiul fărșerot se clasifică la fel ca în tot dialectul aromân și ca în celelalte dialecte istorice ale limbii române – după gen în masculine, în feminine și neutre, marchează opoziția de număr (singular – plural) și cunosc flexiunea casuală.

1. Aspecte privind numărul substantivelor

Substantivele pot fi clasificate, în cadrul celor trei genuri, după modalitatea în care se realizează opoziția singular/plural prin prezența desinențelor (sau chiar prin absența lor)¹⁵⁸.

Diferența dintre forma de plural și cea de singular este marcată și de alternanțele vocalice și consonantice care se produc în radical¹⁵⁹.

¹⁵⁷ *Chestionarul Noului Atlas lingvistic roman* din revista *Fonetică și dialectologie*, V, 1963: 157–272.

¹⁵⁸ Cf. Saramandu 1984: 434–440.

¹⁵⁹ Nu voi preciza, în general, în clasificarea ce urmează condițiile în care apar diferitele opoziții, în funcție de terminația radicalului substantivului: aceasta poate fi urmărită în exemplele date.

Alternanțele vocalice caracterizează substantivele pe genuri. Acestea sunt:

– pentru substantivele $\acute{a} \sim \check{a}$

masculine $\acute{a} \sim \acute{e}$ (după consoane palatale)

$\check{a} \sim \acute{e}$

– pentru substantivele $\acute{a} \sim \check{a}$

feminine $\acute{a} \sim \acute{e}$ (după consoane palatale și după [i])

$\check{a} \sim \acute{o}$

$\acute{o} \sim \acute{u}$

– pentru substantivele $\acute{e} \sim \check{a}$

neutre $\acute{o} \sim \acute{a}$

În graiul fărșerot – atât la șópañ cât și la plisóț – substantivele *masculine* înregistrează următoarele opoziții:

a) [ʷ]: [ɨ] (după |r|¹⁶⁰):

cuscrʷ: cuscrɨ, fičórʷ : fičórɨ, ɣatrʷ : ɣatrɨ, perʷ : perɨ
pilistérʷ: pilistérɨ.

b) [-ʷ]: [i]:

boɣ: boɨculéɣ: culéi.

c) [ʷ]: φ:

argátʷ: argát, birbílʷ: birbíl, culácʷ: culát, lupʷ: luk, lilécʷ: lilét, pomʷ: poñ, preftʷ: preft, sacʷ: saț.

¹⁶⁰ În exemplele commune șopanilor și plisoșilor voi nota atât *r* apical [r] cât și *r* apical vibrant [r̄] sau *r* uvular [p] prin arhifonemul [r], deoarece am constatat că [r], [r̄] și [p] pot apărea în același cuvânt la vorbitori diferiți. Cf. în acest sens, Capidan 1932: 351.

d) [e]: φ (la șopaâni)	[e]: φ (la plisoț)
<i>căne: căn</i>	<i>căne: căn</i>
<i>fráte: fraț</i>	<i>fráte: fraț</i>
<i>Káptine: Káptâh</i>	<i>Káptine: Káptâh</i>
<i>múnte: munț</i>	<i>múnte: munț</i>

e) [e]: [i̇], (după r), pentru șopaâni:	[e]: [i̇] pentru plisoț:
<i>đínăre: đínăr!</i>	<i>đínăpe: đínăp!</i>
<i>sóáre: sor!</i>	<i>sópe: sop!</i>

f) opoziția zero, la substantive terminate în [i]:

Aici se încadrează numeralele cardinale folosite cu valoare substantivală [cu excepția lui *ținț*]¹⁶¹:

doj: doji, șási: șási etc.

g) vocală accentuată: [-(e)áđ]

Desinența de plural în discuție vine din greacă [-áδεζ], iar substantivele cărora li se adaugă la plural sunt împrumuturi relativ recente din greacă și turcă¹⁶²:

[-ă]: [-(e)áđ]:

amiră: amiráđ, căsăbă: căsăbáđ, pără: părăđ, udă: udáđ.

[-é]: [-(e)áđ]:

bâhê: bâhêáđ

kifté: kiftáđ.

¹⁶¹ Cf. Capidan 1929-1930: 188, în graiul fărșerot [i] după *ț* și *đ* chiar și atunci când sunt precedate de o consoană, nu se pronunță: *ținț, dinț*.

¹⁶² Cf. Caragiu-Marioțeanu 1975: 235.

[-*î*]: [-(*ε*)áç]:
găidiğîf: găidiğáç, papuğîf: papuğáç.

[-*ó*]: [(-*ε*)áç]:
caimó: caimáç, asimicó: asimicáç, γambó: γanýáç.

h) [-*ă*]: [*ăń*]
lălă: lălăń, tátă: tătăń.

În cazul numelor proprii de persoană, forma de plural terminală în [-*an*] sau [-*aç*] are valoare de substantiv colectiv¹⁶³: *Gákań, Líbań, Pítań, Furfuléáç, Tuğiréáç*. Același sens îl capătă și alte nume de persoană atunci când primesc aceste terminații: *pápań* față de pl. *păpăń*.

Theodor Capidan, referindu-se la desinența de plural [-*an*] afirma că: „originea acestui sufix [...] trebuie căutată în slavul [-*ćán*] (< *ćni*), care, după un element palatal, trebuia să dea -*an*̑. Derivațiunea cu înțeles colectiv a trebuit să pornească de la numele de familii derivate de la numele locale [...]”¹⁶⁴.

Substantivele feminine cunosc următoarele opoziții¹⁶⁵:

Ș

P

a) [ă]: [i]
alúnă: alúni
căcúľă: căcúľi

[ă]: [e]
alúnă: alúne
căcúľă: căcúľe

¹⁶³ Cf. Saramandu 1984: 434.

¹⁶⁴ Capidan 1932: 377.

¹⁶⁵ Pentru a putea face comparație între opozițiile de singular/plural înregistrate la șopani și cele înregistrate la plisóș, am notat: șopani – grupul A: plisóș; grupul B.

b) [ă]: [î], după [r]	[ă]: [ă epentetic] ¹⁶⁶
<i>cápră: căprî</i>	<i>cáppă: cắppă</i>
<i>gúră: gurî</i>	<i>gúpă: gúpă</i>
<i>lăcără: lăcărî</i>	<i>lăcăpă: lăcăpă</i> ¹⁶⁷

c) [ă]: φ	[ă]: φ
<i>arádă: arăđ</i>	<i>arádă: arăđ</i>
<i>băseárică: băseáriț</i>	<i>biseáñcă: biseáñț</i>
<i>lupátă: lupăt</i>	<i>lupátă: lupăt</i>
<i>măncă: măn</i>	<i>măncă: măn</i>
<i>póártă: port</i>	<i>póñă: poñ</i> ¹⁶⁸
<i>urđăcă: urđăt</i>	<i>urđăcă: urđăt</i>
<i>vácă: văț</i>	<i>vácă: văț</i>

d) opoziția zero, la substantivele terminate în [i]:
móáși: móáși aici se încadrează și numele zilelor
 săptămânii: *lunî: lunî*, *gój: gój*

e) [ă]: [ăń]	[ă]: [ăń]
<i>múmă: mumăń</i>	<i>múmă: mumăń.</i>

f) [ă]: [ăpî]	[ă]: [ăpî]
<i>nóră: nurărî</i>	<i>nópă: nupăpî</i>
<i>sóră: surărî</i>	<i>sópă: supăpî</i>

¹⁶⁶ Cf. Capidan 1932: 378.

¹⁶⁷ Capidan 1932: 378 înregistrează un plural *lăcăp*, la fărșeroții din Albania.

¹⁶⁸ Cf. Saramandu 1972: 63, „óá: ó” la aromânii din Albania.

<p>g) [ǎ]: [urǐ] <i>ḍeánǎ: ḍénurǐ</i> <i>hálǎ: hǎl'urǐ</i> <i>lǎndurǎ: lǎndurǐ</i></p>	<p>[ǎ]: [ur^ε] <i>ḍeñǎ: ḍenuρ^ε</i> <i>hálǎ: hǎl'up^ε</i> <i>lǎndurǎ: lǎnduρ^ε</i>¹⁶⁹</p>
<p>h) [ǎ]: [atǐ] <i>ḡámǎ: ḡámatǐ</i> <i>ḍámǎ: ḍámatǐ</i></p>	<p>[ǎ]: [ate] <i>ḡámǎ: ḡámate</i> <i>ḍámǎ: ḍámate</i></p>
<p>i) [i]: [ǐ] (după r) <i>ahúri: ahúrǐ</i> <i>mǎcári: mǎcǎrǐ</i> <i>mulári: mulǎrǐ</i></p>	<p>[e]: [e^ε] (după r) <i>ahúpe: ahúρ^ε</i> <i>mǎcápe: mǎcǎρ^ε</i> <i>murápe: murǎρ^ε</i></p>
<p>i) [i]: φ <i>aḡñi: aḡñ</i> <i>aḡími: aḡrín</i> <i>cárti: cǎrṭ</i> <i>cǎmḗáši: cǎmḗś</i> <i>mirákí: mirǎk</i> <i>púnti: punṭ</i></p>	<p>[e]: φ <i>aḡñe: aḡñ</i> <i>aḡĩme: aḡrín</i> <i>cápte: cǎrṭ</i> <i>cǎmḗše: cǎmḗś</i> <i>miráke: mirǎk</i> <i>púnte: punṭ.</i></p>
<p>k) [i]: [urǐ] <i>cáli: cǎl'urǐ</i> <i>váli: vǎl'urǐ</i></p>	<p>[e]: [ur^ε] <i>cále: cǎl'up^ε</i> <i>vále: vǎl'up^ε</i></p>

¹⁶⁹ Capidan 1932: 378 menționează un plural *lǎndurǎ* pentru aromânii din Albania.

l) [u]: [i]	[uă]: [i]
<i>buǎu: bujéj</i>	<i>buǎuă: bujéj</i>
<i>curáu: curăj</i>	<i>cupăuă: cupăj</i>
<i>piștiréau: piștiréj</i>	<i>piștiréuă: piștiréj</i>
m) [u]: [li]	[uă]: [le]
<i>cătáu: cătáli</i>	<i>cătáuă: cătále</i>
<i>đnú: đăli</i>	<i>dúuă: đăle</i>
<i>kíráu: kíráli</i>	<i>kíráuă: kírále</i>
<i>mășéau: mășéali</i>	<i>mășéuă: mășéle</i>
<i>stéau: stéali</i>	<i>stéuă: stéle.</i>

Substantivele neutre realizează următoarele opoziții:

A	B
a) [u]: [-urǐ]	[u]: [-ur ^φ] ¹⁷⁰
<i>foc^u: fóc^{urǐ}</i>	<i>foc^u: fóc^{uφ}</i>
<i>kept^u: képt^{urǐ}</i>	<i>kept^u: képt^{uφ}</i>
<i>gard^u: gárd^{urǐ}</i>	<i>gard^u: gárd^{uφ}</i>
<i>sin^u: sín^{urǐ}</i>	<i>sin^u: sín^{uφ}</i>
<i>trup^u: trúp^{urǐ}</i>	<i>trup^u: trúp^{uφ}</i>
b) [u]: [-urǐ]	[u]: [-urǐ]
<i>rău: ră^{urǐ}</i>	<i>rău: ră^{ur^φ}</i>

¹⁷⁰ Cf. Saramandu 1984: 473: „în unele graiuri, [i] a dispărut și după [r]: [fóc^{ur}], (cu atestări la grămosteni și fărșeroți)”.

c) [ʷ]: [-i]	[ʷ]: [e]
<i>êicóρʷ: êicóari</i>	<i>êicióρʷ: êicópe</i>
<i>merʷ: meári</i>	<i>meρʷ: mépe^e</i>
<i>súflitʷ: súfliti</i>	<i>súflitʷ: súflite</i>
d) [ʷ]: [ă]	[ʷ]: [ã]
<i>maɣʷ: máțã</i>	<i>maɣʷ: máțã</i>

2) *Aspecte privind cazul substantivelor.* „Cazul substantivelor nearticulate pune probleme deosebit de interesante pentru evoluția românei comune și pentru plasarea aromânei în cadrul României”, afirmă Matilda Caragiu-Marioțeanu¹⁷¹.

Substantivele masculine și neutre nearticulate au o singură formă la singular și una la plural, la toate cazurile. Unele substantive nume de persoană (inclusiv nume de ființe și obiecte personificate) prezintă o formă distinctă de vocativ singular în [-e] (moștenită din latină). Vocala [-e] (în poziție finală, neaccentuată) nu se închide la [i] deoarece se accentuează prin intonație¹⁷²: *fràtí, picuràrí, prèftí* etc. Cele două situații amintite caracterizează în întregime dialectul aromân și, implicit, graiul fărșerot. Vor fi prezentate, în continuare, cele două situații descrise mai sus:

- a) O singură formă casuală de N, Ac., G., D., V. la singular și, respectiv, la plural:

¹⁷¹ Caragiu-Marioțeanu 1975: 237.

¹⁷² Cf. Saramandu 1984: 474; și cf. Capidan 1932: 386–387.

CAZUL	N. Ac. G. D. V.			
NUMĂRUL	singular		Plural	
GENUL	masculin	neutru	masculin	neutru
	<i>fićór^u</i>	<i>loc^u</i>	<i>fićórⁱ</i>	<i>lócurⁱ</i>
	<i>bo^u</i>	<i>gard^u</i>	<i>boⁱ</i>	<i>gárdurⁱ</i>
	<i>pul^u</i>	<i>trup^u</i>	<i>pulⁱ</i>	<i>trúpurⁱ</i>
	<i>amiră</i>	<i>zbor^u</i>	<i>amiráđ</i>	<i>zbóară</i>
	<i>lálă</i>		<i>lălăń</i>	

- b) O formă de vocativ singular diferită de forma de N., Ac., G., D. singular o singură formă de plural:

NUMĂRUL	SINGULAR				PLURAL	
CAZUL	N., Ac., G., D.		Vocativ		N., Ac., G., D., V.	
GENUL	masculin	neutru	Masculin	neutru	masculin	neutru
	<i>num^u</i>	<i>súflir^u</i>	<i>núne</i>	<i>súflite</i>	<i>nuń</i>	<i>súfliti</i>
	<i>múnti</i>		<i>múnte</i>		<i>muń</i>	
	<i>lálă</i>		<i>lále</i>		<i>lălăń</i>	
	<i>prefi^u</i>		<i>préfte</i>			

O formă de vocativ în [-o], [-e] apare, în graiul fărșerot, la substantivele proprii, nume de persoană, terminate în [u], [-u], [i], [i]: *Ţórɣo*, *Níco*, *Néle*, *Mítro*, *Vasfle*, de la forma de nominativ: *Ţórɣu*, *Nícu*, *Mitr^u*, *Ţanáđ*, *Néli*, *Vaslí*.

Substantivele feminine nearticulate cunosc, în general, la singular, tipul flexionar cu doi termeni opozabili: forma de genitiv-dativ (care se identifică cu forma unică de plural) se deosebește de forma de nominativ-acuzativ. În această categorie sunt incluse majoritatea substantivelor feminine, cu excepția celor care nu disting singularul de plural (opозиția

zero) sau formează pluralul în [-urî], [-ate]. Forma de vocativ este identică, în general, cu cea de nominativ-acuzativ. Numai câteva substantive nume de persoană prezintă, la singular, o formă de vocativ în [-o] (de origine slavă): *dádo*, *sóro* dar și *sor^u*¹⁷³.

La fel ca substantivele masculine și neutre, substantivele feminine neoarticulate au, la plural, o formă unică de N., Ac., G., D., V. Matilda Caragiu-Marioțeanu afirmă, referitor la flexiunea cu doi termeni opozabili a substantivelor feminine că poate fi o inovație a aromânei care, potrivit unei „tehnică” specifice romanice (în sensul concepției lui Eugen Coșeriu) a evoluat în direcția pierderii opozițiilor cazuale sau fenomenul poate fi vechi (românesc-comun) – în acest caz, dacoromâna fiind cea care a inovat, constituindu-și un tip flexionar feminin distinct de al masculinelor și neutrelor la singular¹⁷⁴.

Prin urmare, flexiunea cazuală a substantivelor feminine din graiul fărșerot poate fi deschisă astfel:

a) O singură formă de N., Ac., G., D., V. la singular și, respectiv, la plural în această categorie sunt incluse substantivele feminine cu pluralul în [-urî] și [-ati] – pentru tipul A, șópañ – și în [-up^e], [-ate] – pentru tipul B, plisóť:

CAZUL	N. Ac. G. D. V.			
NUMĂRUL	SINGULAR		PLURAL	
TIPUL	ȘÓPAÑI	PLISOȚI	ȘÓPAÑI	PLISOȚI
	<i>đeánă</i>	<i>đeňă</i>	<i>đeňur!</i>	<i>đeňur^e</i>
	<i>hálă</i>	<i>hálă</i>	<i>hálur!</i>	<i>hálur^e</i>
	<i>đámă</i>	<i>đámă</i>	<i>đamati</i>	<i>đamate</i>

¹⁷³ Cf. Capidan 1932: 380.

¹⁷⁴ Cf. Caragiu-Marioțeanu 1975: 238.

Tot aici pot fi incluse – din punct de vedere al omonimiei cazuale – substantivele care nu deosebesc pluralul de singular (opozitia zero) și care au o formă unică de N., Ac., G., D., V. Pentru ambele numere:

N., Ac., G., D., V. {	SINGULAR	=	PLURAL
	<i>híli</i>		<i>híli</i>
	<i>moxáși</i>		<i>moxáși</i>

b) O formă de genitiv-dativ singular (identică cu forma de plural) distinctă de forma de N., Ac., V. singular singură formă de plural. Această situație apare în contextul¹⁷⁵: *ațăștėj mul'érí, cási* etc., *ațál'ėj mul'érí, cási*.

În continuare, voi exemplifica situația descrisă mai sus:

SINGULAR				PLURAL	
N., Ac., V.		G., D.		N., Ac., G., D., V.	
șópań	plisót	șópańi	plisót	șópań	plisót
<i>cásă</i>	<i>cásă</i>	<i>cási</i>	<i>cáse</i>	<i>cási</i>	<i>cáse</i>
<i>gúră</i>	<i>gúră</i>	<i>gurⁱ</i>	<i>gup^e</i>	<i>gurⁱ</i>	<i>gup^e</i>
<i>vácă</i>	<i>vácă</i>	<i>văț</i>	<i>văț</i>	<i>văț</i>	<i>văț</i>
<i>bujău</i>	<i>bujău</i>	<i>bujėj</i>	<i>bujėj</i>	<i>bujėj</i>	<i>bujėj</i>
<i>múmă</i>	<i>múmă</i>	<i>mumăń</i>	<i>mumăń</i>	<i>mumăń</i>	<i>mumăń</i>

În graiul fărșeroților șópań se manifestă tendința de a deosebi vocativul de forma de N., Ac. (sau de N., Ac., G., D.) la substantivele din grupa a) prin modificarea desinențelor [ă] în [ã] și [i] în [e]: V sg. *fěátă* ≠ N sg. *fěátă*

¹⁷⁵ Cf. Saramandu 1984: 436 474.

V pl. *fěáte* ≠ N sg. *fěáti*¹⁷⁶.

Particularități în folosirea substantivelor (nearticulate și articulate):

1) Cea mai importantă trăsătură sintactică a aromânei (comună cu celelalte dialecte sud-dunărene) și, implicit a graiului fărșerot este exprimarea acuzativului (obiect direct, nume de persoană), fără prepoziția simplă *pe*², așa cum este în dacoromână¹⁷⁷:

<i>u ved^u fěáta</i>	‘o văd pe fată’
<i>îl^u ved^u Íóryu</i>	‘îl văd pe Íóryu’
<i>li ved^u fěátli</i>	‘le văd pe fete’.

2) Tot o trăsătură sintactică arhaică este exprimarea acuzativului numelor de locuri, care arată direcția sau starea, fără prepoziție (ca în latină):

<i>Neg^u Sărúná</i> ¹⁷⁸ .	‘Mă duc în Salonic’.
<i>Fuj Neáguște.</i>	‘Am fost în Neaguște’.

3) O altă trăsătură sintactică a graiului fărșerot este exprimarea genitivului cu ajutorul prepoziției *di* (de) pusă înaintea substantivelor:

<i>púlpa di êicór^u</i>	‘pulpa piciorului’
<i>peána di ocl^u</i>	‘geană ochiului’
<i>námisa di bășărică</i> ¹⁷⁹	centrul bisericii’.

¹⁷⁶ Cf. Matilda Caragiu-Marioțeanu 1968: 25, 24 și cf. Saramandu 1984: 436.

¹⁷⁷ Cf. Capidan 1932: 531–532.

¹⁷⁸ Cf. Saramandu 1984: 437.

¹⁷⁹ Cf. Capidan 1932: 386.

ARTICOLUL

În dialectul aromân, substantivele se articulează cu articol hotărât. Nu sunt înregistrate în dialectul aromân forme de articol nehotărât și nici de articol demonstrativ diferite de pronumele nehotărât sau de pronumele demonstrativ. În dialectul aromân există o formă invariabilă „a” de articolul posesiv (genitiv) care însoțește pronumele posesive și forma de genitiv-dativ a substantivelor articulate cu articol hotărât enclitic¹⁸⁰. Theodor Capidan¹⁸¹ acordă particulei invariabile „a” valoare de prepoziție (provenind din „ad” latin), Tache Papahagi¹⁸² îl consideră pe „a” – articol invariabil, iar Matilda Caragiu-Marioțeanu¹⁸³ vorbește de un „a proclitic invariabil”.

Articolul nehotărât

Articolul hotărât se atașează, în mod obișnuit, la sfârșitul substantivului. Unele categorii de substantive cunosc la genitiv-dativ singular și un articol hotărât proclitic.

A) Articolul hotărât enclitic

Formele articolului hotărât enclitic se deosebesc după genul, numărul și cazul substantivelor.

În ceea ce privește genul, articolul hotărât enclitic are forme diferite pentru substantivele masculine și feminine

¹⁸⁰ Cf. Saramandu 1984: 437.

¹⁸¹ Cf. Capidan 1932: 383.

¹⁸² Cf. Papahagi 1963: 29.

¹⁸³ Cf. Matilda Caragiu-Marioțeanu 1968: 90.

substantivele neutre se articulează la singular cu cele masculine și la plural ca cele feminine. Articolul hotărât enclitic are forme deosebite de singular și plural. În ceea ce privește cazul, articolul hotărât enclitic cunoaște o formă de nominativ-acuzativ și alta de genitiv-dativ (precedată de articolul genitival invariabil *a*).

1) Articularea substantivelor masculine

În ceea ce privește articolul hotărât enclitic al substantivelor masculine, graiul fărșerot prezintă anumite particularități generate de transformări în plan fonetic¹⁸⁴, ceea ce-l deosebește de celelalte graiuri ale dialectului aromân:

	graiul fărșerot	aromână
N–Ac. sg.	<i>ómu</i>	<i>ómlu</i>
	<i>băpbátu</i>	<i>bărbátlu</i>
	<i>fićóru</i>	<i>fićórlu</i>
G–D sg.	<i>a ómu(i)</i>	<i>a ómluĭ</i>
	<i>a băpbátu(i)</i>	<i>a bărbátluĭ</i>
	<i>a fićóru(i)</i>	<i>a fićórluĭ.</i>

În studiul *Fărșeroții*¹⁸⁵ – vorbind despre asemănările pe care graiul acesta le arată cu celelalte dialecte românești, Theodor Capidan relevă că dispariția articolului „l” de la substantivele masculine și neutre (*fócu, mánđu*) este aceeași ca

¹⁸⁴ Cf. Matilda Caragiu-Marioțeanu 1968: 169.

¹⁸⁵ Cf. Capidan 1929-1930: 1–120.

în dialectele dacoromân și meglenoromân, deosebindu-se de dialectul istroromân, în care această particularitate lipsește. Prin aceasta Theodor Capidan încerca să stabilească o mai mare apropiere între graiul fărșeroților și celelalte două dialecte.

Ovid Densusianu¹⁸⁶ într-o recenzie asupra acestui studiu respinge teoria lui Theodor Capidan, afirmând că: „Dispariția lui „l” de la formele articulate ale masculinelor și neutrelor e greșit interpretată de Theodor Capidan. Între meglenită și dacoromână, de o parte, și fărșerotă de alta, asemănarea e în cazul acesta numai întâmplătoare: *fićóñu* în fărșerotă este rezultat din **fićórlu*, prin fonetismul special al lui „l” în acest grai, pe când în forma asemănătoare din dacoromână și meglenită avem a face cu „l” căzut în alte condiții. Prin urmare e de luat în considerație numai asemănarea între meglenită și dacoromână, cu excluderea fărșerotei”². În sprijinul acestei păreri, autorul citează pe Tache Papahagi, la care, într-un curs litografiat, *Aromânii*¹⁸⁷ „formele articulate din fărșerotă sunt explicate la fel”, adică așa cum le explică și Densusianu.

În studiul său, *Aromânii*¹⁸⁸, Tache Papahagi, analizând problema dispariției articolului „l” la fărșeroți, afirmă că: „în aromâna nordică, mai ales la fărșeroți și *-lu* și *-ul* se reduc la „-u”¹:

în nord: *fágu, stúñu, cóñu*.

în sud: *fáglu, stúrlu, córlu*. În continuare, Tache Papahagi susține că această dispariție a lui „l” are ca punct de

¹⁸⁶ Densusianu 1961: 377–380.

¹⁸⁷ Papahagi 1932: 72.

¹⁸⁸ Papahagi 1932: 72–73.

plecare forme în care acest „l” apărea precedat de „r” formând laolaltă grupul „rl”. Prin urmare, autorul trimite la fenomenul „rl”, (rn > r̄), conform căruia acest „rl” trebuia să se transforme (să se reducă la) în „r”:

stúñulu > stúr̄ulu > stúr̄lu > stúñu

cóñulu > cóñulu > cór̄ulu > cór̄lu > córu.

Tache Papahagi afirmă că de vreme ce „l” a dispărut în asemenea forme, prin analogie s-a zis și *țérbu* în loc de *țérbul* etc. Prin urmare, articolul „l” la fărșeroți nu a amuțit ca un sunet final, cum este cazul în meglenă și dacoromână, ci a dispărut din grai, pe cale de analogie.

Al. Rosetti¹⁸⁹ și Matilda Caragiu-Marioțeanu¹⁹⁰ nu admit părerea lui Ovid Densusianu și a lui Tache Papahagi deoarece această analogie nu se putea produce din cauza deosebirilor de sonorități ce prezintă în graiul fărșerot rostirea lui *r̄ < rl* și a lui *r* simplu.

Această deosebire este confirmată și de limba scriitorilor aromâni din secolul al XVIII-lea. „În textele acestea scriitori, dar mai cu seamă în Codex Dimonie (în care *r̄ (rl)* apare la orice pas), nu există – afirmă Matilda Caragiu-Marioțeanu¹⁹¹ – nici măcar un singur caz de articulare a substantivelor masculine și neutre fără „l”. Există *fićóru* (din *fićórlu*), însă pretutindeni *berbécul*, *lócul*, *lúpul*, *mésul*, nu *birbécu*, *lócu* etc.

¹⁸⁹ Rosetti 1930: 113.

¹⁹⁰ Caragiu-Marioțeanu 1968: 165.

¹⁹¹ Caragiu-Marioțeanu, „Theodor Capidan, *Articolul la Fărșeroți*”, *Recenzie în Dacoromania VII*: 149.

În studiul „În legătură cu articolul enclitic al masculinelor (cu privire specială la graiul fărșeroților)”,¹⁹² Matilda Caragiu-Marioțeanu face o demonstrație riguroasă și științifică referitoare la „articolul la fărșeroți”: „O cercetare mai atentă a structurii fonetice, fonologice și gramaticale a graiului fărșeroților ne-a permis să ajungem la o altă concluzie: considerăm că formele articulate de tipul „omu” nu sunt urmașele lui *omulu* > *omul* > *omu*, ca în dacoromână¹⁹³, ci ele urmează aceeași evoluție ca în întreaga aromână: *omulu* > *om^ulu* > *omlu* > *omu*”.

Prin urmare, trecerea de la stadiul *om^(u)lu* la *omu* se explică fonetic în interiorul fărșerotei, prin pronunțarea velară a consoanelor „r” și „l” și prin influența lor asupra sunetelor vecine. Astfel, grupurile consonantice „rl” și „rn” s-au redus prin asimilare:

rl (< *rul*, *ril*) > *rr*: arom. *fičór(u)lu* > fărș. *fičópu*,
fičóppu

rn > *rr*: arom. *cárne* > fărș. *cárră*¹⁹⁴.

Modificări similare s-au produs și în cazul lui „l” din articolul enclitic masculin – *lu*–*lui*. Acesta se afla inițial între două vocale labiale: *ómulu*. Această poziție (sau cea imediat următoare, în care după sincoparea lui *u*, se formează grupul consoană + *l*: *om(l)u*) a permis velarizarea și apoi vocalizarea lui *l*¹⁹⁵:

ómulu > *ómuu* > *óm^ulu* > *ómlu* > *ómu* > *ómu* > *ómu*.

¹⁹² Caragiu-Marioțeanu 1968: 163–169.

¹⁹³ Pt. dacoromână vezi și *Marin/Mărgărit/Neagoie/Pavel* 2000 : 67-68.

¹⁹⁴ Ibidem: 164.

¹⁹⁵ Cf. *Capidan* 1929-1930: 65.

Prin urmare, deosebirea dintre tipul de articulare enclitică al masculinelor existent în graiul fărșerot și cel existent în celelalte graiuri aromâne se explică în timp și nu în spațiu: articularea cu *-lu* este un stadiu anterior celui cu *-u*¹⁹⁶.

Al doilea aspect interesant al articulării fărșeroți se referă la cazul genitiv:

<i>a fićióñu</i>	față de	<i>a fićórluĵ</i>
<i>a lúpu</i>		<i>a lúpuluĵ</i>
<i>a băřbátu</i>		<i>a bărbátuĵ</i>

Matilda Caragiu-Marioțeanu consideră că la forma articolului de genitiv singular *-lu* s-a ajuns prin amuțirea lui *i* final semivocalic – datorită calităților de vocală neaccentuată –, precum și datorită caracterului velar al lui „l”. Explicația fonetică e întărită de cea morfologică: opoziția dintre N–G se realizează în primul rând prin prezența lui „a proclitic”¹⁹⁷. Așadar, *i* poate să lipsească, este superfluu, iar vorbirea fărșeroților realizându-se într-un ritm accelerat, vocalele și chiar silabele neaccentuate se sincopizează.

Asemenea forme de genitiv sunt întâlnite la fărșeroții din Palazu Mare (plisóț) asupra cărora am aplicat ancheta lingvistică¹⁹⁸.

La șopań variază formele de genitiv întâlnind atât tipul *a fićóru*, dar și *a fićóruĵ*, fără amuțirea lui *i* final.

În urma acestei analize se poate observa că sistemul de articulare din graiul fărșerot este un stadiu de evoluție al celui existent în celelalte graiuri ale dialectului aromân. Pornind de

¹⁹⁶ Cf. Caragiu-Marioțeanu 1968: 166.

¹⁹⁷ Ibidem.

¹⁹⁸ Chestionarul Noului Atlas lingvistic roman din revista Fonetică și dialectologie, V, 1963: 187–272.

la același prototip *ómulu*, aromâna a evoluat la *óm^ulu* și apoi la *ómu*, iar dacoromâna vorbită la *ómu*. La cele două stadii identice (din fărșerotă și dacoromână vorbită) s-a ajuns pe două căi diferite¹⁹⁹.

Voi descrie și voi exemplifica, în continuare, sistemul de articulare a substantivelor masculine și a neutrelor (care se articulează la singular ca substantivele masculine).

TIPUL ȘÓPAN':

		Sg.	Pl.
N. Ac.		- u	- li
		- lu (după vocală)	- l
		- li	
		- ă	
G.	a		- ă st / or st
D.		u(i)	- li st

TIPUL PLISÓȚ:

		Sg.	Pl.
N. Ac.		- u	- i
		- le / li	- ý
		- ă	
G.	a	- u	- ă st / or st
D.			- ir st

Distribuția formelor de nominativ-acuzativ ale articolului hotărât enclitic este în funcție de terminația substantivului.

Formele de nominativ-acuzativ singular se realizează astfel:

- a) Forma -u se atașează la substantivele terminate la singular în [u], [y]:

¹⁹⁹ Cf. Caragiu-Marioțeanu 1968: 168.

TIPUL ȘOΠΑЊ

fičór^u → fičóru

pu^u → púlu

cal^u → cálu

preft^u → préftu

bo^u → bóu

lem^u → lému

trup^u → trúpu

TIPUL PLISÓȚ

fičóρ^u → fičópu

pu^u → púlu

cal^u → cálu

ppeft^u → ppéftu

bo^u → bóu

lem^u → lému

trup^u → cálu.

b) La tipul plisoți (fărșeroți-plisót), forma *-u* se atașează și la substantivele terminate la singular în vocalele [-ă], [ó], în timp ce la tipul B (fărșeroți-șopañ) aparte forma *-lu* în aceleași condiții:

amiră → amirálu

cajmó → cajmólu

rău → rálu²⁰⁰

amiră → amiráu

cajmó → caimóu.

c) Formele *-li* (tipul A), *le* (tipul B)²⁰¹, le primesc substantivele terminate în [e] neaccentuat, respectiv [e] neaccentuat:

fráte → frátli

múnte → múntli

gónę → gónli

fjáte → fjátele

múnte → múntele

gónę → gónęle.

²⁰⁰ Formele *amirálu*, *cajmólu*, *rálu* se pot explica prin prezența velarei accentuate la final de cuvânt, dar și prin rostirea asemănătoare cu a grămostenilor cu care șopañii au venit în contact de timpuriu.

²⁰¹ În timpul aplicării chestionarului am surprins și forma „li” pentru [-le] la fărșeroții plisoți.

Când consoana care precede vocala este [r]²⁰² întâlnim formele *đínăřă*, *sóřă* (pentru *đínăre*, *sóăre*), dar și *đínăru*, *sóări* la tipul A.

Formele de nominativ-acuzativ plural se repartizează astfel:

a) Formele: [-li] (pentru tipul A) și [-i] sau [ʝ]²⁰³ (pentru tipul B) se atașează la substantivele terminate la plural în [l̥] sau în [i] sau în consoană:

TIPUL ȘÓPAŃ

fićórl̥ → *fićórl̥i*²⁰⁴

boj → *bójl̥i*

ca' → *cál̥i*

amiráđ → *amiráđl̥i*

nuh → *núnl̥i*

TIPUL PLISÓŢ

fićórl̥ → *fićórl̥i*

boj → *bóij*

ca' → *cáij*

amiráđ → *amiráđij*

nuh → *núhi*.

b) Forma „l” respectiv „i” apare la substantivele terminate la plural în [l̥], dar mai ales în consoană:

cúscri → *cúscrl̥*

dinț → *dínțl̥*

preft̥ → *preft̥l̥*

cuscp̥l̥ → *cúscrl̥ij*

dinț → *dínțij*

ppeft̥ → *ppéft̥ij*.

Formele de genitiv-dativ singular se realizează astfel:

²⁰² Cf. Saramandu 1984: 477: „În graiurile fărșerot și moscopolean, unde [l] nu este ocurent după [r] apar formele *đíniră*, *sóřă*”.

²⁰³ Cf. Saramandu 1972: 117, în graiul fărșerot lichida palatală [ʝ] se realizează ca [i], [ʝ] sau dispare și cf. Capidan 1929-1930: 197.

²⁰⁴ Forma [li] din tipul A (fărșeroți-șópaň) se datorează, probabil, conviețuirii cu grămostenii.

a) Forma *-u(i)* pentru substantivele terminate la singular în [ʷ], [u]:

<i>fićórʷ</i> → (a) <i>fićóru(i)</i>	<i>fićópu</i> → (a) <i>fićópu</i>
<i>boʷ</i> → (a) <i>bóu(i)</i>	<i>boʷ</i> → (a) <i>bóu</i>
<i>trupʷ</i> → (a) <i>trúpur(i)</i>	<i>trupuʷ</i> → (a) <i>trúpu</i>
<i>calʷ</i> → (a) <i>cálu(i)</i>	<i>calʷ</i> → (a) <i>cálu</i> .

b) Forma *-lu(i)* se atașează la substantivele terminate la singular în [e], respectiv [e] și [ă]:

amirá → (a) *amirálu(i)*

múnte → (a) *múntilu(i)*.

Formele de genitiv-dativ plural se realizează astfel:

fićórʰ → (a) *fićórorʷ* / *fićórarʷ*

boʰ → (a) *bojrʷ*

munț → (a) *múntărorʷ* / → (a) *múntărarʷ*

cuscrʷ → (a) *cúscrirorʷ* / (a) *cúscrarʷ*

nuh → (a) *núnirʷ*

calʰ → (a) *cálirʷ*

amiráđ → (a) *amiráđărʷ*

bađanát → (a) *bađanátarʷ*

trúpurʰ → (a) *trúpurorʷ*

leámʰ → (a) *leámirorʷ*.

2) Articularea substantivelor feminine

TIPUL ȘÓPANĀ

		Sg.	Pl.
N. Ac.		-a	-li
G-D	A	-l'i	-ar

N. Ac. sg.: *cása, gúra, váca*
 N. Ac. pl.: *cásili, gúrili, vắtǎli*
 G. D. sg.: { *(a) cásǎl'i*
 (a) gúrǎl'i
 (a) vácǎl'i
 G. D. pl.: { *(a) cásǎr^u*
 (a) gúrǎr^u
 (a) vắtǎr^u205.

TIPUL PLISÓȚ

		Sg.	Pl.
N. Ac.		-a	-le
G-D	a	- <i>ǐej</i> - <i>ǎej</i>	lo ρ^u

cása, gúra, váca
cásele, gúrule, vắtǐle
 { *(a) cásǎǐej*
 (a) gúrǎǎej
 (a) vácǎǎej.
 { *(a) cáselo ρ^u*
 (a) gúrpe ρ^u
 (a) vắtǎlo ρ^u 206.

Forma de genitive-dativ singular *-l'i*, respective *ǐej*, *ǎej* a articolului se atașează la forma nearticulată de N. Ac. singular. Această regulă se aplică tuturor substantivelor, inclusive cele care au, la singular, o formă de genitive-dativ diferită de cea de nominative acuzativ²⁰⁷. La plural, articolul de nominative-acuzativ *-li(le)* și de genitiv-dativ se atașează la forma nearticulată de nominative-acuzativ plural a substantivului.

Substantivele de genul neutru se articulează, la plural, cu substantivele feminine.

²⁰⁵ Cf. răspunsurilor înregistrate în timpul anchetei lingvistice.

²⁰⁶ Cf. Capidan 1932: 392–393 și cf. Caragiu-Marioțeanu 1968: 90.

²⁰⁷ Capidan menționează exemplele în care li se atașează și la forma de G.D. sg. a *feátǐli* în Aromâni, 1932: 392–393, 395.

B) Articolul hotărât proclitic

Articolul hotărât proclitic apare la nume de persoană (inclusiv nume de animale, plante și obiecte personificate). Se folosește numai la genitiv-dativ singular²⁰⁸ și are forme diferite de masculin și feminin²⁰⁹:

	masc.	fem.
G. D sg.	<i>al^u</i>	<i>ali (ale)</i> ²¹⁰

MASC.: *al^u aúșu*, *al^u fićóru*

FEM.: *áli (ale)*²¹¹ *dádi*, *áli fěáti*, *áli nvěásti*.

Unele din aceste substantive cunosc o dublă modalitate de articulare, atât cu articol hotărât enclitic, cât și cu articol hotărât proclitic²¹²:

al^u aușu → *a aúșu(j)*

áli nvěásti → *a nvěásti/i*

1. Articularea numelor proprii de persoană²¹³

Numele proprii de persoană primesc articol hotărât enclitic la plural și articol hotărât proclitic la genitiv-dativ

²⁰⁸ Nu se poate vorbi de un system de articulare proclitică, acesta presupunând forme corespunzătoare pentru ambele numere, toate cazurile și toate genurile.

²⁰⁹ Articularea proclitică nu este proprie neutrelor.

²¹⁰ Capidan 1932: 393, afirmă că articolul proclitic „ali” provine din latinescul „illae” care s-a contopit cu prepoziția „ad” (< lat).

²¹¹ În graiul fărșeroșilor-plisoș întâlnim, mai rar și forma „ale”.

²¹² Cf. Capidan 1932: 392 și 393 și cf. Saramandu 1984: 440.

²¹³ Cf. Saramandu 1984: 440 și Cf. Caragiu-Marioțeanu 1968: 92.

singular. Numele proprii de persoană masculine nu primesc articol hătărât enclitic ca în graiul grămostean (*Téγu* nu *Téγulu*):

MASCULIN sg. față de FEMININ sg.

N. Ac. *Nelu, Téγu*

María, Chiráța

G. D. *al^u Nelu, al^u Téγu*

ali Marí, ali Chiráți.

PLURAL

N. Ac. *Líbañli, Pítañli*

G. D. *(a) Líbañir^u, (a) Pítañir^u.*

2. Articolul nehotărât

Articolul nehotărât este întotdeauna proclitic.

Spre deosebire de dacoromână²¹⁴ și istroromână, la feminin se păstrează forma așteptată din latină: *ună (ună)* (< lat. *una*):

ună căsă, ună fătă.

La plural, se folosește cu rol de articol nehotărât pronumele nehotărât: *născănt, născănti* ‘niște’:

născănt oámin

născănti făti

născănt păpáq

născănt meșl

născănti zboáră.

²¹⁴ Cf. dacoromână: *ună > ună > ũă > yă > yu > o.*

ADJECTIVUL

Graiul fărșerot – la fel ca și celelalte graiuri ale aromânei – are adjective cu patru, cu trei și cu două forme. Adjectivele invariabile (cu o singură formă) constituie o categorie restrânsă. Pozițiile realizate în marcarea categoriei numărului (singular: plural) sunt cele cunoscute, în general, flexiunii nominale. Adjectivele care însoțesc substantivele de genul neutru au, la singular, formă de masculin și la plural, formă de feminin²¹⁵

1) Adjective cu patru forme²¹⁶

TIPUL ȘÓPÁNĀ

Masculin		Feminin	
Singular	Plural	Singular	Plural
<i>alb^u</i>	<i>alg</i>	<i>álbă</i>	<i>álbi</i>
<i>gre^u</i>	<i>greⁱ</i>	<i>grăú</i>	<i>grăáli</i>
<i>ră^u</i>	<i>răⁱ</i>	<i>ráú</i>	<i>ráli</i>
<i>livénd^u</i>	<i>livénd^ı</i>	<i>livéndă</i>	<i>livéndi</i>
<i>pirifan^u</i>	<i>pirifan</i>	<i>pirifaná</i>	<i>pirifani</i>
<i>șcurt^u</i>	<i>șcurț</i>	<i>șcúrtă</i>	<i>șcúrti</i>

TIPUL PLISÓŢ

Masculin		Feminin	
Singular	Plural	Singular	Plural
<i>alb^u</i>	<i>alg</i>	<i>álbă</i>	<i>álbe²¹⁷</i>
<i>gre^u</i>	<i>greⁱ</i>	<i>grăúă</i>	<i>grăále</i>
<i>ră^u</i>	<i>răⁱ</i>	<i>ráúă</i>	<i>rále</i>
<i>livénd^u</i>	<i>livénd^ı</i>	<i>livéndă</i>	<i>livénde</i>
<i>pirifan^u</i>	<i>pirifan</i>	<i>pirifaná</i>	<i>pirifane</i>
<i>șcurt^u</i>	<i>șcurț</i>	<i>șcúptă</i>	<i>șcúpte</i>

²¹⁵ Cf. Saramandu 1984: 440.

²¹⁶ În această categorie intră adjectivele care marchează atât opoziția de gen (masculine: feminine), cât și opoziția de număr (singular: plural).

²¹⁷ În timpul anchetei am întâlnit și formele *álbi*, *apăáli* la fărșeroții plisóŢ.

2. Adjective cu trei forme ²¹⁸					
a) masculin plural= feminin plural					
TIPUL ȘÓPAŃ			TIPUL PLISÓȚ		
Singular		Plural	Singular		Plural
Masculin	Feminin	M. F.	Masculin	Feminin	M. F.
<i>lung^u</i>	<i>lúngă</i>	<i>lund</i>	<i>lung^u</i>	<i>lúngă</i>	<i>lund</i>
<i>ńic^u</i>	<i>ńícă</i>	<i>ńiț</i>	<i>ńic^u</i>	<i>ńícă</i>	<i>ńiț</i>
<i>vekl^u</i>	<i>vęákľĩ</i>	<i>véc ľi</i>	<i>vekl^u</i>	<i>vękľe</i>	<i>vekl'</i>
<i>laıu</i>	<i>laı</i>	<i>lăı</i>	<i>laıu</i>	<i>laı</i>	<i>lăı</i>

b) feminin singular = feminin plural.

Masculin		Feminin
Sg.	Pl.	Sg. = Pl.
<i>roș^u</i>	<i>roș</i>	<i>róși</i>
<i>baľ^u</i>	<i>baľ</i>	<i>báľi</i>
<i>stângác^u</i>	<i>stângác</i>	<i>stângáci</i>

Masculin		Feminin
Sg.	Pl.	Sg. = Pl.
<i>poș^u</i>	<i>poș</i>	<i>róși</i>
<i>baý</i>	<i>baý</i>	<i>báňi</i>
<i>stângác^u</i>	<i>stângác</i>	<i>stângáci</i>

²¹⁸ Din această categorie fac parte adjectivele care neutralizează fie opoziția de gen (la plural), fie opoziția de număr (la feminine).

3. Adjective cu două forme²¹⁹

Singular	Plural
M = F	M = F
<i>aráři</i>	<i>aráři</i>
<i>mári</i>	<i>mări</i>
<i>vǎardi</i>	<i>ǎardi</i>

Singular	Plural
M = F	M = F
<i>apáře</i>	<i>apări</i>
<i>mápe</i>	<i>mări</i>
<i>vǎpde</i>	<i>ǎpdi</i>

În categoria adjectivelor cu două forme sunt incluse și unele adjective împrumutate din greacă:

apló (< gr. *ἀπλός*): *apláři* ‘simplic’

hozó (< gr. *χρῶς*): *hozári*²²⁰ ‘prostănac’.

4. Adjective invariabile (cu o singură formă).

Aici sunt cuprinse adjectivele care neutralizează toate opozițiile: de gen (atât la singular, cât și la plural), de număr (atât la masculin, cât și la feminin):

masc. fem. sg. pl.: *mučáli* ‘ud’.

Tot aici intră adjectivele de origine turcă (provenite din adverb):

hozári ‘de-a gata’

*tamám*²²¹ ‘exact, potrivit’

trǎrǎ ‘repede’²²¹.

²¹⁹ Aici se încadrează adjectivele care neutralizează opoziția de gen atât la singular, cât și la plural.

²²⁰ Cf. Saramandu 1984: 441.

²²¹ Cf. Capidan 1932: 181–182.

5. Grade de comparație

Comparativul se exprimă cu ajutorul adverbului *ma* sau *câma* ‘mai’ iar superlativul în graiul fărșerot cunoaște opoziția relativ-absolut, opoziție pe care majoritatea graiurilor din dialectul aromân nu o au.

Comparativ: *ma bun^u, ma mușât^u*
câma bun^u, câma mușât^u.

Superlativul relativ se formează în două feluri:

a) prin articularea enclitică²²² a adjectivului de la comparativul de superioritate (în funcție de context): *câma búnu, câma mușáta*.

b) cu ajutorul adverbului „nai” (împrumutat din slavă) care precede adjectivul articulat²²³: *nai ma²²⁴ búnu*.

Superlativul absolut se formează cu ajutorul adverbului *multu* (+ adjectivul nearticulat):

mult^u búná
mult^u mușát^u

²²² Vezi modul de articulare enclitică în capitolul „Articolul”.

²²³ Capidan 1932: 101 și Caragiu-Marioțeanu 1975: 240 consideră că adjectivul articulat enclitic precedat de *ma* (*cama*) are valoare de superlativ relativ: *câma mari, câma búnu* (forme ce se deosebesc de comparativ: *câma mări, câma bun^u*, unde adjectivul nu este articulat). Saramandu 1984: 475 consideră că în funcție de context, această valoare o poate avea, însă, comparativul și atunci când *câma* urmează adjectivul nearticulat:

María yeásti ma búná di Tána (comparativ) ‘Maria este mai bună decât Tana’.

María yeásti ma búna di túti (superlativ) ‘Maria este cea mai bună dintre toate’.

²²⁴ *ma* < lat. *cama magis*.

Complementul comparativului este introdus prin prepoziția *di* ‘decât, ca’:

El^u yásti ma mári di míni.

‘El este mai mare decât mine’

6. Topica

Când un substantiv este determinat de un adjectiv, acesta stă după substantiv *om^u bun^u, fǎtǎ búnǎ*. Numai când se insistă asupra însușirii exprimată de adjectiv, atunci acesta poate precede substantivele (această situație este întâlnită însă, foarte rar):

bun^u om^u

búnǎ fǎtǎ.

PRONUMELE

În graiul fărșerot există următoarele pronume: personal, reflexiv, posesiv, demonstrativ, relativ – interogativ, nehotărât și negativ.

1) Pronumele personal²²⁵

Formele pronumelui personal⁶⁹ în graiul fărșerot sunt:

	SINGULAR		PLURAL	
	Forma acc.	Forma neacc.	Forma acc.	Forma neacc.
N.	<i>míni (mine)</i>		<i>noǐ</i>	
Pers. I D.	<i>a níǵa</i>	<i>ǎń n</i>	<i>a náu (a náo)</i>	<i>nǎ, n</i>
Ac.	<i>míni (míne)</i>	<i>mi</i>	<i>noǐ</i>	<i>nǎ, n</i>

²²⁵ Pentru formele de genitive, cf. *Pronumele posesiv*.

N. Pers. D. a II-a Ac.	<i>tíni (tine)</i> <i>a tǎċa</i> <i>tíni (tine)</i>	<i>ǎt Ț</i> <i>ti</i>	<i>voj</i> <i>a váũ (a váo)</i> <i>voj</i>	<i>vǎ v</i> <i>vǎ v</i>
N. Pers. G.D. a III-a Ac.	<i>el^u (nǎs^u)²²⁶</i> <i>a lui</i> <i>el^u (nǎs^u)</i>	<i>ǎl' l'</i> <i>ul^u, lu</i>	<i>el (nǎș)</i> <i>a lor^u</i> <i>el' (nǎș)</i>	<i>lǎ, (lǎ)</i> <i>l'</i>
N. Pers. G.D. a III-a Ac.	<i>ĩċá (nǎsǎ)</i> <i>a l'eċi</i> <i>ĩċá (nǎsǎ)</i>	<i>ǎl' l'</i> <i>u</i>	<i>ǎli (nǎse)</i> <i>a lor^u</i> <i>ǎli (nǎse)</i>	<i>lǎ l</i> <i>li</i>

Particularități ale pronumelui personal în graiul fărșerot:

a) La persoana întâi și a doua remarcăm o formă de nominativ identică cu forma de acuzativ.

b) La persoana a III-a apar forme paralele de pronume personal: *el^u*, *ĩċá*, *el'*, *ǎli* și *nǎs^u*, *nǎș*, *nǎsǎ*, *nǎse*. Uneori, se folosește cu valoare de pronume personal, pronumele demonstrativ de depărtare: *ațel^u*, *ațel'*, *ațéau*, *ațǎli*.

c) Forma de dativ este precedată de articolul genitival invariabil „a”.

d) Dintre întrebuințările pronumelor personale, este de semnalat frecvența așa-numitului „dativ-etic”:

Lásǎ-ń-mi, mǎráta-ń!

e) Spre deosebire de dacoromână, acuzativul obiect direct nu este precedat de prepoziția „pe”:

ul viċúċi el^u → ‘l-am văzut pe el’

²²⁶ Cf. Rosetti.: 143, pronumele personal *nǎs^u* provine din lat. *ipse*, precedat de prepoziții conținând o nazală (ex.: *con ipse*) pentru a explica prezența lui „n”.

nă viđură noi → ‘ne-au văzut pe noi’²²⁷.

Pronumele de politețe nu există în graiul fărșerot – ca de altfel în întreaga aromână –, la persoana a doua pronumele de adresare fiind întotdeauna *tini*.

2) Pronumele reflexiv

Pronumele reflexiv are forme proprii numai pentru persoana a III-a, la dativ și acuzativ, fără a deosebi singularul de plural:

Pers. a III-a (sg. pl.):

D: *îș, sí, ș*.

Ac.: *să, s-*.

Pentru celelalte persoane se folosesc formele neaccentuate ale pronumelui personal, la dativ și acuzativ.

3) Pronumele posesiv

Formele pronumelui posesiv:

	Persoană	Gen	Singular	Plural
Un posesor	Pers. I	M.	<i>a me_u</i>	<i>a me^l</i>
		F.	<i>a me_áu (a me_áuă)</i>	<i>a me_áli</i>
	Pers. a II-a	M.	<i>a tă_u</i>	<i>a tă^l</i>
		F.	<i>a tá_u (a tá_uă)</i>	<i>a tá_{li}</i>
	Pers. a III-a	M.	<i>a lu_j</i>	<i>a lor^l</i>
		F.	<i>a le_j</i>	<i>a lor^l</i>

²²⁷ Astăzi, sub influența dacoromânei, întâlnim la vorbitorii tineri formele:

u viđú_j pi i_șá, calchiind modelul existent în dacoromână (se folosește prepoziția *pe* cu închiderea lui *e* la *i*).

Mai mulți posesori	Pers. I	M.	<i>a nost^{ll}</i>	<i>a noê</i>
		F.	<i>a n_oástă</i>	<i>a noásti</i>
	Pers. a II-a	M.	<i>a vost^{ll}</i>	<i>a voê</i>
		F.	<i>a voástă</i>	<i>a voásti</i>
	Pers. a III-a	M.F.	<i>a lor^{ll}</i>	<i>A lor^{ll}</i>

Sunt folosite ca adjective posesive, următoarele forme enclitice de singular ce apar pe lângă substantivele care denumesc gradele de rudenie (un singur posesor) și cunosc lexiunea, deosebind N. Ac. de G. D.²²⁸:

CAZUL	Persoana I		Persoana a II-a		Persoana a III-a	
	M.	F.	M.	F.	M.	F.
N. Ac.	<i>-ñu</i>	<i>-męa</i>	<i>-tu</i>	<i>-ta</i>	<i>-su</i>	<i>-sa</i>
G. D.	a	<i>-añu(j)</i>	<i>-a tu(j)</i>	<i>a ta(j)</i>	<i>-a su(j)</i>	<i>-sa(j)</i>

Exemple:

N. Ac.: *fráti-ñu*, *dádă-męa*, *tátă-tu*, *sor-ta*, *tátă-su*²²⁹, *sor-sa*⁷³.

G. D. *a fráti-ñu(j)*, *a dádă-męa(j)*, *a tátă-tu(j)*, *a sor-ta(j)*, *a fráti-ñu(j)*, *a tátă-su(j)*, *a sor-sa(j)*.

4) Pronumele demonstrativ

Graiul fărșerot cunoaște – ca și celelalte graiuri ale dialectului aromân pronume demonstrative de apropiere și de

²²⁸ Cf. Saramandu 1984: 444.

²²⁹ Urmașii lui *suus*, *sua* (< lat.) nu se păstrează în aromână decât ca forme conjuncte, pe lângă numele de rudenei (cf. *drom*, *său*, *sa*).

depărtare. Pronumele demonstrative se deosebesc după gen și număr și prezintă flexiunea cazuală cu doi termeni (N. Ac. și G. D.) ca în dacoromână.

Pronumele demonstrativ de apropiere

Formele pronumelui demonstrativ de apropiere sunt:

CAZUL	Singular		Plural	
	M.	F.	M.	F.
N. Ac.	<i>aístʷ</i>	<i>aístă</i>	<i>aîc</i>	<i>aîsti</i>
G. D.	<i>aîştúji</i>	<i>aîştéi</i>	<i>aîştórʷ</i> <i>alîştórʷ</i> ²³⁰	

Pronumele demonstrativ de apropiere are aceeași formă și atunci când se folosește ca adjectiv²³¹:

aístʷ omʷ ‘acest om’

feáta aístă ‘fata aceasta’.

Pronumele demonstrativ de depărtare

Graiul fărșerot cunoaște cele două pronume demonstrative de depărtare ale aromânei: *aîélʷ* și *alántʷ* ‘acela’ și ‘celălalt’.

a) Formele pronumelui *aîélʷ* ‘acela’:

²³⁰ Forma *alîştórʷ* a apărut prin analogie cu formele de G.D. ale pronumelui demonstrative de depărtare.

²³¹ Cf. Saramandu 1984: 444.

CAZUL	Singular		Plural	
	M	F	M	F
N. Ac.	<i>ațél^u</i>	<i>ațǎi (ațǎi^u)</i>	<i>Ațél'</i>	<i>ațǎli</i>
G. D.	<i>ațǎlú^j</i>	<i>ațǎl'é^j</i>	<i>ațǎlór^u</i>	

Ca și pronumele demonstrativ de apropiere, cel de depărtare are aceeași formă și ca adjectiv: *ațél^u om^u*. De asemenea, formele de G. D. Au accentul pe terminația ca în dacoromână: *ațǎl'é^j*.

b) Formele pronumelui *alánt^u* ‘celălalt’:

CAZUL	Singular		Plural	
	M.	F.	M.	F.
N. Ac.	<i>alánt^u</i>	<i>alántǎ</i>	<i>alánt</i>	<i>alánti</i>
G. D.	<i>alántú^j</i>	<i>alánt'é^j</i>	<i>alántór^u</i>	

5) Pronumele relativ-interogativ

În graiul fărșerot se cunosc următoarele pronume personale relativ-interogative: *ca^j* ‘care, cine’, *ți* ‘ce’ și *căt^u*. Dintre acestea *ți* este invariabil, iar *căt^u* are forme deosebite după gen și număr. *Ca^j*, singurul pronume relativ-interogativ cu flexiune cazuală, este invariabil după gen și număr.

Pronumele *ca^j*

	Sing. = Pl.
N. Ac.	<i>ca^j</i>
G. D.	<i>a cu^j</i>

Pronumele *căt^ut*

	Sg.	Pl.
M.	<i>căt^ut</i>	<i>căț</i>
F.	<i>Cătă</i>	<i>căti</i>

6) Pronumele nehotărât

Graiul fărșerot cunoaște numeroase pronume nehotărâte simple, compuse și construcții folosite cu valoare de pronume nehotărât. Unele dintre ele se folosesc și ca adjective nehotărâte sau au numai întrebuintare adjectivală.

Cele mai multe pronume nehotărâte sunt de origine latină sau au în componență elemente moștenite din latină²³²:

ahăt^u ‘atât de’ < lat. *eccu – tantus*

ahtári ‘un aemenea’ < lat. *eccu – talis*

álta ‘altul’ < lat. *alter*

caitídó ‘oricare, oricine, cineva careva’ *caj + ți + do*

ițidó ‘orice’ < *iți + do*

ndoĵ ‘câțiva’ < *n + doĵ*

născânt^u ‘puțin ceva’ < lat. *ne ex quanto*

tut^u ‘tot, totul’ < lat. *totus*

țivá ‘ceva’ < *ți + va*

un^u ‘unul’ < lat. *unus*

văr^u ‘vreunul, cineva’ < lat. *vere unus*.

²³² Cf. Saramandu 1984: 449 și Cf.. Capidan 1932: 427–428.

De asemenea, graiul fărșerot cunoaște pronumele nehotărât *cáđi* ‘fiecare, oricine, oricare’ împrumutat din greacă *κάθε* și pronumele nehotărât compus: *cáđi un^u* ‘fiecare, oricine’, precum și construcții cu valoare de pronume nehotărât: *i ți s- lîlbă, ca j s- lîlbă* ‘orice, oricine’.

Pronumele nehotărât în situația în care însoțește (determină) un substantiv devine adjectiv nehotărât:

ahtári fçătă
alt^u om^u etc.

7) Pronumele negativ

În graiul fărșerot apar următoarele pronume negative, folosite invariabil:

țivá , ișțiva ‘nimic’
văr^u ‘nimeni’.

NUMERALUL

Graiul fărșerot – ca și celelalte graiuri din aromână – cunoaște următoarele categorii de numere: cardinal, ordinal, adverbial, distributiv și colectiv. Sub raportul inventarului de forme, cu excepția lui *sútă*, care este de origine slavă și care apare în toate dialectele românești, toate formele de bază ale numeralilor amintite sunt de origine latină și sunt aceleași ca în dacoromână. Spre deosebire de dacoromână, aromâna – și implicit graiul fărșerot – a conservat lat. *viginti* sub forme *ýínýit* ‘douăzeci’.

1. Numeralul cardinal

a) Numerales simple: *un^u* (fem. *únă*), *doj* (fem. *dáuă*, (*dáu*), *trej* (fem. *tréi*)²³³, *pátru*, *ținț* (*ținți*), *șási*, *șápti*, *óptu*, *náu* (*náuă*), *đáti*, *ýínryđ*, *sútă*, *níli* ‘mie’.

b) Numeralesle compuse de la 11 la 19 și de la 21 la 29 se formează cu ajutorul prepoziției „spre” așezată între unități și zeci²³⁴:

únsprăđati, *dósprăđrați*, *trésprăđati*, *pásprăđati*, *țísprăđati*, *șásprăđati*, *șáptisprăđati*, *óptsprăđati*, *náusprăđati*, *ýínryđ*, *únsprăýinýiđ*, *dósproýinýiđ* etc.

De la 30 la 90 inclusiv, multiplii lui 10 sunt formați din zeci (*đăț*) precedat de numeralul simplu: *treiđăț*, *pátruđăț*, *ținđăț*, *șaiđăț*, *șaptiđăț*, *nauđăț*.

Începând cu numeralul 31, unitățile se atașează direct la zeci, fără să se mai folosească conjuncția și: *tréiđățiúnu*, *tréiđătidói* etc.

Legătura dintre substantive și numeral se face cu prepoziția *di* începând cu numeralul 11: *trésprăđate di căsi*.

În ceea ce privește articolul numeralului, el este diferit de cel dacoromân și este enclitic:

dóli fićórđ

²³³ Cf. Capidan 1932. O formă de masculine diferită de cea de feminine apare în albaneză (masc. *tre*, fem. *tri*); Saramandu 1996: 207-215.

²³⁴ Cf. modelului moștenit din latină:

unus super decem

unus super viginti.

dăṭili căsi (*dăṭile căse*). Aceste forme de plural au valoare de numerale colective, precum și *amândófi*, (*ș*)*aminpátruṭi*.

Precedate de adverbul *căti*, numeralele cardinale se folosesc cu numerale distributive: *căti*, *doi*, *căti óptu* etc.

2) Numeralul adverbial se formează cu ajutorul substantivului *qára* (pl. *ori*), precedat de numeralul cardinal:

ună qára / a *ndóṭṭea* ‘în două’
trei qári di ori / a *npátruṭea* ‘în patru’.

3) Numeralul ordinal

Nu reprezintă o categorie bine constituită.

Pentru *primul*, *prima*, *întâiul*, există forma provenită din greacă: *prótu*, *próta* (< *πρωτος*)²³⁵, pentru ‘al doilea’, ‘a doua’ *déftir^u*, *déftira* (gr. *δέυτερος*) care se articulează, cunoscând și forme de plural: *prótu*, *próta*, pl. *próṭli* (fem. *próṭili*).

O altă modalitate de realizare a numeralului ordinal este acela realizat și în dialectul meglenoromân, format cu ajutorul numeralului cardinal articular la plural:

tu óptuli qáli (în a opta zi)²³⁶
víniră náuṭi mesí (veni a noua lună).

²³⁵ Cf. Saramandu 1984: 449.

²³⁶ Cf. Capidan 1932: 405–407.

VERBUL

În graiul fărșerot – la fel ca în tot dialectul aromân – verbul exprimă categoriile de mod, timp, persoană, număr, diateză și păstrează conjugările din latină, dar cu tendința accentuată de trecere de la o conjugare la alta.

La nivelul modurilor, se constată absența supinului (ca și în dialectul meglenoromân și istroromân) și a gerunziului²³⁷ (ca o particularitate specifică fărșerotei), iar infinitivul cunoaște numai forma lungă, folosită – de obicei – cu valoare substantivală. De asemenea, condiționalul este foarte puțin întâlnit la vorbitorii actuali²³⁸.

În ceea ce privește timpurile, se observă păstrarea perfectului simplu (din fostul perfect latin) și exprimarea timpurilor trecute – în general – prin forme perifrastice.

Diatezele – activă, reflexivă și pasivă – se formează ca în dacoromână: *mutrésc^u* ‘privesc’ *mi mutrésc^u*²³⁹ ‘mă privesc’ *hiu mutrít^u* ‘sunt privit, sunt îngrijit’. Uneori, pronumele reflexiv al diatezei reflexive poate să lipsească: *mutriră tuț un^u la alant^u* ‘se uitară toți unul la altul’.

²³⁷ Capidan 1932: 480–481 menționează pentru „românii din Albania” (fărșeroți) sufixul *-ura (ăra)* pentru exprimarea gerunziului (deși l-a întâlnit doar la câțiva vorbitori: *deçavăpigăpa*) iar Matilda Caragiu-Marioțeanu 1968: 123 menționează sufixul „ânda (lui)” în *urânda (lui)*. Aceste forme eu nu le-am întâlnit în timpul anchetei și nici nu le-am auzit la fărșeroți vreodată.

²³⁸ Vezi formele de exprimare ale condiționalului.

²³⁹ Verbul *mutrésc^u* a devenit reflexiv sub influența dacoromânei.

Theodor Capidan²⁴⁰ semnaleză și trecerea unor verbe la anumite forme verbale de la conjugarea a III-a la conjugarea I. Spre exemplu, verbul *dipun*^u ‘mă cobor’ la indicativ prezent la persoanele 1, 2, 3, 6 se conjugă regulat *dipún*^u, *dipún*, *dipúnâ* dar la persoanele 4, 5 *dipunám*^u, *dipunát* pentru *dipúnim*, *dipúniț*. Tot așa la imperfect: *dipunám*^u, *dipunáı*, *dipuná*, *dipunám*^u, *dipunát*, *dipuná* pentru *dipunşam*^u, *dipunșáı*. La fel de conjugă la perfectul compus: *am dipunátă* pentru *am dipúsă*.

Uneori, această „trecere” afectează numai infinitivul, ceea ce-l face Theodor Capidan să afirme că fenomenul respectiv „nu este decât o substituie de desinență verbală a infinitivului substantivizat”²⁴¹.

Matilda Caragiu-Marioțeanu²⁴² realizează o clasificare a verbelor în conjugări având în vedere întreaga paradigmă, adică toate desinențele și sufixele relevante din flexiunea regulată. Formanții infinitivului fiind irelevanți, lipsesc din descriere.

În continuare, voi aplica acest model asupra tipului de flexiune existent în fărșerotă (eliminând din sistemul formanților relevanți în clasificare, sufixele gerunziului).

²⁴⁰ Capidan 1929-1930: 203.

²⁴¹ Capidan 1932: 433. O prezentare detaliată a problemei e realizată și de I. Coteanu 1961: 130. vezi și Lombard 1955 : 212.

²⁴² Caragiu-Marioțeanu 1968: 132-142.

A) INDICATIVUL

1) PREZENTUL

Este un timp simplu, format din radical, sufix (corespunzător conjugării din care face parte verbul) și desinență²⁴³.

Desinențele indicativului prezent sunt:

Pers. I sg.: [ʰ], [-u], [-u]

Pers. a II-a sg.: ∅, [ʰ], [-i]

Pers. a III-a sg.: [ă][§] / [ă]^p [-e]^p / [e][§] [-ă]^p / [ě]^{§244}

Pers. I pl.: [-m^u]

Pers. a II-a pl.: [-t]

Pers. a III-a pl.: [ʰ], [-u], [u] (omonimă cu pers. I sg.)

[ă][§] / [ă]^p [-e]^p / [e][§] [-ă]^p / [ě][§].

Opoziția dintre persoana I singular și persoana a II-a singular este marcată la nivelul radicalului verbului, atât de alternanțe consonantice cât și de alternanțe vocalice: *é - eá*.

Conjugarea întâi se caracterizează prin omonimiile desinențiale a persoanelor III sg. și III pl. și persoana I sg. cu a III-a pl.

Voi prezenta în continuare cum se comportă aceste desinențe împreună cu sufixele caracteristice celor cinci conjugări, în funcție de radicalul verbului.

²⁴³ Sufixul poate fi realizat pozitiv sau negativ și atașat direct radicalului, de asemenea desinenței poate fi realizată pozitiv sau negativ.

²⁴⁴ Am prezentat (și voi prezenta în continuare) desinențele specifice atât fărșeroșilor-șopani (TIPUL A) (§) cât și fărșeroșilor-plisoși (TIPUL B) (P). Se observă la tipul A, închiderea vocalei din desinență.

Notăție: Șópań §

Plisóť P

CONJUGAREA I

A	b	c	d	e	F	g
[^u]	[^u]	[-u]	[^u]	[-eɔ ^u]	[-eɔ ^u]	[-u]
[ⁱ]	[ⁱ]	[-i]	ϕ	[-eɔ]	[-eɔ]	[-i]
[-ă] / [-ă]	[-ă] / [ă]	[-ă] / [-ă]	[ɛ̃] / [-	[ɛ̃aɔ(ă) /	[-aɔ(ă)/ă]	ϕ
[-ăm ^u]	[-ăm ^u]	[-ăm ^u]	â]	ă]	[-em ^u]	[-ăm ^u]
[-aɔ]	[-aɔ]	[-aɔ]	[ɛ̃m ^u]	[-ăm ^u]	[-aɔ]	[-aɔ]
[-ă] / [-ă]	[-ă] / [ă]	[-ă] / [ă]	/	[-aɔ]	[-aɔ/ă/ă]	ϕ
			[ăm ^u]	[ɛ̃aɔ(ă-		
			[-aɔ]	/a])		
			[-ɛ̃] /			
			[ă]			

a) Din grupa (a) fac parte verbele al căror radical se termină în consoană nepalatală (afară de [r]) sau grup de consoane, ultima fiind [t], [d], [c], [g]: *aġút^u* ‘ajut’, *alág^u* ‘umblu’, *alín^u* ‘urc’, *bănéd^u* ‘trăiesc’, *blastim^u* ‘blestem’, *crep^u* ‘crăp’, *disíc^u* ‘despic’, *ġúdic^u* ‘judec’, *kik^u* ‘pic’, *măc^u* ‘mănânc’, *nclín^u* ‘închin’, *ncálic^u* ‘încalec’, *sap^u* ‘sap’, *urdín^u* ‘cercul’, *vátăm^u* ‘omor’, *adást^u* ‘aștept’, *caft^u* ‘cer’, *dimănd^u* ‘vestesc’, *mirínd^u* ‘prânzesc’, *ncarc^u* ‘încarc’ etc.:

alág^u

alág

alágă (ă)

alăġăm^u

alăġát

alágă / (ă)

adást^u

adást

adástă (ă)

adăstăm^u

adăstát

adástă / (ă)

b) Din grupa (b) fac parte verbele al căror radical se termină în consoană [r]: *adár^u* ‘fac’, *aspár^u* ‘sperii’, *aștér^u* ‘aștern’, *deápin^u* ‘depăn’, *fur^u* ‘fur’, *nír^u* ‘mă mir’, *nsor^u* ‘însor’, *spiġúr^u* ‘jur’, *sticór^u* ‘strecor’, *tor^u* ‘torn’ etc.

<i>sticór^u</i>	(mi) <i>tor^u</i>
<i>sticór^l</i>	(ti) <i>tor^l</i>
<i>stic^oáră (ă)^s</i>	(s-) <i>t^oáră / (ă)^s</i>
<i>sticur^ăm^u</i>	(nă) <i>tur^ăm^u</i>
<i>sticur^át</i>	(vă) <i>tur^át</i>
<i>stic^oáră / (ă)^s</i>	(s-) <i>t^oáră / (ă)^s</i>

c) În grupa (c) sunt incluse verbele al căror radical se termină în grup consonantic, ultima fiind [l] sau [r]: *áflu* ‘aflu’, *súflu* ‘suflu’, *úmplu* ‘umplu’, *íntru* ‘intru’ etc.

<i>áflu</i>	<i>íntru</i>
<i>áfli</i>	<i>íntri</i>
<i>áflă (ă)^{P245}</i>	<i>íntră (ă)^P</i>
<i>afl^ăm^u</i>	<i>intr^ăm^u</i>
<i>afl^át</i>	<i>intr^át</i>
<i>áflă (ă)^P</i>	<i>íntră (ă)^P</i>

d) În grupa (d) intră verbele al căror radical se termină în consoană palatală sau grup consonantic, ultima fiind o consoană palatală: *adí^l^u* ‘respir’, *ancún^u* ‘fumez’, *aprók^u* ‘apropii’, *bas^u* ‘sărut’, *dispól^u* ‘despoi’, *ngraș^u* ‘îngraș’, *ncac^u* ‘cert’, *tal^u* ‘tai’, *vegl^u* ‘veghez’

<i>tal^u</i>
<i>tal^l</i>
<i>tál^ă (ă)^P</i>
<i>tăl^ém^u / (ă^m)^P</i>

²⁴⁵ Desinență din paranteză aparține, conform siglei indicate tipului de fărșeroți plisoț:

áflă, íntră, tá^lă etc.

tăl'át
tál'ĕ / (ă)^P

e) Din această grupă (e), fac parte verbele cu desinența [-eđ^U] atașată la un radical terminat în consoană nepalatală: *aĝunéđ^U* ‘ajunez’, *dipărtéđ^U* ‘îndepărtez’, *lăcrăméđ^U* ‘lăcrimez’, *nvirinéđ^U* ‘supăr’, *nĵzméđ^U* ‘aflu’, *rușunéđ^U* ‘rușinez’ etc.

(mi) <i>dipărtéđ^U</i>	<i>lăcrăméđ^U</i>
(ti) <i>dipărtéđ</i>	<i>lăcrăméđ</i>
(s-) <i>dipărtéáđă / (ă)^P</i>	<i>lăcrăméáđă / (ă)^P</i>
(ni) <i>dipărtám^U</i>	<i>lăcrămám^U</i>
(vă) <i>dipartát</i>	<i>lăcrămáđ</i>
(s-) <i>dipărtéáđă / (ă)^P</i>	<i>lăcrăméáđă / (ă)^P</i>

f) Din grupa (f) fac parte verbele cu desinența [-eđ^U] atașată la un radical terminat în consoană palatală: *nđinuc^Uéđ^U* ‘îngenunchez’, *nĝumitic^Uéđ^U* ‘înjumătățesc’, *tușéđ^U* ‘tușesc’ etc

<i>nĝumitic^Uéđ^U</i>	<i>nĝumitic^Uém^U</i>
<i>nĝumitic^Uéđ</i>	<i>nĝumitic^Uát</i>
<i>nĝumitic^Uáđă / (ă)^P</i>	<i>nĝumitic^Uáđă / (ă)^P</i>

g) În grupa (g) sunt incluse verbele *da^U* ‘dau’, *la^U* ‘iau’, *la^U* ‘spăl’, *sta^U* ‘stau’, la care sufixul thematic [á] se confundă cu vocala radicalului:

b) În grupa (b) sunt cuprinse verbele al căror radical se termină în consoană [r]: *ansár^u* ‘sar’, *ker^u* ‘pier’.

<i>ker^u</i>	<i>kîrém^u</i>
<i>kerî</i>	<i>kîrét</i>
<i>káre / (e)^p</i>	<i>ker^u</i> .

c) Din grupa (c) fac parte verbele care se termină în grup consonantic, ultima consoană fiind o lichidă [l]: *umplu*.

<i>úmplu</i>	<i>umplém^u</i>
<i>úmpli</i>	<i>umplét</i>
<i>úmplę / (l)^p</i>	<i>úmplu</i> .

d) În grupa (d) se încadrează verbul *bęa_u* care prezintă omonimia persoana a III-a singular cu persoana a III-a plural (sufixul tematic [-e], confundându-se cu vocala radicalului):

<i>bęa_u</i>	<i>bem^u</i>
<i>bęa_i</i>	<i>bet</i>
<i>bęa</i>	<i>bęa</i> .

e) Verbul *ști_u* reprezintă această grupă, [-e]. Acest verb se caracterizează prin faptul că prezintă un sufix tematic ce este caracteristic conjugării a IV-a, sufixul [-i] care se confundă cu vocala radicalului:

ști_u
ști_i
știî
știm^u
știî
știr^u.

Forma de indicativ prezent, persoana a III-a pl., *știr^u* e înregistrată numai la fărșeroți, celelalte graiuri au forma *știu*.

CONJUGAREA a III-a (Ind. prez.)²⁴⁶

Conjugarea a III-a se caracterizează prin omonimia desinențială a persoanei I sg. cu persoana a III-a plural.

a	b
[^u]	[- ^u]
φ [i]	[-i]
[-e] / [-e]	[-i]
[-em ^u]	[-em ^u]
[-e [!]]	[- [!]]
[^u]	[-u]

a) Din grupa (a) fac parte verbele al căror radical se termină în consoană nepalatală sau în grup de consoane, ultima fiind [d], [c], [g]:, *adúc^u* ‘aduc’, *alég^u* ‘aleg, citesc’, *arăd^u* ‘râd’, *ďăc^u* ‘zic’, *fac^u* ‘fac’, *hig^u* ‘ling’, *nc[!]id^u* ‘închid’, *dișcl[!]id^u* ‘deschid’, *spun^u* ‘spun’, *ağúng^u* ‘ajung’, *ard^u* ‘ard’, *ascúnd^u* ‘ascund’, *aprínd^u* ‘aprind’, *frăng^u* ‘rup’, *herb^u* ‘fierb’, *plăng^u* ‘plâng’, *tund^u* ‘tund’, *ung^u* ‘ung’ etc.

ďăc^u

ďă[!]

²⁴⁶ Nu am mai făcut distincția conj. a III-a₁ și conj. a III-a₂ deoarece la indicativ prezent nu este necesară (deosebirea se face doar la participiu), desinențele fiind aceleași.

đățe / (e)^P
đățét
đățém^U
đăc^U.

b) Verbul „scriu” al cărui sufix tematic se confundă cu vocala radicalului reprezintă grupa (b):

scriu *scriém^U*
scrij *scriț*
scrií *scriu.*

CONJUGAREA a IV-a (Ind. prez.)

Se caracterizează prin omonimia desinențială a persoanei I sg. cu persoana a III-a pl. (excepție fac verbele *ápir^U* ‘trezesc’, *acóápir^U* ‘acopăr’, *discóápir^U* ‘descopăr’ care prezintă o ominimie desinențială asemeni verbelor din conjugarea I (pers. III sg. cu pers. a III-a pl.).

Desinențele și sufixele conjugării a IV-a sunt:

A	b	c	D	E
[^U]	[^U]	[-ésc ^U]	[-ésc ^U]	[^U]
φ	[í]	[-éști]	[-éști]	[-í]
[-e] /	[-e] / [-e]	[-eáste] / [eáste]	[-aște] / [-aște]	[ă] / [ă]
[-e]	[-ím ^U]	[-ím ^U]	[-ím ^U]	[ím ^U]
[-im ^U]	[-íț]	[-íț]	[-íț]	[íț]
[-íț]	[^U]	[-ésc ^U]	[-esc ^U]	[ă] / [ă]
[^U]				

a) Din grupa (a) fac parte verbele al căror radical se termină în consoană nepalatală sau grup de consoane (ultima nefiind palatală): *fug^u* ‘plec’, *ȳn^u* ‘vin’, *dorm^u* ‘dorm’:

<i>fug^u</i>	<i>dorm^u</i>
<i>fuḡ</i>	<i>dorń</i>
<i>fúḡ / (e)^P</i>	<i>dȡármę / (e)^P</i>
<i>fuḡm^u</i>	<i>durním^u</i>
<i>fuḡt</i>	<i>durnít</i>
<i>fug^u</i>	<i>dorm^u</i> .

b) În grupa (b) se încadrează verbul *mor^u*:

<i>mor^u</i>
<i>morł</i>
<i>mȡáre / (e)^P</i>
<i>múrím^u</i>
<i>murít</i>
<i>mor^u</i> .

c) Din grupa (c) fac parte verbele cu desinența [-ésc^u] atașată unui radical terminat în vocală sau consoană nepalatală: *agudésc^u* ‘lovesc’, *ańurḡésc^u* ‘miros’, *apăndăcsésc^u* ‘cred’, *cruésc^u* ‘croi’, *ĉudusésc^u* ‘mir’, *gresc^u* ‘grăiesc’, *ġivásésc^u* ‘citesc’, *minduésc^u* ‘gândesc’, *mutrésc^u* ‘privesc’, *ńiluésc^u* ‘miluiesc’, *nķirdăsésc^u* ‘prosper’, *nķisésc^u* ‘pregătesc de plecare’, *nȳăpsésc^u* ‘scriu’, *pălcărsésc^u* ‘rog’, *pizuésc^u* ‘invidiez’, *tińisésc^u* ‘cinstesc’, *ĉimisésc^u* ‘amintesc’, *unḡésc^u* ‘semăn (cu cineva)’ etc.

<i>unḡésc^u</i>	<i>unḡm^u</i>
<i>unḡéstł</i>	<i>unḡt</i>
<i>unḡeáște / (e)^P</i>	<i>unḡésc^u</i> .

d) În grupa (d) sunt incluse verbele cu desinența [-ésc^u] atașată unui radical terminat în consoană palatală: *adukésc^u* ‘simt’, *arăkéscu* ‘răpesc’, *ahurhécsc^u* ‘încep’, *tukésc^u* ‘topesc’, *urgécsc^u* ‘orbesc’ etc.

<i>adukésc^u</i>	<i>adukím^u</i>
<i>adukéștî</i>	<i>adukîț</i>
<i>adukáște / (e)^P</i>	<i>adukésc^u</i> .

e) În grupa (e) intră verbele al căror radical se termină în [r]: *ápír^u*, *acóápír^u*, *discóápír^u*.

<i>acóápír^u</i>	<i>acupírím^u</i>
<i>acóápírî</i>	<i>acupírîț</i>
<i>acóápíră / (ă)^P</i>	<i>acóápíră / (ă)^P</i> .

CONJUGAREA a V-a (Ind. prez.)

Le caracterizează prin omonimia desinențială a persoanei I sg. cu persoana I plural.

a	b	c
[^u]	[^u]	[-ăsc ^u]
φ	φ	[-ăștî]
[-e] / [-e]	[-ă] / [ă]	[-asce] / [-aște]
[ăm ^u]	[ăm ^u]	[-ăm ^u]
[ăț]	[ăț]	[-ăț]
[^u]	[ă] / [ă]	[-ăsc ^u]

a) Din grupa (a) fac parte verbele al căror radical se termină în consoana [t] sau este format din grup de consoane,

ultima fiind [t] sau [d]: *ampút^u* ‘put’, *pat^u* ‘pățesc’, *avd^u* ‘aud’, *dispárt^u* ‘despart’, *mpart^u* ‘împart’:

mpart^u

mpart

mpárte (e)^P

mpărțám^u

mpărțăt

mpart^u.

b) În grupa (b) sunt incluse verbele al căror radical se termină în consoana [t] sau [d]: *amúr^u* ‘amortesc’, *șu^u* ‘întorc’, *pitéd^u*: ‘botez’²⁴⁷:

pitéd^u

pitéd

pitéáđă (ă)^P

pitiđám^u

pitiđăt

pitéáđă (ă)^P.

c) Din grupa (c) fac parte verbele cu desinența [-ăsc^u] atașată unui radical terminat în consoana [t] sau [d] sau [r]: *lândiđăsc^u* ‘îmbolnăvesc’, *limpiđăsc^u* ‘limpezesc’, *muțăsc^u* ‘muțesc’, *ngâlđăsc^u* ‘încălzesc’, *nvirđăsc^u* ‘înverzesc’, *urđăsc^u* ‘urzesc’, *zburăsc^u* ‘vorbesc’ etc.:

ngâlđăsc^u

ngâlđám^u

ngâlđășt^l

ngâlđăt

ngâlđăște (e)^P

ngâlđăscu^u.

²⁴⁷ Se observă sincretismul formelor de persoana a III-a sg. și pl., ca la conjugarea I.

2) IMPERFECTUL

Se formează de la tema prezentului.

Sufixele imperfectului sunt numai două cu aceeași realizare în tot cursul paradigmei: |-a| și |-eá|:

|-a| la clasele de verbe cu sufixul de prezent al persoanei a II-a plural realizat ca |-a| și |ă|: *cântám^u* ‘cântam’, *lam^u* ‘spălam’, *lucrá^m* ‘lucram’, *tă^lám^u* ‘tăiam’, *zburám^u* ‘vorbeam’ etc.

[-eá] la clasele de verbe cu sufixul de prezent realizat ca |-e| sau |-i|: *avđám^u* ‘auzeam’, *cunuș^teám^u* ‘cunoșteam’, *đă^ueám^u* ‘ziceam’, *fuđeám^u* ‘plecam’, *mutr^eám^u* ‘priveam’, *tur^tám^u* ‘torceam’, *vid^eám^u* ‘vedeam’ etc.

Desinențele imperfectului sunt comune tuturor conjugărilor:

[-m^u]

[-*l*]

∅

[-m^u]

[-t^u]

∅.

Imperfectul prezintă două serii de omonimii: pers. I sg. cu pers. a I-a pl. și pers. a III-a sg. cu pers. a III-a pl.

Neutralizarea opoziției de număr la persoana a III-a (singular = plural) se datorește faptului că această persoană este etimologică în întreg dialectal aromân (lat. *cantabant* > *cântá* și *cantabat* > *cântá*)²⁴⁸.

²⁴⁸ Cf. Caragiu-Marioțeanu 1975: 246.

Desinența de indicativ imperfect, persoana a II-a pl. [-t^u] (față de [t] în celelalte graiuri ale aromânei) e specifică graiului fărșerot și e rezultatul analogiei cu persoana a II-a pl. de perfect simplu.

Paradigma imperfectului:

CONJ. I	CONJ. a II-a	CONJ. a III-a	CONJ. a IV-a	CONJ. a V-a
<i>lam^u249</i>	<i>vidǎm^u</i>	<i>turǎm^u</i>	<i>mutrǎm^u</i>	<i>avǎm^u</i>
<i>laj</i>	<i>vidǎj</i>	<i>turǎj</i>	<i>mutrǎj</i>	<i>avǎj</i>
<i>lá</i>	<i>vidǎ</i>	<i>turǎ</i>	<i>mutrǎ</i>	<i>avǎ</i>
<i>lam^u</i>	<i>vidǎm^u</i>	<i>turǎm^u</i>	<i>mutrǎm^u</i>	<i>avǎm^u</i>
<i>lat^u</i>	<i>vidǎt^u</i>	<i>turǎt^u</i>	<i>mutrǎt^u</i>	<i>avǎt^u</i>
<i>lá</i>	<i>vidǎ</i>	<i>turǎ</i>	<i>mutrǎ</i>	<i>avǎ</i>

În graiul fărșerot, pentru verbul *daŭ* se folosește foarte des „imperfectul organic”: *dam^u, daj, da, dam^u, dat, da*, alături de *dǎdǎm^u, dǎdǎj, dǎdǎ, dǎdǎm^u, dǎdǎt^u, dǎdǎ*. Aceeași situație e întâlnită și la verbul *staŭ* cu „imperfectul organic” *stam^u, staj, sta, staŭ, sta*, alături de *stǎtǎm^u, stǎtǎj, stǎtǎ, stǎtǎm^u, stǎtǎt^u, stǎtǎ*²⁵⁰.

3) PERFECTUL SIMPLU

La fel ca în tot dialectul aromân se întâlnește în graiul fărșerot două feluri de perfect simplu: perfecte „tari” cu accentul pe radical și perfecte „slabe”, cu accentul pe sufix²⁵¹.

²⁴⁹ Vocala tematică [-a] se confundă cu radicalul.

²⁵⁰ Cf. Capidan 1932: 454.

²⁵¹ Cf. perfectului latinesc întâlnim cele două forme de perfect perfecte „tari” sunt așa-numitele perfecte „sigmatice” din latină.

Perfectul „slab”

Sufixele formelor de perfect „slab” sunt:

[-á] la verbele de conjugarea I

[-u-] la verbele de conjugarea a II-a

[-i-] la verbele de conjugarea a IV-a

[-ă-] la verbele de conjugarea a V-a.

În graiul fărșerot, sufixele de perfect slab alternează la conjugarea I astfel:

A) [-a-] ~ [ã] la verbele terminate atât în consoană palatală cât și nepalatală (pentru fărșeroții plisoț) la persoanele a III-a sg. și I pl.

B) [-a] ~ [ã] la verbele terminate în consoană nepalatală și [a] ~ [ǎ] la verbele terminate în consoană palatală tot la persoanele a III-a singular și I plural (la fărșeroții șópań).

Desinențele formelor „slabe” sunt:

[-ǎ]

[-ș]

ϕ

[-m^u]

[-t^u]

[-rǎ] / [rǎ]^P

Paradigma perfectului „slab”.

CONJ. I	CONJ. a II-a	CONJ. A III-a	CONJ. a IV-a
<i>măcáĭ</i>	<i>trícúĭ</i>	<i>mutríĭ</i>	<i>avďǎĭ</i>
<i>măcás</i>	<i>trícúș</i>	<i>mutríș</i>	<i>avďǎș</i>
<i>măcă</i>	<i>trícú</i>	<i>mutrí</i>	<i>avďǎ</i>
<i>măcám^u</i>	<i>trícúm^u</i>	<i>mutrí^u</i>	<i>avďǎm^u</i>
<i>măcát^u</i>	<i>trícút^u</i>	<i>mutrí^u</i>	<i>avďǎt^u</i>
<i>măcáră / ă</i>	<i>trícúră / ă</i>	<i>mutríră (ă)</i>	<i>avďǎră / (ă)</i>

În graiul fărșerot de la verbul *dipún^u* ‘cobor’ se formează perfectul *dipuná*j**, *dipuná*ș**, *dipuná* (*dipuná*), *dipunám^u* (*dipunám^u*), *dipunát^u*, *dipunáră* pentru forma *dipú*ș*^u*, la ceilați aromâni²⁵².

Perfectul „tare”

Este întâlnit la verbele de conjugarea a III-a și prezintă sufixul tematic [-i] neaccentuată.

Desinențele formelor „tari” sunt identice cu cele ale formelor „slabe”, cu excepția persoanei I singular, unde apare [-^u].

Paradigma perfectului tare:

*đă*ș*^u*

*đă*ș*é*ș**

*đă*ș*e / (e)^P*

*đă*s*im^u*

*đă*s*it^u*

*đă*s*iră / (ă)^P*.

Se observă la persoana a II-a singular monoftongarea diftongului existent la aceleași forme verbale din restul dialectului aromân și apoi, închiderea vocalei rezultate.

Astfel, accentul se mută pe sufix:

*scusé*ș** pentru *scă*ș*é*ș**

*fă*t*é*și** pentru *fă*t*i*ș**. De asemenea, sufixul [-i]

alternează cu [-e] în timpul conjugării (la persoanele a II-a și a III-a singular).

²⁵² Cf. Capidan 1932: 454.

Verbul *vin^u* se conjugă atât cu acceptul pe sufix, cât și cu accentul pe radical, formele existând în paralel:

<i>vin^u</i>	<i>vin^u</i>
<i>vinⁱs</i>	<i>vinⁱs</i>
<i>vine / (e)^P</i>	<i>vine / (é)^P</i>
<i>vinim^u</i>	<i>vinim^u</i>
<i>vinit^u</i>	<i>vinit^u</i>
<i>viniră / (ă)^P</i>	<i>viniră / (ă)^P</i>

4) Perfectul compus

Este un timp compus (analitic), format cu auxiliarul *am^u* ‘am’ la indicativ prezent și participiul verbului de conjugat (la feminin singular):

<i>am^u</i>	}	<i>măcătă</i> ‘am mâncat’
<i>ai</i>		<i>viđiută</i> ‘am văzut’
<i>are (e)</i>		<i>đăsă</i> ‘am zis’
<i>avém^u</i>		<i>aleăptă</i> ‘am ales’
<i>avéț</i>		<i>fuđiță</i> ‘am fugit’ etc.
<i>au.</i>		

În graiul fărșerot, alături de perfectul compus construit cu *am^u*, există și unul construit cu *hi^us / (esc^u)^P* ‘sunt’:

are ahăt^u kiró di când^u nu hi^u (esc^u) dus^u la múma

‘de mult timp nu m-am dus la bunica’

di mult^u nu eștiⁱ vinit^u ‘de mult timp nu ai venit’²⁵³.

²⁵³ Cf. Capidan 1932: 541.

5) Mai-mult-ca-perfectul²⁵⁴

Este un timp perifrastic, format din auxiliarul *am^u* (*am*) la indicativ imperfect și participiul verbului de conjugat (la feminin singular):

<i>aveám^u</i>	}	<i>látă</i> ‘spălasem’
<i>aveáj</i>		<i>viđútă</i> ‘văzusem’
<i>aveá</i>		<i>đăsă</i> ‘zisesem’
<i>aveám^u</i>		<i>aduKítă</i> ‘simțisem’
<i>aveáŧ</i>		<i>avđătă</i> ‘auziseam’
<i>aveá</i>		

6) Viitorul

Este compus din elementul invariabil *va* (forma de persoana a III-a a auxiliarului *voi* și conjunctivul prezent al verbului de conjugat):

<i>va (s)-cânt^u</i>	<i>va (s)-cântám^u</i>
<i>va (s)-cănŧ</i>	<i>va (s)-cântát</i>
<i>va (s)-cántă</i>	<i>va (s)-cántă.</i>

²⁵⁴ Capidan 1932: 464 afirmă că originea mai mult ca perfectului trebuie căutată în limbile balcanice (greaca, albaneza și bulgara). Nicolae Saramandu în „Sistemul formelor verbale compuse în aromână” din *Fonetică și dialectologie* VI/1969 explică aceste forme verbale compuse prin apartenența la o „uniune lingvistică balcanică a românei, albanezei, bulgarei, neogreacă; cf. Banfi 1985: 78.

Sub influența formelor grecești de viitor, conjuncția (s-) poate să lipsească, mai ales atunci când între „va” și verbul de conjugat apare un pronume personal:

va nă da ‘ne va da’

va-l dișclîd^u ‘îi voi deschide’.

Conjuncția (s-) este ocurentă numai în graiul fărșeroților plisoț. În graiul fărșeroților șopań *va* urmat de conjuncția (s-) are sensul de ‘trebuie’: *va s-cănt^u* ‘trebuie să cânt’.

În graiul fărșerot există o formă verbală de viitor dar care are și valoare de conjunctiv perfect cu nuanță dubitativă.

<i>va s- amu^u</i>	}	<i>n răpsîță</i> <i>căntătă</i>
<i>va s- aj</i>		
<i>va s- ájbă</i>		
<i>va s- avém^u</i>		
<i>va s- avéț</i>		
<i>va s- ájbă.</i>		

Alte forme perifrastice considerate de unii autori drept viitor anterior exprimă, de fapt, valori modele (de condițional, de posibilitate, de prezumtiv, de necesitate).

CONJUNCTIVUL

Este un mod cu o frecvență foarte mare în grai deoarece apare și în contexte unde apare infinitivul în alte dialecte românești ²⁵⁵. Conjunctivul are patru timpuri (prezent, imperfect, perfect și mai-mult-ca-perfect), precedate, ca și în

²⁵⁵ Cf. Caragiu-Marioțeanu 1975: 250.

dacoromână, de marca specifică „să” realizată în funcție de structura fonetică a cuvântului următor ca „să” și „să”, s-²⁵⁶.

1) Conjunctiv prezent

Este un timp simplu cu o paradigmă identică indicativului, exceptând desinența de persoana a III-a (singular și plural) și conjuncția *să* (*s-*) care precede verbul (la forma de indicativ prezent).

Deosebirea față de indicativul prezent provine din faptul că la persoana a III-a (singular și plural) s-a generalizat desinența [-ă], realizată și cu [ĕ] numai la fărșeroții șópañ la verbele al căror radical se termină în consoană palatală. Verbul *știu* are la persoana a III-a (singular și plural) forma *ștîbă*.

Sufixele conjunctivului prezent sunt identice cu cele ale indicativului prezent la cele cinci conjugări descrise.

Paradigma conjunctivului prezent:

CONJUGAREA I

s-aĝút^u

a-aĝút

s-aĝútă / (ă)^P

s-aĝutăm^u

s-aĝutát

s-aĝútă (ă)^P

²⁵⁶ Marca conjunctivului provine din conjuncția condițională latinească „si”, aceeași care stă și la baza dacoromânei „să”.

CONJUGAREA a II-a

s-cad^u

s-caḍ

s-cádă (ă)^P

s-cădem^u

s-cădeț

s-cádă (ă)^P

CONJUGAREA a III-a

s-ḗc^u

s-ḗț

s-ḗcă(ă)^P

s-ḗțem^u

s-ḗțéț

s-ḗcă(ă)

CONJUGAREA a IV-a

s-fug^u

s-fuḍ

s-fúgă(ă)^P

s-fuḍim^u

s-fuḍț

s-fúgă(ă)^P

CONJUGAREA a V-a

să șuț^u

să șuț

să șúță(ă)^P

să şuțăm^u
să şuțăt
să şuță(ă)^p

2) Conjunctiv imperfect

Imperfectul conjunctivului se formează de la imperfectul indicativului precedat de conjuncția „să”, „s-”. Este un timp simplu: *s-lucrám^u*, *s-lucráj*, *s-lucrá* ‘să fi lucrat’. Este forma cea mai răspândită, dintre formele de conjunctiv-trecut, la fărșeroți.

3) Conjunctiv perfect

Este un timp analitic format din perfectul compus al indicativului precedat de prepoziția *să* (*s-*): *s-am^u lucrátă* ‘să fi lucrat’. Această formă are valoare dubitativă. Conjunctivul perfect se întâlnește mai ales în graiul fărșerot în contexte în care apare negația nu (pentru a accentua valoare dubitativă): *s- nu ájbă fuđítă* ‘să nu fi plecat’
s- nu ájbă căđútă ‘să nu fi căzut’.

De asemenea, apare (cu frecvență mai mare) în enunțuri interogative:

Caj s- ájbă vinítă la noi?

‘Cine să fi venit la noi?’

O particularitate a graiului fărșerot este folosirea lui *hiu^s* ‘a fi’, *esc^up* la conjunctiv în locul lui *a avea* pentru exprimarea nuanței dubitative în enunțuri interogative:

Caĭ s- hîbă vinîță?

‘Cine să fi venit?’

4) Conjunctiv mai-mult-ca-perfect

Este un timp compus, format din conjuncția *să-* și forma de mai-mult-ca-perfect a indicativului: *s- aveám^u lucrátă* ‘să fi lucrat’ sau ‘să fi fost lucrat’. În graiul fărșerot se formează și cu ajutorul lui *a fi (hiu) (esc^u)* la imperfect și participiul verbului de conjugat: „*s-irá vinîță*” ‘să fi fost venit’. Această construcție are valoare²⁵⁷ și de optativ trecut din dacoromână.

Structura formelor verbale compuse ale conjunctivului este explicată de Nicolae Saramandu²⁵⁸ prin compararea cu modelul limbilor balcanice, arătând că acestea utilizează „aceleași elemente preverbale”²⁵⁹ pentru construirea formelor perifrastice. Atât albaneza cât și neogreaca, construiesc echivalentul temporal al conjunctivului perfect și mai-mult-ca-perfect din aromână cu ajutorul auxiliarului *am^u* „a avea” (gr.: *έχω* ; alb: *kam.*²⁶⁰) la prezent sau imperfect. Modelul este cel balcanic: conjuncția *s-* + auxiliarul „a avea” conjugat la prezent sau imperfect + participiul verbului de conjugat. Construirea formelor compuse de conjunctiv cu ajutorul auxiliarului „a avea” la prezent sau imperfect + participiul verbului de conjugat este însă o trăsătură romanică, dezvoltată în franceză,

²⁵⁷ Penru valori vezi Nevaci 2006: 150-165.

²⁵⁸ Saramandu 1969: 155-162.

²⁵⁹ Ibidem: 159

²⁶⁰ pentru exemplificări vezi Saramandu 1969: 160.

italiană, spaniolă, aromână, așa cum putem observa în exemplele²⁶¹ din tabelul următor²⁶²:

	Conjunctiv perfect	Conjunctiv mai-mult-ca-perfect
fr.	<i>(que j') aie chanté</i>	<i>(que j') eusse chanté</i>
it.	<i>(che io)abbia creduto</i>	<i>(se io) avessi creduto</i>
sp.	<i>haya cantado</i>	<i>hubiera cantado</i>
ar.	<i>s-am^u lucrátâ</i>	<i>s-av^uám^u lucrátâ</i>

CONDIȚIONALUL

1) Condiționalul prezent

Este foarte rar întâlnită în graiul fărșerot forma compusă deși conjuncția *să* (-s) + tema imperfectului + sufixul [-re] + desinențele:

<i>[-m^u]</i>	<i>s- vid^uărem^u</i> ‘dacă aș vedea’
ϕ	<i>s- vid^uăre</i>
ϕ	<i>s- vid^uăre</i>
<i>[-m^u]</i>	<i>s- vid^uărem^u</i>
<i>[-t^u] ([-t])</i>	<i>s- vid^uăret^u (s- vid^uăret)</i>
ϕ	<i>s- vid^uăre.</i>

Este preferată forma de conjunctiv imperfect:

s- vid^uám^u.

²⁶¹Cf. Lausberg 1988: 277; 299; 302

²⁶²Nevaci 2006: 154.

s- măcám^U nă pítă (are și sensul de ‘aș mânca o plăcintă’ pe lângă cel de bază – să fi mâncat o plăcintă).

2) Condițional perfect²⁶³

În graiul fărșerot există trei forme de condițional perfect:

a) *vrĕa*²⁶⁴ + conjunctivul prezent: *vrea s-ved^U* ‘aș fi văzut’

b) *vrĕá(va)* + conjunctivul imperfect:

vrĕá s- vidĕám^U ‘aș fi văzut’

c) *vrĕá (va)* + condiționalul prezent:

vrĕá (va) s- vidĕárim^U ‘aș fi văzut’.

Ultima formă este foarte rar întâlnită la fărșeroți.

3) Condiționalul mai-mult-ca-perfect

Este un timp analytic, format din *vrea (va)* și conjunctivul mai-mult-ca-perfect:

vrĕa (va) s-avĕám^U viđútă ‘aș fi fost văzut’ sau ‘aș fi văzut’.

Theodor Capidan²⁶⁵ menționează pentru condiționalul trecut o formă întâlnită numai la aromânii din Albania (plisóť) compusă din imperfectul verbului *esc^U (hiu)* și imperfectul conjunctiv al unui alt verb:

s-ará să ștĕám^U ‘de aș fi știut’.

²⁶³ Cf. Saramandu 1984: 457 și cf. Caragiu-Marioțeanu 1968: 112.

²⁶⁴ „vrea”: forma de indicativ imperfect, persoana a III-a singular a auxiliarului *voj* „vreau”.

²⁶⁵ Capidan 1932: 545.

PREZUMTIVUL

a) Prezent

Este un timp simplu, format din conjuncția *să* și indicativul perfect simplu. Apare în propoziții interrogative:

s-viđǎm^u noi? ‘să fi văzut noi?’.

b) Perfect

Este o formă analitică formată din *va* (< auxiliarul *a vrea*, (*voĭ*)) + prezumtivul prezent:

va s-viđúm^u? ‘om fi văzut?’.

c) Mai-mult-ca-perfect

Este un timp compus, format din *va* + conjunctivul prezent:

va s-am^u viđútă ‘oi fi văzut? o fi fost văzut?’.

IMPERATIVUL

Este o formă verbală ce apare numai la persoana a II-a singular și plural. Nu are forme speciale de pozitiv și negativ. Aspectul negativ se realizează prin forma pozitivă precedată de negația „nu”:

cântă / nu cântă

cântáŧ / nu cântáŧ.

În general, morfologia imperativului nu pune probleme deosebite în graiul fărșerot, față de restul aromânei.

Menționăm pentru fărșeroții plisoți forma de imperativ compusă din *as* (*az*, atunci când următorul cuvânt începe cu o consoană sonoră) și conjunctiv prezent:

as cănț
as căntăt

az greștî
az griș²⁶⁶.

INFINITIVUL

Este un mod verbal simplu, cu o formă invariabilă lungă (moștenită din latină). Are, în general, valoare substantivală și nu este folosit niciodată în combinație cu alte verbe în forme compuse.

În graiul fărșerot, terminația infinitivului este [-re]²⁶⁷ și e precedată de sufixul conjugării spre care tinde această formă verbală. În acest fel, există tendința de reducere a sufixelor de infinitiv la două: [-á] și [-eá-] prin analogie cu cele de imperfect indicativ.

CONJ. I: [-á]: *alfáre* ‘aflare’, *láre* ‘spălare’, *cântáre* ‘cântare’

CONJ. a II-a: [-eá]: *videáre* ‘vedere’, *șideáre* ‘ședere’, *trișeáre* ‘trecere’

CONJ. a III-a: [-eá]: *đăteáre* ‘zicere’, *turteáre* ‘toarcere’, *făteáre* ‘facere’

CONJ. a IV-a: [-eá]: *fuđeáre* ‘fugire’, *mutreáre* ‘privire’

CONJ. a V-a²⁶⁸: [á]: *pătare* ‘pățire’, *avđare* ‘auzire’.

²⁶⁶ Cf. Capidan 1932: 450.

²⁶⁷ [-re-] cu terminație a infinitivului e realizată [-re-] la fărșeroții-șoapani și [-re-] la fărșeroții plisoți (diferența o dă gradul de închidere sau deschidere al vocalei).

²⁶⁸ Am păstrat sistemul de clasificare al verbelor în conjugări, sistem descries anterior.

După cum se observă, verbele de conjugarea a III-a (*fățiri, turțiri*)²⁶⁹ și a IV-a (*fuđri, mutriri*) trec la conjugarea a II-a, iar verbele de conjugarea a V-a²⁷⁰ (*pățări, avđări*) trec la conjugarea I.

Deși predomină întrebuințarea infinitivului cu valoare substantivală, totuși se întâlnește în întreg dialectul aromân – nu numai în graiul fărșerot – și infinitivul cu valoare verbală²⁷¹. Acesta din urmă apare în vecinătatea verbelor *va* și *lipseăști* cu sensul ‘trebuie’:

zbóru va minduđári ‘vorba trebuie gândită’

lipseăști minduđári ‘trebuie gândit’.

De asemenea, valoarea verbală a infinitivului – în graiul fărșerot – e pusă în evidență de contextele în care această formă verbală redă valoarea supinului din dacoromână (verbul e precedat de prepozițiile simple: *de, te, tră, ti*):

Nu yáste de-arăđári ‘Nu este de răs’.

Ti măcáre, fićóru măcă gíne ‘De mâncat, băiatul mănâncă bine’²⁷².

GERUNZIUL

Așa cum am menționat la începutul capitolului, în graiul fărșeroților din Dobrogea, în anchetele efectuate, nu am întâlnit forme verbale de tipul: *aflâđnda(lui), cântánda(lui)*²⁷³.

²⁶⁹ Exemplele din paranteză aparțin graiului grămostean.

²⁷⁰ Există și o realizare [ă] a sufixului de infinitive de conj. a V-a (*pățări, avđări*) întâlnită extreme de rar.

²⁷¹ Cf. Capidan 1932: 548–549 și cf. Saramandu 1994: 460.

²⁷² Pentru alte exemple vezi Capidan 1932: 549–550.

PARTICIPIUL

Este o formă verbală simplă alcătuită de la tema de perfect a indicativului la care se adaugă sufixul [-tă]²⁷⁴ la verbele cu accent pe sufix la perfectul simplu și [-să]¹ sau [-tă] la verbele cu accent pe radical la perfectul simplu:

a) Participiile verbelor cu perfect simplu „slab”:

CONJ. I: *cântată* ‘cântat’, *lucrată* ‘lucrat’, *tălată* ‘tăiat’, *măcată* ‘măncat’

CONJ. a II-a: *vădită* ‘văzut’, *tricită* ‘trecut’

CONJ. a III-a: *zâsă* ‘zis’, *dúsă* ‘dus’, *toársă* ‘tors’, *apúsă* ‘apus’, *dișcl’ísă* ‘deschis’, *scóasă* ‘scos’, *spúsă* ‘spus’, *ağúmtă* ‘ajuns’, *aléaptă* ‘ales’, *fáptă* ‘fapt’, *frámă* ‘frânt’, *plámă* ‘plâns’.

CONJ. a IV-a: *adukítă* ‘simțit’, *fuđtă* ‘fugit’, *mutrítă* ‘privit’

CONJ. a V-a: *avđătă* ‘auzit’, *pâțătă* ‘pățit’.

După cum se observă participiile verbelor cu sufix accentuat la perfect simplu au structura: radical + sufix (identic cu al perfectului) + [-tă] (sufix participial).

b) Participiile verbelor cu perfect simplu „tare”:

CONJ. a III-a 1: *zâsă* ‘zis’, *dúsă* ‘dus’, *toársă* ‘toars’, *apúsă* ‘apus’, *dișcl’ísă* ‘deschis’, *scóasă* ‘scos’, *spús* ‘spusă’.

CONJ. a III-a 2: *ağúmtă* ‘ajuns’, *aléaptă* ‘ales’, *fáptă* ‘fapt’, *frámă* ‘frânt’, *plámă* ‘plâns’.

²⁷³ Ca sursă de informare dau graiul familiei mele și ancheta lingvistică realizată.

²⁷⁴ Sufixele participiale [-tă], [-să] la fărșeroții șópañ au realizarea [-tă], [să].

Prin urmare, participiile verbelor cu accent pe radical au următoarea structură: radical + sufix participial [-să] sau [-tă].

Participiul are forme diferite după gen și număr:

masc. sg.: *viđút^U* ‘văzut’– fem. sg.: *viđútă^P* (*viđútă^S*)
‘văzută’

masc. pl.: *viđút* ‘văzuți’– fem. pl.: *viđúte^P* (*viđúte^S*)
‘văzute’.

Forma de feminin singular a participiului, folosită invariabil, intră în alcătuirea formelor verbale compuse (*am^U aflătă* ‘am aflat’, *avęám^U cântátă* ‘cântasem’, *s-am^U măcátă* ‘să fi mâncat’, *s-avęám^U viđútă* ‘să fi văzut’, *va s-am^U viđútă* ‘oi fi văzut’).

Participiul – în graiul fărșerot – mai este întrebuințat și cu valoarea de infinitiv²⁷⁵ corespunzătoare dacoromânei:

a) *Mutríta țe-! feătíră acó nu să spúne²⁷⁶* ‘Îngrijirea pe care i-au făcut-o acolo, nu se (poate) povesti’.

b) *Fićóru tu turátă, viđú sému la pǎrtă* ‘Băiatul, la întoarcere, a văzut semnul la poartă’.

În contexte de acest tip, participial e precedat de prepoziția [-tu] (la).

De ademea, precedat de negația *nu*, participial are valoarea unei propoziții circumstanțiale temporale²⁷⁷ din dacoromână:

Nidátă sǎrile să sculá șⁱ lucrá ‘Înainte de a răsări soarele, se trezea și lucra’.

²⁷⁵ Infinitivul cu valoare substantivală.

²⁷⁶ Cf. Capidan 1932: 551–552.

²⁷⁷ Penru valori vezi Nevaci 2006: 195-201.

SUPINUL

Supinul, ca formă verbală lipsește din dialectul aromân. Funcțiile lui sunt redată prin infinitiv (precedat de prepoziție) sau participiu (precedat de prepoziție):

a) *Bitisî di lucrâre* ‘A terminat de muncit’

b) *Îl^u viđúj s-tu vinítă ș-tu fuđtă* ‘L-am văzut și la venit și la plecat’²⁷⁸.

În ceea ce privește morfologia verbului, o particularitate deosebită a graiului fărșerot este conjugarea verbului (*esc^u*), *lii^u* ‘sunt’ la indicativ prezent și imperfect.

La persoana I sg. indicativ prezent întâlnim la fărșeroții plisoți forma *esc^u*, în timp ce, la fărșeroții șópañ întâlnim forma *lii^u* (la fel ca și în graiul grămostean).

La persoana a II-a singular, indicativ prezent apare la fărșeroții plisoți forma *eștⁱ*, iar la fărșeroții șópañ forma *liiⁱ* (ca în restul dialectului aromân).

La persoana a III-a întâlnim forma *yásti* dar și *yéásti* (cu preiotarea lui *e*)²⁷⁹.

La imperfect, sunt atestate formele *e pám^{uP}* și *jarám^{uS}*.

Paradigma verbului „a fi” la indicativ prezent se prezintă astfel:

Ș	P
<i>mini lii^u</i>	<i>esc^u</i>
<i>tini liiⁱ</i>	<i>eștⁱ</i>

²⁷⁸ Cf. Carăgiu-Marioțeanu 1975: 246.

²⁷⁹ Capidan notează pentru persoana a III-a sg. forma *yastⁱ* dar în AL R și în studiile realizate de Al. Rosetti („Cercetări asupra graiului românilor din Albania”) apar și forme preiotate.

<i>el^u yásti</i>	<i>yásti</i>
<i>noi lîm^u</i>	<i>lîm^u</i>
<i>voi lîț</i>	<i>lîț</i>
<i>e! sănt^u</i>	<i>sănt^u.</i>

Restul paradigmei concordă cu dialectal aromân.

ADVERBUL

În graiul fărșerot, adverbul nu prezintă deosebiri față de celelalte graiuri ale aromânei.

Menționez, în continuare, adverbele cele mai folosite (moștenite din latină sau împrumutate din greacă, turcă, albaneză):

1) Adverbe de loc²⁸⁰

a) MOȘTENITE DIN LATINĂ:

acó ‘acolo’ (< *eccum + illoc*)

ațîá ‘acolo’ (< *ecce + hic*)

ayá (*çá, ayáte*) ‘aici’ (< *ad + hac*)

al’úrça ‘aiurea, undeva’ (< *aliubi re*)

didînde ‘în față’ (< *de + de + inde*)

dî gós^u ‘de jos’ (< *de + gjos*)

ju ‘unde’ (< *ubi*)

juvá ‘nicăieri’ (< *iu + va*)

náparti ‘de cealaltă parte’ (< *in hac parte*)

pisúpră ‘pe deasupra’ (< *per supra*).

²⁸⁰ Pentru exemple am folosit Tache Papahagi, *Dicționarul Dialectului Aromân* (DDA) general și etimologic, București, 1963.

b) ÎMPRUMUTATE DIN LIMBILE BALCANICE:

aḡánġa ‘în depărtare’ (< gr. *αἰνόωντιον*)

hímă ‘la vale’ (< gr. *χόμα*²⁸¹)

námisa ‘la mijloc’ (< gr. *ανάμεσα*).

c) COMPUSE (elemente moștenite + împrumuturi):

nvărġga ‘în jur de, jur împrejur’ (< gr. + sl. *veriga*)

juṭġdó (*iu* + alb. *do*)

mpádi ‘jos’ (< *m* + sl. *padi*).

2) Adverbe de timp

a) MOȘTENITE DIN LATINĂ:

ġerġ ‘ieri’ < *ad* + *herġ*

áġă ‘azi’ < *hac* + *die*

an^u ‘anul trecut’ < *annus*

anġărtġ^u ‘acum trei ani’ < *anno tertio*

atúmtġa ‘atunci’ < **ad tumcce*

dġanávra ‘adineáuri’ (< *de* + *in* + *illa* + *hora*)

éstan^u ‘acest an’ < **istus annus*

măne ‘măine’ < *mane*

tótăna ‘mereu’ < *tot* + *ună*

trġără ‘imediat’ < **tu* + *hora*.

Substantivele care denumesc momentele zilei, anotimpurile, zilele săptămânii sunt întrebuințate, la forma articulată, ca adverbe: *tġámna* (< *autumna*), *nġápġea* (< *nox*) etc.

²⁸¹ Pentru etimologie vezi și REW < lat. *imus* ‘le plus bas’

b) ÎMPRUMUTATE DIN ALTE LIMBI (sau compuse cu elemente împrumutate din alte limbi):

tahiná ‘dimineată’ (< gr. *ταχυνά*)

tóra ‘acum’ (< gr. *τώρα*).

3) Adverbe de mod

a) MOȘTENITE DIN LATINĂ

ahát^u ‘atât’ (< *eccu + tantus*)

ahtár^l ‘așa’ (< *eccu + talis*)

bunăoáră ‘de exemplu’ (< *bona + hora*)

cáma ‘moi’ (< *ca + ma* (< *magis*))

cum^u ‘cum’ (< *quomodo*)

dăádun^u ‘împreună’ (< *de + ad + unum*)

gíni ‘bine’ (< *bine*)

ma ‘mai’ (< *magis*)

năhčámă ‘puțin’ (< *infima*)

vaĥ ‘poate’ (< *va fi*).

b) ÎMPRUMUTATE DIN LIMBILE BALCANICE SAU COMPUSE CU UN ELEMENT ÎMPRUMUTAT

aríhina ‘adevărat’ (gr. < *αληθινά*)

aĥóna ‘repede’ (gr. < *αγών*)

anáĥa ‘încet’ (< gr. *ανάργα*)

anápuda ‘pe dos’ (< gr. *ανάποδα*)

cánda ‘parcă’ (< *ca + gr. άντα*)

dip^u ‘deloc’ (< tc. *dib*)

fanará ‘pe față’ (< gr. *φανερά*)

ič ‘deloc’ (< tc. *hâch*)

máxus ‘din adins’ (< tc. *makscoús*)
napándica ‘pe neașteptate’ (< gr. *απάντεχα*)
nínga ‘încă’, cf. alb. *nëngë*
táha ‘parcă’ (< gr. *τάχα*).

Printre **deicticele locale sau spațiale** se înscriu adverbele locale de tipul *aici*, *acolo*.

Graiurile aromânei -grămostean și fărșerot- prezintă ca în limbile romanice – portugheză, spaniolă, catalană, occitană – un sistem deictic ternar în ceea ce privește adverbele de loc: *aoa* (aoați) ‘aici’ < lat. *ac-hac*, *ația* ‘aici’ < lat. *ecce-hic*, *aclo* (acoți) ‘acolo’ < lat. *eccum+illoc*. Adverbele cu semnificații general- abstracte, care indicau numai distanța (în timp sau în spațiu) față de actul vorbirii, ca *hic* primesc ca și pronumele demonstrative, elemente de întărire a valorii deictice (lat. *eccum + hic* > it. *qui*, fr. *ici*, sp., pg. *ahi*; lat. *hicce* > rom. *ici*, *aci*, it. *ci*.²⁸² Acesta constituie și o mărturie a legăturilor dintre sistemele pronominale și cele ale unei anumite categorii de adverbe, pe care unii cercetători le consideră pro-adverbe, nu numai datorită sensului lor general abstract-relațional, ci și posibilității de reluare a unui circumstanțial exprimat anterior.

Putem spune că în limbile romanice, încă din latina vulgară, s-a confundat locul cu direcția și avem: *aici* și *vino aici* sau *aqui – vien aqui*. Astfel, în provensală²⁸³, dintre cele trei adverbe de loc, *aicí*, *ailá*, *aquí*, două, *aicí* și *aquí* se raportează la demonstrativele *aiçò*, *aquò*.

²⁸² Iorgu Iordan, Maria Manoliu 1965, p.202-203.

²⁸³ Wolf 1986 : 38-59.

În spaniolă, și în catalană, adverbele pronominale deictice de loc respectă persoana gramaticală se raportează la cele trei persoane:

sp. *ahi* < **ad-hic* –pers I *aquí* < **accu-hic*- pers. a II-a
alli –pers. a III-a
cat. *ací*, *aquí*, *allá*.

În portugheză²⁸⁴, adverbele de loc formează un sistem care se regăsește în sistemul demonstrativelor:

Demonstrative	<i>este</i>	<i>ese</i>	<i>aquele</i>	
Adverbe de loc	<i>aquí</i>	<i>ai</i>	<i>ali</i>	
	<i>cá</i>		<i>lá</i>	<i>(acolá)</i>
	<i>(aquém)</i>		<i>além</i>	

Aicí, *ailá*, *aquí* formează în portugheză o serie organizată care reprezintă o diviziune a spațiului în trei zone. Aceste trei zone sunt corespunzătoare pronumelor demonstrative: *este*, *esse* și *aquele* și acoperite în mare parte de cele trei persoane ale verbului: *eu*, *tu*, *el*.

Aquí onde estou ‘aici unde stau’

Ai onde você estás ‘aici unde stai tu’

Ali onde ele está ‘acolo unde stă ea’.

În portugheza de astăzi, pentru deicticele spațiale se folosesc adverbele *cá* ‘aici’/ ‘acolo’ și *lá* ‘acolo’.

Aceste două adverbe corespund unei perspective spațiale de tipul interior - exterior: *cá* (este perspectiva în care subiectul

²⁸⁴ Tezssier 1976 : 252-253.

se vede prezent aici, în interior iar *lá* este perspectiva spațială unde subiectul se vede în exterior):

cá fora ‘aici, afară’

cá dentro ‘aici înăuntru’

lá dentro ‘acolo afară’

lá fora ‘acolo afară’.

Această disticție între cele două zone apare atunci când există o limită spațială între ele (mare, fluviu, munte, frontieră): *o lado de cá* ‘pe aici, pe partea unde sunt eu’, *o lado de lá* ‘pe acolo, pe partea exterioară’.

De asemenea, *cá* și *lá* exprimă și direcții generale: *veru cá* ‘vin pe aici’, *de cá para lá* ‘de aici spre acolo’.

Lá va fi folosit în egală măsură ca adverb de loc anaforic: el va servi nu numai la desemnarea unui punct din univers, dar și pentru amintirea unui loc care deja a fost menționat în discurs. Astfel, corespunde lui *y* și *en* din franceză.

Referindu-se la deicticele de loc, Grigore Brâncuș²⁸⁵ arată că o situație asemănătoare există și în albaneză. Adverbele pronominale *këtu*, *aty* și *atja* se distribuie ca rom. *aici*, *aci* și *acolo*: *këtu* semnifică ‘în locul unde ne aflăm, în acest loc’, *aty* ‘în locul apropiat de conlocutor’, unde se află persoana cu care se vorbește, *atje* ‘într-un loc departe de noi’, raportat deci la persoana a III-a: *Atje banote*, *atje punonte* ‘Acolo locuia, acolo muncea’.

Pentru aromână, DDA înregistrează cele forme adverbiale, dar nu precizează sensul exact pentru *ația*:

²⁸⁵ Brâncuș 1999 : 18-19; Pentru dacormână vezi și Dumitrescu 1959 : 291; Iliescu 1960: 250; Ionașcu 1960: 80.

„**ația** „adv., acolo, y, la ; en cet endroit,- 1. lu-arde dor tra-s yinã ația (îl arde dor să vină acolo). 2. cõara a omlui si-adunã ația -di- ația (firul vieții se strânge din ce în ce mai mult). 3. Dumnidzãlu ahiursi ația-di-ația s lã adunã curãile (Dumnezeu începu din ce în ce să strângă curelele). 4. arãspândiț ația-di ația (rãspândiți din loc în loc) <lat. ecce-hic.”

Autorul, Tache Papahagi, pune în definierea termenilor de la graiul pindean, graiul său matern. Pentru *ația*, nu ia în considerare sensurile din graiurile grămostean și fărșerot:

Ația în graiurile amintite arată locul unde se află persoana cu care se vorbește. Acest pronume adverbial se opune atât lui *aoa* (care arată locul unde se afla persoana care vorbește), cât și lui *aclo* (locul unde se află persoana sau obiectele despre care se vorbește). Astfel, sistemul deicticelor adverbiale în aromână (graiurile grămostean și fărșerot) se prezintă astfel.

pers. I: *aoa, aoați* ‘la mine, la noi’

pers. a II-a: *ația* ‘la tine, la voi’

pers. a III-a: *aclo* (grămostean), *aco, acoți* (fărșerot) ‘în altă parte’.

aoa-aco-ația

âṅkisím dól'i cu Hrístu-al ... Δam^ϕ al Λεóλεα // cu Hrístu / lom tu^d di hímã ... // **aoá** **ãtíça** / nu șteam ș-lócu / cã [ε] nu-ϕ șteam lócu pe-acó / no-ávęãm trãcút-alt-oără // ẽm dãm di-únã [ε] di-únã fãntãn-acóti ... //(T Sar/ M. Kogãlniceanu/ *ęarãm picurár*)

ă! / Pându Manóli?! // ți cáft ațea?”//

„esc _ cu cáli aúa míni”// //(T Sar/ M. Kogálniceanu/
Întâmplare)

*Ș-de-ația nsusu nșiminăm născănte simfone se umplem
rřămăneasca* (Papahagi, Per., Scr. arom: 67, apud Ucuta,
Prefața Ağuvășitorrui).

În exemplele date *ația* are, precum *cá* în portugheză, atât sensul de acolo ‘acolo la tine, în partea celalată, din persepectiva exterioară’, dar și de ‘aici la tine’.

Este cunoscută strânsa legatură între adverbele locative și pronumele demonstrative, ele derivând din aceleași rădaăini. Același lucru este valabil și în aromână unde în mod obișnuit spunem *aistul/ ațistu* ‘acesta’ când vorbim despre o persoană/obiect/situație și, desigur, folosim *ația, aoați* când acțiunea se întâmplă în locul unde se află vorbitorul sau în imediata sa apropiere. La fel se întâmplă și când este vorba de așa numita depărtare spațio-temporară. Folosim *ațelu* ‘acela’ despre obiecte/persoane care nu sunt de față și *aclo, acoți* ‘a colo’ pentru a arăta că acțiunea se va petrece sau se petrece altundeva decât în imediata apropiere spațio-temporară a vorbitorului.

Existența acestui sistem deictic ternar în limbile romanice dar și în limbile slave și în albaneză, în anturajul căreia aromâna s-a dezvoltat (mai ales graiul fărșerot), demonstrează că în aromâna este vorba de o tendință romanică dezvoltată în context balcanic.

PREPOZIȚIA

În graiul fărșerot – la fel ca și în celelalte graiuri ale aromânei – toate prepozițiile sunt de origine latină: *la*, *cătă* ‘spre’, *cu*, *di* ‘de’, ‘de la’, *dit^u* ‘din’, *dúpă* ‘după’, *fără* ‘fără’, *nínga* ‘lângă’, *tră* ‘pentru ca’”, *pi* ‘pe’, *pit^u* ‘prin’, *písti* ‘deasupra’, *sum^u* ‘sub’ *cătă* ‘înspre’, *di la* ‘de la’, *fără di*, ‘fără de.

CONJUNCȚIA

A) CONJUNCȚII MOȘTENITE DIN LATINĂ:

cára ‘dacă’, *că* ‘căci’, ‘pentru că’, *ma* ‘dar’, *mácă* ‘dacă’, *ni* ‘nici’, *să* ‘să’, *ta* ‘ca să’.

Locuțiuni conjuncționale: *dicár* ‘după ce’, *după ți* ‘după ce’ etc.

B) CONJUNCȚII DE ALTĂ ORIGINE

1. *aj că ... aj că* ‘fie că’
2. *áma* ‘dar’, ‘însă’ (< gr. *ἀλλά*)
3. *em^u ... em^u* (‘și ... și’ (tc. *hem*)
4. *ică* ‘sau’ (< *i* + *că*)
5. *i* ‘sau’
6. *męa ți* ‘deși, cu toate că’.

INTERJECȚIA

Cele mai întrebuițate interjecții în graiul fărșerot sunt:

1. *a!* → mirarea $\left\{ \begin{array}{l} A, \text{ tîni vinîși? 'A, tu ai venit'}. \\ A, \text{ móre feátă! 'A, măi fată!'} \end{array} \right.$
2. *oh!* → durerea $Ah, \text{ \u0219i m\u015b-agud\u0163j la \u0219ic\u00f3r!}$ 'Ah, ce m-am lovit la picior'.
3. *e!* → ei: sup\u0103rarea $\left\{ \begin{array}{l} E, \text{ \u0219i fa\u0219 t\u00f3ra? 'Ei, ce faci acum?'} \\ \rightarrow \text{uimirea: } E! \text{ C\u0103t!} \text{ kir\u00f3 tric\u00fa! 'E, c\u00e2t timp a trecut!'} \end{array} \right.$
4. *ea!* → uite: $\left\{ \begin{array}{l} \u0219a, \text{ a\u00far\u0103 v\u0103r!} \\ \text{'Uite, strig\u0103 cineva'}$
5. *\u0163!* → spaima: $\left\{ \begin{array}{l} \u0163, \text{ \u0219i vim\u0163!} \text{ b\u0103\u0219e!} \\ \text{mirarea} \quad \left\{ \begin{array}{l} \text{'Vai, ce v\u00e2nt sufl\u0103!'} \end{array} \right. \end{array} \right.$
6. *u\u0163!* → mirarea: $U\u0163!$
7. *\u0219a!* → mirarea: $\u0219a! \text{ \u0219i ur\u00fa\u0219!} \text{ zbur\u0103\u0219e!}$
8. *c\u0103!* → mirarea: $\text{'Vai! Ce ur\u0103t vorbe\u0219te!'}$

Interjecții cu valoare adresativ\u0103:

1. *bre!* – m\u0103i $\left\{ \begin{array}{l} Bre, \text{ om!} \\ \text{'M\u0103i, omule!'}$
2. *more!* – m\u0103i
(ore!) (pentru persoane mai \u00een v\u0103rst\u0103).
3. *mo\u0163!* → m\u0103i $\left\{ \begin{array}{l} Mo\u0163, \text{ d\u0103da me\u0103o!} \\ \text{'M\u0103i, mama mea!'}$
4. *la!* → m\u0103i $\left\{ \begin{array}{l} La \text{ feát\u0103, \u0219u ne\u0219!} \\ \text{'M\u0103i, fato, unde mergi!'}$
- l\u0103i!* → m\u0103i

5. *ola!* → măi { *Ola, va neḑ sărúnă*²⁸⁶?
olăi! → măi { ‘Măi, vei merge la oraș?’

²⁸⁶ *sărună* < *Sărună* ‘Salonic’ în graiul fărșerot are sensul de ‘oraș’, *câsâbă*, în restul aromânei.

CAPITOLUL 3

ASPECTE ALE LEXICULUI LA AROMÂNII DIN DOBROGEA

Problematika legată de păstrarea termenilor comuni, tradiționali (moșteniți din latină sau pătruși din limile balcanice) în aromâna vorbită în Dobrogea, precum și de influența dacoromânei asupra aromânei vorbite în Dobrogea, este extrem de vastă și de complexă.

Cercetarea¹ asupra neologismelor din aromână, relațiile care există între neologisme, proveniența lor oferă informații importante privind evoluția aromânei în perioada modernă.

Aromânii s-au stabilit în Dobrogea între cele două războaie mondiale, în fostele județe Durostor și Caliacra (în prezent, în Bulgaria), de unde, în urma schimbului de populație dintre România și Bulgaria din 1940, s-au mutat în județele Tulcea și Constanța. Aici îi găsim și în prezent pe cei mai mulți dintre ei; unii au părăsit Dobrogea, așezându-se în diferite localități din țară, constituind, uneori, grupuri numeroase². Numărul aromânilor dobrogeni este, în prezent, de aproximativ 50 000.

¹ Cercetarea se întemeiază pe corpul de texte oferita de volumul *Structura aromânei actuale. Graiurile din Dobrogea. Texte dialectale* (2005) de Nicolae Saramandu (*T Sar*). Am folosit, de asemenea, fișele din anchetele dialectale efectuate de același autor la aromânii din Dobrogea.

² Saramandu 2005: XIX.

Localitățile în care trăiesc aromânii: Lăstuni, N. Bălcescu, V. Alecsandri și Panduru (jud. Tulcea), Cobadin, Râmnicu de Jos, Ceamurlia de Sus, Sinoe, Camena, Stejaru (*grămosteni* originari din Bulgaria), Sarighiol de Deal (*grămosteni* originari din Grecia), Beidaud (*grămosteni* originari din Republica Macedonia), în Palazu Mare, Pipera (com. Voluntari, județul Ilfov), (*fărșeroți* originari din Albania), M. Kogălniceanu, Cogealac jud. Constanța (*fărșeroți* originari din Grecia), Techirghiol și Tariverde (*pindeni* originari din Grecia), Ovidiu și Nisipari (*moscopoleni* originari din Albania)³ sunt localități cu populație mixtă: aromână și dacoromână.

2. Dezvoltarea societății impune îmbogățirea lexicului cu termeni care să acopere noi realități lingvistice, modernizând totodată denumirile mai vechi legate de viața materială și spirituală: termeni politico-sociali, administrativi, juridici și științifici.

3. *Contactul lingvistic* presupune o situație de comunicare ce determină utilizarea alternativă de către anumite grupuri sau indivizi a două limbi diferite⁴. Contactul este sursa bilingvismului de grup sau individual. Ponderele contactului lingvistic este dependentă de acțiunea unor factori extralingvistici: zona geografică, natura populației (indigenă sau imigrată, rurală sau urbană), specificul cultural al grupului, vârsta, statutul social, ocupația vorbitorilor⁵. Unii dintre aceștia facilitează contactul lingvistic: grupurile imigrate față de autohtoni, populația urbană față de cea rurală, tinerii față de

³ Idem.

⁴ DSL .

⁵ Weinreich 1963: 54.

vârstnici, bărbații față de femei (mai ales în comunitățile rurale). Indivizii cu statut socio-cultural superior își însușesc mai ușor limba unor grupuri cu care vin în contact.

Termenul de influență⁶ este folosit în lingvistică pentru a desemna generic fenomenele de transfer produse ca urmare a contactului între anumite limbi, dialecte etc.

Influență dacoromânei asupra aromânei s-a realizat atât prin contaminări, cât și prin împrumuturi. La prima categorie se înscriu

alúptu [contaminare cu dr. *lupta*]: lo armáta z _ dúcâ s-alúptâ cu dușmánlu 'luă armata să se ducă să se lupte cu dușmanul' **S** 2/31-32; cf. **lúptu**.

cârtie s. f. 'hârtie' **R** 20/7 (< dr.; contaminare cu *cârti*).

cuturét s. m. 'coteț de păsări' **B** 14/20, 32; [contaminare între *cutár* 'țarc' și dr. *coteț*]; cf. **cutétă**.

- Împrumutul lexical

Împrumutul este un proces de încorporare a unui element lingvistic dintr-un idiom în altul. Afectează oricare dintre subsistemele unei limbi, dar are o pondere deosebită în lexic. De aceea, împrumutul este definit în multe lucrări drept mijloc extern de îmbogățire a vocabularului unei limbi (în opoziție cu mijloacele interne). Împrumutul se poate produce între dialectele (graiurile) aceleiași limbi sau între limbi diferite. În cazul limbii române, fenomenul de împrumut s-a produs dinspre dacoromână către aromână. Împrumutul termenilor din dacoromână în aromână a fost favorizat de acțiunea unor factori extralingvistici: conviețuirea populației aromâne cu cea dacoromână, raporturile economice și culturale între cele două comunități etc.

⁶ Idem.

Noua realitate socială, politică și economică trebuia acoperită semantic. Astfel sunt înrumutați și calchiați termeni din dacoromână ca o consecință imediată a interferenței lingvistice între cele două dialecte.

Împrumuturile din dacoromână în aromână au fost determinate de recunoașterea prestigiului dialectului care și-a format o limbă literară. Imitarea celui cu prestigiu într-un cadru limitat este un factor psihologic esențial de realizare a împrumutului dialectal⁶, afirmând rolul esențial al individului în generarea și extinderea unei inovații; momentul inițial al acesteia nu poate fi precizat, mai mulți vorbitori putând să realizeze aceeași inovație, independent unul de altul⁷.

Împrumutul lexical este legat adesea de fenomenele de difuziune culturală și anume de:

- răspândirea unor obiecte:

aragáz s. n. 'aragaz' **A** 9/16, 21, 22 (< **dr.**).

bilét s. n. 'bilet' **St** 8/21, 22; **belét** **St** 8/11 (< **dr.**).

canapeáli s. f. pl. 'canapele' **St** 24/31 (< **dr.**).

portofél s. n. 'portofel' **Cj** 4/26 (< **dr.**).

tilifónli s. n. pl. art. 'telefoanele' **B** 3/6 (< **dr.**).

umbrélă s. f. 'umbrelă' **Nb** 6/9 (< **dr.**).

- tehnici:

diguiră vb. IV tranz. 'au îndiguit' **P** 8/16 (< **dr.**).

- proceduri:

aprób vb. I tranz. 'a aproba' **T** 4/20, 21, 23, 28, 32 ; **P** 6/8 (< **dr.**).

culunizéd vb. I tranz. 'a coloniza' **Si** 3/32 (< **dr.**).

⁷ Bloomfield 1933: 445.

Încorporarea oricărui tip de elemente lingvistice într-un nou sistem determină stabilirea unor relații cu elementele pre-existente și, prin aceasta, modificări la nivel micro- și chiar macro-structural (de ex., eliminarea unor unități dintr-un anumit câmp semantic sau modificări ale semnificației acestora ori crearea unor tipuri flexionare noi).

Bloomfield distinge două categorii de împrumuturi: **împrumuturilor necesare** *cultural borrowings* în erminologia lui Bloomfield⁸ și **împrumuturi redundante (sau de lux)**.

Din materialul studiat am constatat faptul că majoritatea termenilor sunt asimilați fonetic și morfologic la structura aromânei, dar nu sunt înregistrați în DDA.

Domeniile în care termenii din dacoromână au pătruns ca “împrumuturi culturale”, deci necesare sunt:

Domeniul social

aprobări s. f. ‘aprobare’ **Si** 2/29; **T** 4/19 (< **dr.**).

četățean s. m. ‘cetățean’ **Si** 2/16, 19, 20 (< **dr.**).

consulát s. n. ‘consulat’ **T** 2/24; 5/6, 20, 21, 23 (< **dr.**).

contról s. n. ‘control’ **Si** 3/6, 8; **T** 8/31 (< **dr.**).

delegát, pl. *delegátí* s. m. ‘delegat, reprezentant’ **R** 3/14; **T** 6/2; **diligát** **P** 17/17 (< **dr.**).

diréctor s. m. ‘director’ **T** 3/22; **deréctor** **T** 3/20, 21 (< **dr.**).

președínti s. m. ‘președinte’ **T** 3/20; 4/37 (< **dr.**).

Domeniul obiectelor de uz casnic

aragáz s. n. ‘aragaz’ **A** 9/16, 21, 22 (< **dr.**).

dălță s. f. pl. ‘dălți’ **N** 5/8 (< **dr.**).

faráš s. n. ‘făraș’ **Ca** 15/1 (< **dr.**).

⁸ Bloomfield 1933: 445.

Domeniul industrial

fábricas s. f. 'fabrică' **T** 2/37, 38 (< **dr.**).

macaráya s. f. art. 'macaraua' **CS** 6/29 (< **dr.**).

benzínă s. f. 'benzină' **CS** 7/13 (< **dr.**).

Domeniul îmbrăcăminte

báscă s. f. 'bască' **R** 22/20 (< **dr.**).

cópĉi s. f. pl. '(la obiecte de îmbrăcăminte) copci' **R** 31/13 (< **dr.**).

tantélă, pl. *tantéli* s. f. 'dantelă' **R** 23/20; **Te** 5/23 (< **dr.**).

Domeniul instructiv-educativ

clásă s. f. 'clasă' **Ca** 15/19; **CS** 6/31 (< **dr.**).

crijón s. n. 'creion' **K** 16/32 (< **dr.**).

Domeniul militar, poetic

cavalérie s. f. 'cavalerie' **T** 1/20, 21 (< **dr.**).

divízie s. f. 'divizie (unitate militară)' **T** 5/15 (< **dr.**).

miliție s. f. 'miliție' **NB** 2/27 (< **dr.**).

mitraléră s. f. 'mitralieră' **T** 1/21; 3/13 (< **dr.**).

reĝiméntu, pl. *reĝiménti* s. n. 'regiment' **St** 22/2, 36; **T** 5/2 (< **dr.**).

santinélă, pl. *santinéli* s. f. 'santinelă' **S** 3/30 (< **dr.**).

unitáti s. f. 'unitate militară' **T** 2/10 (< **dr.**).

Domeniul muzical

armónică s. f. 'armonică' **B** 5/10; **arămónică** **B** 6/7 (< **dr.**).

dirijéz vb. I tranz. 'a dirija' **St** 10/15, 17 (< **dr.**).

Domeniul medical

analízi s. f. pl. 'analize medicale' **Ca** 12/8 (< **dr.**).

crónic adj. 'cronic' **Ca** 13/5 (< **dr.**).

infermeríji s. f. 'infermerie' **T** 1/29 (< **dr.**).

Domeniul agricol

combíni s. f. pl. 'combine agricole' **Si** 6/16 (< **dr.**).

culictív s. n. 'gospodărie agricolă colectivă' **CS** 7/19 (< **dr.**).

ectár s. n. 'hectar' **St** 3/7 (< **dr.**).

plugărie s. f. 'plugărie, agricultură' **P** 20/27 (< **dr.**).

Domeniul culinar

balión s. n. 'bulion' **B** 9/8 (< **dr.**).

bicarbonát s. m. 'bicarbonat' **Ca** 14/13 (< **dr.**).

scortișoáră s. f. 'scorțișoară' **A** 9/8 (< **dr.**).

Domeniul geografic

contenént s. n. 'continent' **T** 2/19; 3/33 (< **dr.**).

Împrumutarea acestor termeni a fost determinată de nevoia umplerii lacune din sistem, și anume, la nivelul ansamblului lexicului (**absența unor cuvinte**).

O altă cauză a împrumuturilor culturale este nevoia umplerii unei lacune de la nivelul cuvântului (**absența unor sensuri**)⁹.

Spre exemplu, termenul **cásă**, pl. *cási* s. f. s-a îmbogățit cu sensul de **2°** 'socoteală, bilanț' **CJ** 7/24, 26 (< **dr.**); **gásă** **Te** 6/39 (< **dr.**).

⁹ Sala 1997: 233.

Termenul **cărți**, pl. *cărți* s. f. glosat în aromână cu sensul de bază „hârtie” s-a îmbogățit cu sensul de 4° ‘carte; învățătură’ **NB** 6/19; **B** 14/2; **S** 5/16, 24; 6/12; 34/12, 13; **K** 12/18 (**infl. dr.**) = *grâmâ*

Termenul **nveț vb. tranz. refl.** glosat în aromână cu sensul „a ști, a afla” s-a îmbogățit cu sensul de 1° nveț cărți ‘a învăța carte, a dobândi / a preda cunoștințe prin școală’ **S** 5/16; 6/12 (**infl. dr.**);

Termenul **pitrec vb. tranz.**, glosat în aromână ‘a conduce pe cineva la plecări’ **C** 11/15; **B** 6/9; 8/29; s-a îmbogățit cu sensurile de ‘a petrece, a se întâmpla’: s-ń-aspún fáptili ți pitricúm tȃ-ășkéri ‘să-mi spui faptele care ni s-au întâmplat în armată’ **C** 13/24 (**infl. dr.**); ‘a petrece, a se distra’ **R** 5/18 (**infl. dr.**); cf. **petrecere**.

qáspi, qáspită, pl. glosat în aromână cu sensul *qáspiț, qáspiti* s. m. și f. 1° ‘prieten, amic’ s-a îmbogățit cu sensurile de ‘oaspete, musafir’ **cj** 10/19; **St** 7/2; ca 9/21, 22; **cs** 9/20, 21; 7/4; 14/34; **b** 5/2, 32; 6/32; **s** 31/33; **K** 14/25; **tréili cási mplíni lę-aveám di qáspiț** ‘cele trei case le aveam pline de oaspeți’ **b** 5/37; **inít, inít, câ iȃu hiȃ hârsítá di qáspiț** ‘veniți, veniți, că eu sunt bucuroasă de oaspeți’ **Cs** 9/21-22 (**infl. dr.**).

Aceste împrumuturi culturale sunt determinate de presiunea factorilor extralingvistici: o dată cu evoluția culturii, a civilizației, apar realități noi care trebuie denumite; contactul dintre dacoromâni și aromâni a presupus contactul dintre aceste stadii de dezvoltare culturală și, implicit, transferul lor, împrumuturile culturale fiind o oglindă a ceea ce o comunitate lingvistică are de învățat și a învățat de la o alta¹⁰.

¹⁰ Weinreich 1953: 56.

O limbă, un dialect are la dispoziție două posibilități de a denumi obiecte și concepte noi: fie preluând, adaptând termenul din limba de contact, fie re folosind materialul lexical vechi, noțiunile noi putând fi desemnate prin termeni indigeni care trimit la noi realități, termenii extinzându-se semantic.

Fenomenul are loc datorită unor factori interni cum ar fi: frecvența redusă a cuvântului vechi, „sterilitate unui termen - familie de cuvinte redusă, compuse puține etc. - nevoia dezambiguizare a cuvintelor polisemantice, tendința de pierdere a forței expresive cuvintelor vechi și necesitatea hipermarcării stilistice, afective, eufemistice etc, anumitor câmpuri semantice etc.¹¹

Împrumutul de acest fel poate afecta sistemul lexical al limbii de bază în mai multe feluri: suprapuneri de semnificații între cuvântul vechi și cel nou; dispariția cuvântului vechi prin înlocuirea totală cu cel nou; supraviețuirea ambelor cuvinte, dar specializarea contextual-stilistică etc. Această situație se apropie de cazul împrumuturilor de „lux”, redundante, care au o motivație în primul rând extralingvistică. Ele vin să dubleze termeni deja existenți, funcționând ca un indice de superioritate socială culturală a celui care le folosește. După cum s-a subliniat¹², cuvintele se împrumută pentru că sunt resimțite ca purtătoare de prestigiu sau, pur și simplu, pentru că sunt noi, iar realitatea lor are la bază realitate psihologică a vorbitorului, care se simte inferior lingvistic în raport cu altul. Trebuie făcută o precizare în legătură cu aceste observații cu caracter general, anume că împrumutul este mult mai activ și mai pregnant în

¹¹ Weinreich 1953: 56-58) Sala 1997: 25.

¹² Meyers-Scotton 1993: 172.

cazul comunitățile bilingve, dat fiind că bilingvul are o sensibilitate mai mare la lipsurile uneia sa alteia dintre limbi, prin asumarea paralelă a două sisteme lingvistice. El are oricând posibilitatea unei priviri comparative, poate sesiza mai bine deficiențele sa insuficiențele structurale și, în plus, fiind familiar cu o altă cultură, are o altă perspectivă asupra necesității și noutății unor noțiuni¹³.

Domeniile în care termenii in dacoromână au pătruns în aromână ca “**împrumuturi de lux**” sunt:

Domeniul social

améndâ s. f. 'amendă' **NB** 2/28 (< **dr.**) = *girimé* < tc. *djérimé*

âmpărat, pl. *âmpărat* s. m. 'împărat' **St** 18/17; **S** 2/35; 3/17, 27; 4/10; 7/18; **mpărat** **S** 2/16; 3/12, 13; 4/3, 9, 10; 5/18; **âmpărat** **S** 2/30 (< **dr.**)= *văsil'é* < gr. *βασιλέας*

câștig vb. I tranz. 'a câștiga' **S** 2/32, 34 (< **dr.**) = *amínt*¹⁴ < lat. *augmentare*

datorie s. f. 'obligatie, îndatorire' **T** 3/2 (< **dr.**) = *bórgi* < tc. *borç*

gálbeń s. m. pl. 'galbeni; monede de aur' **S** 35/6 (< **dr.**) = *líră* < gr. *λίρα*

gârníță s. f. 'graniță, frontieră' **CJ** 5/25; **gărníță** **CJ** 5/27; **gráníță** (< **dr.**) **St** 17/17, 19, 28; **Ca** 8/16; **T** 4/3; 5/7; 6/1 = *sínur* < gr. *σύνορο*

guvéřnu s. n. 'guvern' **T** 4/22 (< **dr.**) = *kivérnisi* < gr. *κοβέρνηση*

¹³ Weinreich 1953: 56-58.

légi s. f. 'lege' **T** 2/33; **K** 6/25 (< **dr.**) = *nom* < gr. *νόμος*

mpărăție s. f. 'împărăție' **S** 6/25 (< **dr.**) = *amirârl'e*
derivat de la *amiră* < tc. *âmyr*

orăș, pl. *orâși* s. n. 'oraș' ca 6/5; s 3/15; 34/12; t 1/35;
2/12; 3/15 (< **dr.**); cf. Căsâbă= *sârúnă* < tc. *kasaba*

paréu s. n. 'pariu, rămășag' **si** 6/33 (< **dr.**); cf. *stîhimă*
< gr. *στοίχημα*

pașapórtu s. n. 'pașaport' **si** 2/16; **t** 5/12, 13 (< **dr.**) =
tischirte < tc. *tezkéré*

petrécere s. f. 'petrecere, distracție, chef' **K**10/20, 21;
pitrecîiri **K** 15/9 (< **dr.**) = *kéfi* < tc. *kef*

ziár, pl. *ziári* s. n. 'ziar' **A** 10/6, 7, 35; **Ca** 16/23; **B**
8/22 (< **dr.**) = *ðimirîdă* < gr. *εφημερίδα*

Domeniul obiectelor de uz casnic

butóji s. n. 'butoi' **St** 4/2; **Ca** 20/9 (< **dr.**) = *tálar^u*, *búti*
< lat. *buttis*

cuptór s. n. 'cuptor (la mașina de gătit)' **A** 9/15; **S** 31/1
(< **dr.**) = *çirçáp^u* < sl. *črěpŭ*

čas s. n. 'ceas de mână' **K** 14/27 (< **dr.**) = *sihâti* < tc.
saat

pahár, pl. *pahári* s. n. 'pahar' **b** 8/19 (< **dr.**) = *putír^u*
< gr. *ποτήριο*

pútină s. f. 'putină' **Ca** 7/13 (< **dr.**) = *talár^u* < gr.
τόλαρος

Domeniul corpul omenesc

gât s. n. 'gât' **S** 10/26 (< **dr.**) = *guși* (autohton)

glas s. n. 'glas' **Cg** 10/13 (< **dr.**) = *bçáfi* < lat. * *box*, **bocem*, cf. *vox*

Termeni din domeniul comercial

căntár s. n. '(la căruță) cântar' **Si** 5/21 (< **dr.**)= *zíga* < gr. ζυγίζων

nigustór, pl. *nigustórl* s. m. 'negustor' **CJ** 7/24; **L** 2/3; **CS** 3/11; **S** 5/15; 17/19, 28 (< **dr.**) = *émbur^u* < gr. έμπορος; ; *tuğár^u* < tc. *tüccar*

tárgu s. n. 'târg' **S** 4/23, 24 (< **dr.**) = *pâzári* < tc. *pazar*

Termeni din domeniul transporturilor

autobúz s. n. 'autobuz' **CJ** 16/5 (< **dr.**) = *mákină* < it. *macchina*.

gáră s. f. 'gară' **T** 5/18 (< **dr.**) = *stăşóni* < gr. σταθμός

maşínă, pl. *maşín* s. f. 1° 'maşină (de transport), autovehicul, automobil, autobuz' **CJ** 16/6; **Si** 3/2; **CS** 7/13, 20, 29; **B** 1/7, 15; **S** 1/31; **maşínâ nícă** 'autoturism' **CJ** 16/5; 2° 'maşină de tocat carne' **Si** 4/27; 3° 'separator de lapte' **S** 27/32 (< **dr.**) = *aftukínă* < gr. αυτοκίνητο

tren, pl. *trénur^l* s. n. 'tren' **St** 12/29; **B** 1/15; **T** 2/8; 5/16 (< **dr.**); cf. **pampóri** < gr. βαπόρι

Domeniul îmbrăcămintei

batic s. n. 'batic' **Cg** 5/16, 17 (< **dr.**) = *şamíe*, cf. alb. *şamí*

batístă s. f. 'batistă' **B** 3/24 (< **dr.**) = *şamí*, cf. alb. *şamí*

buzunár s. n. 'buzunar' **St** 4/20 (< **dr.**)= *ğépi* < tc. *cebe*

croitor s. m. 'croitor' **CJ** 5/33 (< **dr.**) = *araft*^U < gr. *ρόπτης*

Domeiul construcțiilor

acoperiș s. n. 'acoperiș la casă' **St** 24/30, 32 (< **dr.**) = *çiti* < tc. *çati*

cămiră s. f. 'cameră, încăpere' **C** 3/26, 27 (< **dr.**) = *udă* < tc. *odá*

etáj, pl. **etáji** s. f. 'etaj' **C** 2/25; **etăș** **St** 17/22; **iatăș**: *iatășlu digós*^U 'parterul' **C** 3/25. (< **dr.**) = *pátumă* < gr. *πάτωμα*

zid, pl. *zidurî* s. n. 'zid' **A** 1/28 (< **dr.**); cf. **mur** < lat. *murus*

Domeniul instructiv-educativ

caiet s. n. 'caiet' **K** 16/32 (< **dr.**) = *tetrádi*^U < gr. *τετράδιο*

criiôn s. n. 'creion' **K** 16/32 (< **dr.**) = *cundil*^U < gr. *κονδύλιο*

çitéscu vb. IV tranz. 'a citi; a citi textul de slujbă în biserică, a sluji' **NB** 6/20, 23; **S** 17/18; **Te** 11/28 (< **dr.**) = *çivășesc*^U < gr. *διαβάζω*

profésor s. m. 'profesor' **S** 6/12 (< **dr.**) = *dáscal*^U < gr. *δάσκαλος*

Domeniul militar

armátâ² s. f. 'armată' **St** 3/16; 22/2, 36; **C** 1/5, 6, 7, 22; 9/19, 20; 10/14; 11/12, 16; 12/26, 30; **S** 2/31, 34; 33/37; **T** 1/23; 2/33; 3/17; 4/36; 5/14; **K** 8/26; **P** 11/30 (< **dr.**); cf. **askéri**. < tc. *askerî*

ármâ s. f. 'armă' **R** 2/11; **St** 4/25 (< **dr.**) = *tuféki* < tc. *tüfek*

răzbói³, pl. *răzbóaje* s. n. 'război, conflict armat' **Cj** 3/16; **St** 17/26; 18/29; 19/1; **S** 2/30; 4/3; **T** 1/11, 22, 25; 6/9; **răzbói mondial** 'război mondial' **T** 3/32 (< **dr.**); cf. **pófim** < gr. *Πόλεμος*

Domeniul formule de politețe

mulțumescu vb. IV tranz. 'a mulțumi, a satisface' **Ca** 11/15 (< **dr.**) = *efharistusesc^u* < gr. *ευχαριστώ*

Domeniul medical

boală s. f. 'boală' **Ca** 13/5, 11; **T** 15/28 (< **dr.**) = *lângoáre* < lat. *languor, languorem*

bolnáv adj. 'bolnav' **St** 25/7 (< **dr.**) = *lăncđit^u* < lat. *languidus*

cánĉer s. m. 'cancer' **Ca** 13/8 (< **dr.**) = *gârkin^u*, cf. alb. *gërqiñjë*

dóctor, pl. *dóctorí* 'doctor' **St** 25/5, 8; **T** 2/18; **K** 1/20 (< **dr.**) = *ýcátru* < gr. *γιατρός*

Termeni din ritualul de nuntă

điniríca s. m. art. 'mirele' **R** 25/2 (< **dr.**) = *γrambó* < gr. *γαμβρός*

mireásă s. f. 'mireasă' **K** 14/18, 19 (< **dr.**) = *nvĉástâ* < sl. *nevěsta*

Domeniul agricol

árie, pl. *árij* s. f. 'arie (suprafață de teren)' **N** 3/2, 5 (< **dr.**) = *alóni* < gr. *άλόνι*

cereáli s. f. pl. 'cereale' **Si** 9/3 (< **dr.**) = *γίπτ^u* < lat. *victus*

moșie s. f. 'moșie' **R** 4/32; **L** 3/18, 19; **mușie** **R** 4/21 (< **dr.**) = *çuflíkí* < tc. *çiflík*

recoltă s. f. 'recoltă' **S** 25/22 (< **dr.**) = *birikéti* < tc. *bérékét*

Domeniul culinar

bucătărie s. f. 'bucătărie' **Te** 13/18 (< **dr.**) = *μαγίρjó* < gr. *μαγειρείo*

bucătăreasă s. f. 'bucătăreasă' **S** 5/37 (< **dr.**); cf. **măyirgôáni** derivat de la gr. *μαγειρείo*

dulcătă 'dulceață' **K** 14/13 (< **dr.**) = *aylicó* < gr. *γλυκό*
foae, pl. *foj* s. f. 'foaie de plăcintă' **St** 11/10; **Ca** 14/24; 16/29 (< **dr.**) = *pétur^u* < lat. **pitula*

malái s. n. 'mălai' **T** 8/13 (< **dr.**) = *frínă di mísur^u* < lat. *farina* + tc. *misir*

mamaligă s. f. 'mămăligă' **St** 11/7; **Ca** 15/19 (< **dr.**) = *culéaş^u* < bg. *ku'laš*

rahát s. n. 'rahat, produs de cofetărie' **K** 14/25; **rahád** **K** 14/23; **aráhát** **B** 5/22 (< **dr.**) = *lăcúmi* < tc. *loqoum*

Domeniul stări sufletești, simțuri

bucurie s. f. 'bucurie' **St** 21/11 (< **dr.**) = *haráuçă* < gr. *χαρά*

liniștit adj. 'liniștit' **C** 14/4, 25 (< **dr.**) = *rihátí* < tc. *râhat*

simt vb.IV tranz. 'a simți' **A** 10/35 (< **dr.**) = *dukésc^u* < alb. *dukem*

Domeniul geografic, cosmic

însulă s. f. 'insulă' **Si** 3/15; **CS** 7/9; **K** 9/17 (< **dr.**); cf. **nisii** < gr. *νήσος*

E interesant faptul că împrumuturile din greacă se păstrează destul de bine la populația de vârstă medie, deși contextul extralingvistic nu mai este favorabil menținerii în dialect a acestor termeni. Domeniile în care acești termeni se păstrează sunt:

Domeniul social

andămusescu vb. IV refl. 'a se întâlni' **Te** 9/30; **andămășescu** **R** 10/23; *ieḯ dōḯi s-andămășeḯ pi-únă púnte-aráθimă 'ei doi se întâlneau pe un pod (de piatră) aflat în ruină'* **R** 32/18-19 < gr. *ανταμώνω*

dicără s. f. 'monedă grecească (a zecea parte dintr-o drahmă)' **Te** 3/17 < gr. *δεκάρα*

điki s. f. 'dreptate' **S** 35/27; **Te** 14/10 < gr. *δικαιον*

gramie s. f. 'graniță, frontieră' **P** 7/9, 12, 19, 20, 21, 25 < gr. *γραμμή*

mírii s. f. pl. art. 'ursitoarele' **R** 28/15; **Ca** 9/19, 31; **S** 16/9; 18/17; **T** 12/33; 13/20; 14/1; **K** 12/14, 16; 16/34; **Cg** 14/32; 15/1, 3; s-facă **mírii** a **táli!** 'să se îndeplinească ceea ce ți-a fost ursit [de către ursitoare]!' **Te** 12/24 < gr. *μοίρα*

tíhi s. f. 'soartă, destin; noroc; șansă' **Ca** 15/31, 32, 35; **C** 12/5, 8; **K** 12/14; *táha ~in mírii a treḯa seḯrâ s-anyrâpseḯscâ tíha _ a fĉórlui 'cică vin ursitoarele a treia seară ca să scrie soarta copilului'* < gr. *τύχη*

Domeniul obiectelor de uz casnic

đíscu s. n. 'platou pe care se servesc dulciuri' **Te** 5/33; 6/14 < gr. *δίσκος*

ýílie, pl. *ýlíi* s. f. 'oglinďă' **1° R** 12/3; **B** 14/33, 34; **2°** 'oglinjoară ornamentată cu mărgel, fundițe, bănuți de argint etc., care se fixează pe partea stângă a căciulii miresei' **R** 24/1; **ílie R** 23/31; 24/1 < gr. *γυαλί*

Domeniul transporturilor

amăcsi s. f. 'căruțe' **R** 7/7; **măcsi R** 7/12 < gr. *άμαξας*

Domeniul îmbrăcăminte

haséi s. f. 'pânză albă fină, folosită la confecționarea fețelor de pernă' **S** 25/3, 5 < gr. *χασές*

kindímati s. f. pl. 'decorațiuni în diverse culori pe ciorapii femeiești de lână' **Te** 10/32; cf. **kindisitúrĭ** < gr. *κέντημα*

părpódi, pl. *părpód* s. f. 'partea ciorapului care acoperă piciorul de la gleznă în sus; ciorap' **CJ** 10/1; **R** 21/22; **A** 8/19; **C** 9/15; **părpódi R** 11/8; **NB** 5/9; **C** 2/20; **S** 19/19; **N** 10/21; **O** 2/36 < gr. *περιπόδιον*

Domeniul nume de meserii

kiniyó s. m. 'vânător': aveam un láli kiniyó j' vătămă un porc άγρυ 'aveam un unchi vânător și a omorât [= a vânat] un porc mistreț' **P** 9/20 < gr. *κονηγός*

Domeniul instructiv-educativ

ýrámă 'literă', **nveț ýrámă** 'a învăța să scrii, a învăța carte' **K** 12/19 < gr. *γράμμα*

nyrăpsescu vb. IV tranz. 'a scrie' **K** 12/16, 17; taĥiná řádi l'i nyrăpsęști únâ cárti 'în dimineața următoare stă [și] îi scrie o scrisoare' **S** 17/5; ęásti ânyrăpsítâ di Dumidău... sâ-n măcâ avęáręa 'este «scris» [= decis, sortit] de Dumnezeu să-mi «mănânce» averea' **S** 18/15-18; táha ýin mírili... s-anyrăpsęscâ tíĥa 'a fęcórluĥ 'cică vin ursitoarele să «scrie» [= să decidă, să stabilească] norocul copilului' **Ca** 9/19-20; **nyrăpsescu** **NB** 6/20; **ânyrăpsescu** **S** 16/9; **anyrăpsescu** **Ca** 9/24, 31; cf. **scriu** < γράφω

Domeniul militar

kinomáti s. f. 'post de jandarmi' **P** 19/26 < gr. κινωματι

panástasi s. f. 'atac armat; rebeliune' **CS** 6/11 < gr. παναστάση

Domeniul formule de politețe

hârăstisescu vb. IV intrans. 'a mulțumi' **S** 35/32.

ĥirtisescu vb. IV tranz., refl. '(despre mireasă) a saluta (a felicita) în semn de despărțire; (despre morți) a exprima ultimul omagiu, salutul de adio, a face slujba de despărțire (de adio)': trec tútâ sĥóĥa di la nvęásta di u ĥirtisescu 'toate rudele din partea miresei trec (se perindă) de o salută (felicítând-o, adresându-i urări) în semn de despărțire' **CJ** 14/11-12.

Domeniul muzical

avýilĥi s. f. pl. 'viori'; (p. ext.) 'instrumente muzicale'

Te 6/8, 9 < gr. βιόλα

Domeniul medical

fărmác s. n. 'otravă' **L** 10/28; **N** 1/4; **fărmác** **St** 24/19, 24, 28; **fărmáki** s. f. **N** 1/29 < gr. φαρμάκι

ÿitrie, pl. *ÿitrii* s. f. ‘medicament, doctorie’ **St** 20/4, **P** 19/21, 22, 24; **ÿitrii** **St** 13/2; **itrii** **CS** 8/17 < gr. *γιαπρός*

Domeniul familie

isózmată s. f. ‘logodnă’ **CJ** 13/21 < gr. *ισώσματα*

isusésu vb. IV tranz., refl. ‘a (se) logodi’ **CJ** 9/5-7, 11, 13; **Si** 8/2, 3, 9, 13, 14; **St** 11/15; 18/8; **S** 8/8; **Te** 10/1, 5; **asusésu** **P** 1/26; **susésu** **Cg** 10/19; 17/5, 6 < gr. *ισιάζω*

lihoănă, pl. *lihoăni* s. f. ‘lăuză’ **R** 27/27; **B** 2/22; **K** 16/33; **Cg** 14/19, 20, 23; 15/1 < gr. *λεχῶνα*

nicukír, *nicukířă*, pl. *nicukírĭ, nicukíri* **1°** s. m. și f. ‘gospodar, stăpânul casei, proprietar; soț (soție)’ **R** 5/31; **NB** 2/26; **St** 9/12; 20/3, 4, 8, 10; **Ca** 21/13; 24/5; **CS** 7/35; **C** 14/21, 25, 33; 15/15, 26, 31, 32; **B** 1/10, 13, 26, 27; 3/27; 8/3; 10/28; **S** 16/5; 35/12, 23; **T** 3/1; 15/17, 19; **Te** 9/34, 35; **K** 14/30; **P** 1/28; **N** 9/24, 25; **2°** adj. ‘gospodar’: om *nicukír* ‘om gospodar’ **L** 1/25 < gr. *(ν)οικοκύρης*

Domeniul religios

ángil s. n. ‘înger’ **L** 8/15 < gr. *άγγελος*

ifkie s. f. ‘binecuvântare’; dau *ifkířa* ‘a da binecuvântarea’ **L** 9/27 < gr. *εὐχή*

řimnámă s. f. ‘tămâie’ **B** 4/3 < gr. *θυμίαμα*

řimnitór s. n. ‘cădelniță’ **C** 15/2 < derivat de la gr. *θυμίαμα*

Domeniul stări sufletești, simțuri

ańurđésu vb. IV intrans., tranz. **1°** ‘a miroși; a emana un miros neplăcut’ **B** 12/20, 24, 28; ómu _ csen n-ńurđeăști

n-cásâ 'îmi miroase a om străin în casă' **B** 12/14 **arnúđescu B** 12/27 < gr. *μυρίζω*.

arâşęşti vb. IV refl. impers. 'a(-i) plăcea': *uámiín!*-a noê... l-arâşęşti ca s-lucrędă 'oaminilor noştri le place să lucreze' **P** 20/32-33 < gr. *αρέσω*

hărsescu B 2/10; **hărsescu Cg** 10/22; **2°** 'a petrece, a se distra': lúŃea ģucá sóęa áli nvęşti şi... acşí s-hîrşę páňâ lunŃ sęára 'lunea jucau neamurile miresei şi aşa petreceau până luni seara' **Te** 6/27-29; **3°** 'a mângâia': niscânti feşti inşfrâ ..., s-acătárâ sâ-l l'a [fêórlu] pi níngâ ęáli, sâ-l hârşęscâ 'au apărut nişte fete, se apucară să-l ia [pe băiat] pe lângă ele, să-l mângâie' **S** 14/21-23 < gr. *χαίρω*

núrizmă s. f. 'miros plăcut, aromă' si 5/11 < gr. *μυρίζω*

Domeniul geografic, astronomic

hârýie s. f. 'zori (de zi): **đęadi hârýiea** 'au dat zorile, s-a luminat de ziuă' **R** 8/16;

tuhârýie 'când se crapă de ziuă, în zori, dis de dimineață' **R** 18/26; **Ca** 9/4; **B** 2/30 < gr. *χάραμα*

kiró s. m. **1°** 'timp, vreme; perioadă de timp; moment' **R** 6/32; **Ca** 11/6; 23/6; **CS** 6/27; 8/2; **S** 22/31; **Te** 2/19; **O** 2/11; kiró n-ávea tra s-keltuęscâ paráđ 'nu aveau timp să cheltuiască bani' **Te** 2/16; vínimu _ n-Sărúnă, adrárâ ténđâ ş-acló şidúm múltu kiró 'am venit în Salonic, am făcut corturi şi acolo am stat mult timp' < gr. *καιρός*

mâyýlă s. f. 'dâmb, movilă' **S** 14/5 < gr. *μαγούλλα*

óhtu, pl. *ǎhti* s. n. 'dâmb; colină' **L** 10/27; ş-acló Dúróstor[†] lócurli ęará ca ş-aǎá, ǎhti, văjuri[†] j_đénuri[†] 'şi acolo,

în Durostor, locurile erau ca și aici, coline, văi și dealuri' **CJ** 12/22 < gr. ὄχτος

Domeniul magico-imaginar

pirmíf, pl. *pirmífi* s. n. 'poveste; basm' **R** 14/14; **NB** 1/16; 6/31; **ST** 14/28; 20/2; **B** 14/36; **ST** 37/14; **T** 15/20; **CG** 5/12; **părmíf** **S** 31/22; **pirmít** **S** 34/4; **T** 10/18, 19; **pirmíθ** **t** 11/30; **pirmíδ** **CS** 9/20, 30; 10/25, 26 < gr. παραμύθι.

Rezultă din analiza efectuată situația actuală a aromânei vorbite în Dobrogea privind raportul dintre elementul lexical romanic și cel balcanic. Este vorba, pe de o parte, de îmbogățirea considerabilă a vocabularului cu teremeni împrumutați din dacoromână (împrumutri necesare) și, pe de altă parte, de coexistența unor termeni din fondul comun, tradițional al aromânei (termeni moșteniți sau pătrunși din limbile balcanice) cu împrumuturi recente din româna literară. Cei mai numeroși termeni concurați de împrumuturile din dacoromână, sunt, de origine greacă, turcă, după care așa cum era de așteptat, urmează cele de origine slavă și albaneză și chiar termeni moșteniți din latină sau din substrat. Se știe că în epoca modernă, în urma contactului cu limbile romanice, româna a cunoscut un proces numit „reromanizare” și de îndepărtare de limbile balcanice. Este de presupus că un fenomen similar, dar în sens invers, se petrece cu aromân vorbită în prezent în țările balcanice, prin împrumuturile recente din neogreacă, respectiv bulgară, albaneză etc.

Cu toate acestea, aromâna păstrează un fond comun, care permite înțelegerea între vorbitori din țări diferite. Bilingvismul, care este, în prezent generalizat la aromâni, nu împiedică

înțelegerea dintre vorbitori, care se face pe baza acestui fond comun.

Se știe că, oricât de numeroase ar fi împrumuturile, ele nu duc la apariția unei „limbi mixte”, ca fază premergătoare dispariției idiomului. Limbile dispar prin părăsirea lor de către vorbitori. Așa s-a întâmplat odinioară cu dalmata și așa se va întâmpla – probabil, nu peste mult timp – cu istroromâna. Ce soartă va avea aromâna depinde de vorbitorii ei.

CAPITOLUL 4

ASPECTE ETNOLINGVISTICE LA AROMÂNII FĂRȘEROȚII ORIGINARI DIN ALBANIA

Aromânii din Albania își zic rămăni și au o puternică conștiință a unității de neam și de limbă cu românii din nordul Dunării : este vorba atât de conștiința romanității cât și de conștiința românității.

Un lucru care poate părea surprinzător îl constituie faptul că fărșeroții – și nu numai cei cu o instrucție superioară – au o foarte clară și marcată conștiință a românității. Trebuie să precizez că este vorba nu de o conștiință „inoculată” pe cale cultă – nu există niciun interes oficial local în acest sens –, ci de o conștiință transmisă din generație în generație în cadrul colectivității de aromâni.

În ceea ce privește conștiința romanității, ea se menține trează prin vestigiile romane, păstrate, de exemplu, la Apollonia (azi Poian), pe malul Adriaticii, principala poartă de pătrundere a romanilor în Balcani, în secolul al II-lea î. Hr., când Iliria, Macedonia și apoi, întreaga Grecie (anul 148 î. Hr.) devin provincii romane. Din Apollonia pornea faimoasa Via Egnatia (denumită până azi de către aromâni *Calea Mare*), principala arteră de circulație în Balcani pe direcția vest-est, care ajungea până la Salona (arom. *Sărună*; Salonic), continuându-se până la Constantinopol. Când am vizitat

Apollonia, persoanele care ne însoțeau – ca de altfel și aromânii din localitățile aflate în apropiere de Apollonia – și-au exprimat opinia – de fapt convingerea – că romanitatea instalată aici s-a perpetuat de-a lungul secolelor, aromânii fărșeroți fiind urmașii legionarilor romani de odinioară.

Referitor la conștiința românității ea este veche de câteva secole, nefiind rodul exclusiv al inițiativei României, care a înființat pe teritoriul actualei Albanii la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea câteva școli cu predare în limba română și a construit o biserică românească în orașul Korcea.

Ocupațiile de bază ale aromânilor fărșeroți au fost, secole de-a rândul, *păstoritul* și *carvănăritul* (transportul mărfurilor în caravane, pe cai). Ei au practicat și practică, de asemenea, *comerțul* (negoțul) și *meșteșugurile* (aromânii orășeni). În mai mică măsură se ocupă de agricultură. În acest capitol ne ocupăm de precizarea câtorva aspecte etnografice din viața pastorală a aromânilor fărșeroți și reflectarea lor acestora în graiul lor.

În cercetarea ritualurilor pastorale se are în vedere relația păstor-turmă-natură, pe de altă parte relația păstor-obște-familie.

O „*falcare*” reprezenta o grupare profesională cu caracter economico-social, dar era bazată pe frăție și solidaritate. Picurarii erau *fărtați*¹. Un moment important din viața păstorilor era și iertarea vinovaților, care se făcea numai de către bătrânii obștii; stingerea vendetei era de asemenea importantă pentru viața obștii. Încheierea vendetei se făcea tot prin amestecul de sânge, prin frăția de cruce sau prin căsătorie. Familiile împincinate trebuia să jertfească oi și câte un miel.

Mielul trebuia să se taie în prag, tămăiat cu lemne în cruce. Sângele care curgea simboliza sângele care ar fi curs dacă ar fi continuat vendeta.

Cupia ‘turma’ era formată din oi, capre, catâri, cai. Turma se afla în stână. Ridicarea stânei se făcea pe un loc sacru, pe locul ales de turmă cu o noapte înainte. În stână trebuie să existe obiectele strămoșești: *tâmbarea și cărligul*, care *aduceau noroc stânei*; la intrarea în stână se îngropa un ban de la strămoși, iar sub talpa stânei să fie un șarpe care veghea asupra ei. Întotdeauna la temelia stânei se punea un os al unui om mort în luptă. Se jertfea un miel și se aprindea focul viu. Inițierea păstorului începea să se facă, mai întâi, în cadrul familial. A doua zi de la naștere, mieii erau încredințați copiilor și câteva nopți dormeau cu ei în pat în semn de o primă apropiere față de oi. Copilul trebuia să cunoască semnele cerului, pământului, arborilor, plantelor, animalelor; asista la evenimente astrale importante; întâlnirea dintre soare și lună, o dată la 5 ani, întâlnirea dintre luceafăr zi și noapte, o dată pe an. Înainte de deschiderea stânei, mergeau cu păstorii în pelerinaj la biserici, peșteri sau copaci, ci icoane, pe vârf de munte. Copiii știau graiul muntelui după înfățișarea lui, care se schimba mereu. Când muntele se întunecă-plouă, când strălucește neaua pe munte, la soare-va fi mare bucurie. De la 10-15 ani, băiatul intră în ucenicie pe lângă părintele lui sau pe lângă un păstor bătrân. Mai întâi trebuia să treacă prin diferite încercări grele: să doarmă pe zăpadă, să rabde de foame și sete, să meargă pe drumuri lungi și obositoare prin vânt și ploaie; i se aplica „bătaia rituală” pentru a putea suporta durerea fizică, mai târziu când va fi nevoie, fără să se vaite. Trebuia să învețe să stea în mijlocul turmei și să o pască; trebuia să învețe „limba

oilor”: să știe să îndemne oaia, să-i cânte, s-o cunoască după glas, să se înțeleagă cu ea. Pe pășune trebuia să facă exerciții ca să pască turma; să ferească oile de soare, de vânt, de fiare; cunoștea apa bună, umbra bună. Treptat era pus să mulgă oile, să le tundă, să întoarcă două turme care se întâlnesc. Pe drumuri de iernatic, pe furtună și zăpadă, trebuia să ia inițiativa, să știe să se descurce în orice situație. Trebuia să aibă cunoștințe în domeniul matematicii, chirurgiei empirice, botanicii, trebuia să știe să ridice adăposturi rapide.

Tânărului cioban i se încredințau și căile de a stăpâni virtuțile: cumpătarea, stăpânirea de sine, chibzuința. Dar cel mai important lucru este să nu dispere niciodată, în cazul în care și-a pierdut turma. El trebuia să și-o refacă, neapărat prin muncă.

Inițierea ciobanului se făcea și pentru a fi bun luptător. Exercițiile de curaj începeau la stână. Lupta de apărare a păstorilor era în ceată organizată, la nevoie păstorul se apăra și singur. Era învățat să călărească pentru a transmite repede o vest, să folosească brâul pentru a trece peste prăpăstii. El trebuie să cunoască semnalele de primejdie: lătratul câinelui, bătaia a două pietre, focul aprins, diferite feluri de fluierat, o creangă ruptă, un grup de pietre pus la răscruce de drumuri. În final, după ce învăța toate aceste lucruri, trebuia să depună jurământul: „*turma trebuie păstrată ca viața*”. Jurământul se făcea punând mâna pe cârligul străbun și înfingând un cuțit în pământ. Urma primirea turmei de către tânărul cioban.¹ Primirea turmei se făcea așternând în pragul țarcului brâul păstorului, presărat cu ierburi. Se arunca apoi un colac rupt în mai multe bucăți și se stropeau oile cu apa culeasă din roua din 23 aprilie. Turma, în frunte cu batalul, care avea carnea

împodobite cu verdeață și colaci, intra în stână. Aici, ritualurile aveau loc în funcție de cele două mari cicluri ale păstoritului: văratic și iernatic¹. Întâmpinarea fătutului de iarnă se făcea prin ritualuri diferite, prin care se urmărea să fie înfrânte duhurile rele: toată familia ciobanului bea „apă sfințită de foc”. Oile fătau pe rând în locuri neatînse. Primul miel născut era menit pentru jertfă.

Pe la începutul lui ianuarie (*6 ianuarie*), se sfințeau apele. *În ziua de sfântul Gheorghe avea loc „legarea” sau deschiderea stânei*. Tot acum se făcea *curmarea mieilor-înțârcatul ritual*, prin trecerea mieilor peste foc. Urma primul mulș, ritual executat numai de baci. Din primul lapte mulș, se aruncau câțiva stropi în foc sau se stropeau boturile mieilor. Păstorul care mulgea mai repede și mai mult, lua fictiv locul baciului, ceea ce însemna că bătrânii luau locul tinerilor. Din primul mulș se dădea pomană și pentru morți.

Urma apoi, plecarea oilor la pășune. Se arunca după oi apă, iar pe stână un mănunchi de iarbă. Primul caș se dădea de pomană sau se arunca în fântână. Ceremonia plecării oilor la pășune se sfârșea cu o masă rituală. Toți păstorii și bătrânii satului se așezau pe iarbă în funcție de rang și vârstă. Se mânca din mielul jertfit.

Furtul „mănarului” era interzis. De asemenea era interzis furtul țafului, berbecului, câinilor, oilor. La stână, păstorului îi era interzis să aducă sau să seducă la vreo femeie, aceasta însemnând încălcarea purității stânei și a păstorului, care uneori se pedepsea cu moartea. Despre păstor în popor se credea că este posesorul unei forțe supranaturale: el poate învinge zânele, găsind fluierul fermecat ascuns de ele; supune fata pădurii, pe care o leagă cu brâul ca să-i spună buruienile cu care vindecă oile; învinge dracul prin istețime.

Exemplificăm prin câteva texte aspectele etnografice ilustrate, analizând particularitățile dialectale:

ari lötă di căt_ă di căt_ăcôfi” // e...nəsi un^u șăm¹... mări / ți să spun^u!// **mutrám** di căt_ă / **mutrám** di căt_ăcô / iê // **mi-aspár^u** / **cafi^u** / **mutrést^u** dijunöră míni // li misurái //

[Ahiléa Țico, 61 ani]

[originar din Saranda, Albania]

la dóspră^ungiț arám peçurár^u t-on loc^u // și ... ațél^u aveá vără ... șáșe su-de oĭ / aveá vără șáșe su-de oĭ el^u // neáșeu^u cu cápără ș-cu un **țap^u** s-**pástă** / ș-ațél' cu cápřă / ... nu ęará l^uócu-a lor^u // [...]u¹ căftără/ neásiră acásă la el' / a mă-sai l'-dásiră că [...] „**fiçóru**-a tău ęará fur^u” dăși // **nvăscut** picurár^u//

[Ahiléa Țico, 61 ani]

[originar din Saranda, Albania]

la únă_mii nou su [k] la únă níje náu súde dăusprăđățe fețim **çóápă** // noi / aveám un **múnti**-a n^uóstu acló tu Makıđonıçe // ațél múnti ... pi la o mii op_súti

[Dumitru Butcaru, 77 ani]

[Mihail Kogălniceanu, Constanța]

lána ... / nu-ávea ... / cum ári t^uóra ți **acúmpără** duńáua / di tras lánă // u fãțeá **fiáta**... aveá un^u ... fel^u așe cu káptini / și_fiçáre și-u fãțeá_ácásă // și-u turțeá / ęále / anțășeá ... / lúçăre ... ahtărí //

Marușa Gagici, 71 ani]

[Beala di Supră, R. Macedonia]

¹ *șămătă* = scandal

veára đeapóęa lișám^Ń tu múnti / băgám^Ń stáńęa // când^Ń yarám^Ń picurár^Ń
uóili li băgám tő-aradă / Ńti / ... nâ fâęęán ǃ fâlcăr^Ń // fâlcăr^Ń ádică / [e] ęarám
trei pátru ińęș^Ń...aveám^Ń trei **fićóri a noć**/ ... li misticám uóili t-un loc^Ń //
mulđeám uóile-a táli i cá yara **laí**, i **caléși**, i **báli** ș-pe-aęęáli **rúdi** ș-pe aęęali
șúti / mi-**alumtám^Ń** cu óile-a meáli / ... căt lápti ar^Ń / láptili l-băgám^Ń ...
ul mulđeám / băgám dáyu trei sticăt^Ńulór^Ń tu cązáni ... // áveám cązán măr^Ń /
tálor^Ń ...**tálori** ... // l'-băgám sticăt^Ńulórâ ... dáyu trei sticăt^Ńulór^Ń ul ligám gíni
ș-mușát^Ń așé s-nu s-**aspárgă** / ... ș-ul turám láptili đeap^Ńóęa **și** ... yu
Ńcl'igám^Ń // yu Ńcl'igám ș-lő-adunám tu sticăt^Ńulór^Ń đęăpóáęă / ... ș-ul
fâęęám^Ń Ńliímé // fâęęám^Ń Ńliímé đęăp^Ńóęe fâęęám ǃ bag^Ń // báęu ... lő-
adunám tu **tálor^Ń** //

[Pitu Gheorghe, 67 ani]

[Cogealac, Constanța].

Analizând textele prezentate observăm următoarele
aspecte fonetice, morfologice și lexicale:

labializarea lui [ă] neaccentuat în silabă posttonică, prin
asimilare la timbrul vocalei scurte finale reprezintă o particu-
laritate a fărșeroților plisoț: *acúmpur^Ń* ‘cumpăr’, *lęágun^Ń*
‘leagăn’, *tálor^Ń* ‘putină’ față de *acúmpăr^Ń*, *lęágăn^Ń*, *tálar^Ń* la
șópań și la ceilalți aromâni.

Fenomenul în discuție au fost semnalate de N.
Saramandu pentru graiul numit moscopolean, pe care noi îl
numim grabovean.

În graiul fărșeroților plisoț vorbit astăzi în Albania,
diftongii *ęa*, *őa* se realizează ca *ę*, *ő*: *f ętă* ‘fată’ *s őpi* ‘soare’.
În ceea ce privește diftongul *ęa*, am notat rostirea lui ca *ia*:
fi ată, fenomen nesemnalat până în prezent la fărșeroții plisoți,
nici la cei stabiliți în Dobrogea, ceea ce ne face să considerăm

că este vorba de o evoluție recentă. Surprinzător, am notat rostiri cu diftongul *oa*: *șoari*, în variație liberă cu *o*. Rostirile cu *oa* nu au fost semnalate până în prezent la fărșeroții din Albania; este posibil să fie vorba de un arhaism sau de o evoluție recentă, o revenire la rostirea cu *oa*, sub influența fărșeroților *șopani*, care l-au păstrat pe *oa*, netrecut la *o*.

Reducerea diftongului *ea* la *a*, după [r], am înregistrat-o în forma *mutrám* (pentru *mutrǎm*) ‘priveam’.

Se știe că în graiul fărșeroților, [u] final asilabic este generalizat, întâlnindu-se atât după consoană simplă, cât și după grup consonantic: *pot^u* ‘pot’, dar și *caft^u* ‘caut’ (rostit în restul graiurilor aromânești cu *u* plenison: *caftu*. Nesemnalată până-n prezent este afonizarea vocalelor finale [i] și [ă]: *muntⁱ* ‘munte’, *aft^ă* ‘află’ etc. În ceea ce privește rostirile de tipul *aft^ă*, fenomenul amuțirii lui *-ë* (în poziție finală) se întâlnește în dialectul gheg al limbii albaneze, așa cum a semnalat domnul prof. Brâncuș. Credem că în gariul fărșeroților plisoți din Albania este o evoluție internă, dilatactul tosc cu care ei sunt în contact neprezentând fenomenul. În plus, amuțirea vocalei apare și la *-i* final, realizându-se o serie completă [-u, -ă, -i].

În ceea ce privește consonantismul semnalăm următoarele fenomene:

Trecerea lui [l] la [y], [i], schimbare recentă semnalată parțial în graiul grămostean, am înregistrat-o pentru prima dată și în graiul fărșeroților plisoți din Albania: *fupyi/ fupii* ‘hoții’, *yap/ iap* ‘pestriș’ *ursońyi* ‘ursuleții’ pentru *furli, lar, ursońli* la ceilalți aromâni.

În domeniul morfologiei, semnalăm următoarele schimbări:

1. o particularitate a aromânilor plisoț din Albania este forma de ind. prez. pers. 1 sg și 3 pl. *-est^u* la verbele de coj. a IV-a slabă în *-esc^u*: *mutrest^u* față de *mutresc^u* ‘privesc’ la ceilalți fărșeroți, prin analogie cu forma de pers. a II-a sg.: *mutrești* (probabil și sub influența formei de pers.a III-a sg. *mutrăști*, *past^u* pentru *pasc^u*,

2. la ind. imperfect, forma de pers. a 2-a pl. este *căntát^u* față de *căntát* în restul aromânei, sub influența formei identice a perfectului simplu: *căntát^u*. Observăm că s-a evitat confuzia cu forma de prezent, ajungându-se la confuzia cu forma de perfect simplu. În felul acesta, s-a marcat opoziția prezent–perfect : prez. *căntát* – impf., pf.s. *căntát^u*.

În cea ce privește lexicul păstoresc semnalăm existența unor termeni comuni la aromni, albanezi și sărăcăceani²

	Aromâni	Etimon	Dacoromâni	Albanezi	sărăcăceani ³
1	țap ^u	din substrat	țap	cjap, cap	πορτσους
2	șut ^u	din substrat	ciut	shütë	σιουτος
3	strúngă	din substrat	strungă	shtrungë	στρουγκα
4	stirpár ^u	der. neatestat în DDA	cioban pt. oaie sterilă	shteripar	στερφιάρις
5	bağ ^u	probabil din substrat	cf. dr. baci	baxhos	μπάτζιος

² Sărăcăceani (cunoscuți și ca saracațani, cărăcăciani și caracăciani; gr. Σαρακατσάνοι sau Σαρακατσαναίοι, bg. Каракачани) transhumanți, vorbitori doar de greacă. Sărăcăciani ar fi aromâni grecizați iar etnonimul lor derivă din aromânescul *sărac*, sunt des folosite de naționaliștii aromâni. Căsătorii mixte între aromâni și sărăcăciani au loc doar de câteva decenii WEIGAND (1895, pg. 277).

³ Kahl 2007: 65.

MANUELA NEVACI

Graiul aromânilor fărșeroși din Dobrogea

6	g'íză	< gjizë	urdă	urdhë, gjizë	γκίζα
7	steárpă		stearpă	shterpë	στέρφα
8	rúdă	<lat. rudis	cu lână scurtă	rrudë	ρουντιος
9	lajū	<lat. lajus	oaie cu lână maron	llajbë	λάγιου
11	flujárâ	< ?	fluier	fyell	φλουιάρα

În ceea ce privește lexicul păstoresc, putem spune că e vorba de populație autohtonă de păstori dintre care unii sunt albanezii actuali care și-au păstrat limba, alții sunt aromânii, autohtonii romanizați și alții sunt sărăcăceanii, aromâni grecizați.

CAPITOLUL 5

CONCLUZII

În acest capitol voi prezenta numai câteva particularități esențiale care diferențiază graiul fărșeroților din Dobrogea¹ de restul graiurilor aromâne din acest teritoriu.

I. SISTEMUL FONETIC ȘI FONOLOGIC

A) VOCALISMUL:

1) Sistemul vocalic în graiul fărșeroților șópań și plisoț este format din 6 vocale:

$$\begin{array}{ccc} u & & i \\ o & \check{a} & e \\ & & e \end{array}$$

2) Vocala ‘â’ nu are realizare fonologică (nu intră în opoziție cu vocala *ă*). Fonetic, ea apare în silabă neaccentuată: *bâhâé*.

3) În silabă accentuată, după consoane palatale se neutralizează opoziția între vocalele *e* și *ă*. E o neutralizare condiționată de context și rezultă un sistem vocalic de cinci foneme în urma acestui proces:

¹ În prezenta lucrare am descris graiul fărșeroților stabiliți în Dobrogea. Fărșeroți există și în Peninsula Balcanică (precum și în Australia sau America prin procesul de emigrare). Vezi primul capitol.

u i
o E
a

4) În silabă neaccentuată, după consoanele nepalatale se produce neutralizarea opoziției privind graiul de deschidere între vocalele *e* și *i*, *o* și *u* neutralizare condiționată de context. Rezultă un sistem vocalic parțial ce cuprinde patru foneme (și arhifoneme):

U ă I
a

5) În graiul fărșeroților plisoț există variantele nazalizate ale vocalelor [a], [ă], [e], [o]: [ã] în *gãftă!*, *stpãne*, [ã̃] în *sãmbãtã*, [ã] în *gãp^{u2}*, *pãințe* (croitor, haine sãmbãtã, grâu, plãnge).

B) SEMIVOCALELE ȘI VOCALELE SCURTE FINALE

1) În graiul fărșeroților șópañ *e* și *o*, semivocale, intrã în componența diftongilor *ea* și *oa* care se opun în silabã accentuatã, în perechi minimale de tipul *meari* ‘mere’ ~ *mõari* ‘moare’.

2) În graiul fărșeroților plisoț diftongii *ea*, *oa* se realizează ca *e*, *o*: *gãi* ‘strigoi’, *sõpi* ‘soacre’ etc.

3) Atât în graiul șópanilor cât și în cel al plisoților, vocalele scurte finale sunt ocurente nu numai după o consoanã, ci și după orice grup de consoane: *arⁱ*, *ãre*, *muntⁱ*, *ținⁱ*, *afl^õ* etc.

² Mai ales în graiul femeilor.

C) TRANSFORMĂRI FONETICE

Transformările fonetice în sistemul vocalic al graiului fărșerot sunt:

1) Diftongarea lui [a] în poziție inițială neaccentuată în fonetismul *oárbuře* ‘arbore’.

2) Diftongarea lui *e* la *ea* în silabă accentuată, după consoane nepalatale în *deágă* ‘ramură’.

3) La fărșeroții șópań, [e] trece la [i] în formele: *bim^u* ‘bem’ și *biț*, ‘beți’.

4) Redarea lui [ă] ca [í] apare în fonetismul *căpitín^u* ‘părnă’: Ș, și *căpătín^u*: P.

5) În silabă neaccentuată, trecerea lui [i] la [ă] apare atât în cuvinte moștenite cât și în împrumuturi la fărșeroții plisoț: *astăńdém^u* ‘stingem’, *dăscálț^u* ‘descult’, *năpót^u* ‘nepot’ pentru *astinđém^u*, *discálț^u*, *nipót^u* la șópań.

6) Tot în silabă neaccentuată se produce afonizarea lui *i* final: *arⁱ*, *fuđⁱ*, *lucrⁱ*, *umplⁱ* (are, fuge, lucruri, umple) etc.

7) Afonizarea lui [ă] final atât după o consoană cât și după grupuri consonantice: *acás^ă*, *faț^ă*, *caț^ă*, *taI^ă*, *afl^ă*, *capr^ă* (acasă, față, ceri, tai, afli, capră). Fenomenul se produce în silabă neaccentuată.

8) Labilizarea lui [ă] neaccentuat în silabă posttonică, prin asimilare la timbrul vocalei scurte finale reprezintă o particularitate a fărșeroților plisoț: *acúmpur^u* ‘cumpăr’, *leágân^u* ‘leágăn’, *tálar^u* ‘putină’ față de *acúmpăr^u*, *leágăn^u*, *tálăr^u* la șópań.

D) CONSONANTISMUL³

Particularitățile graiului fărșerot în ceea ce privește consonantismul sunt:

1) În vorbirea fărșeroților plisoț, vibranta [r] se realizează ca *r* (*r* apical), *ρ* (*r* velar) sau *ρ* (*r* uvular), mai ales atunci când rezultă din reducerea grupurilor consonantice *rn* și *rl*: *jáρă* ‘iarnă’, *aúρ^u* ‘urlu’ etc. La generațiile tinere de vorbitori particularitățile de rostire a lui [r] încep, treptat să dispară. Fenomenul nu e întâlnit la fărșeroții șópań.

2) Tot în graiul fărșeroților plisoț se aude un *t* velar ca în albaneză, ca variantă liberă a lui *e*: *atăsám^u* ‘lăsăm’, *cátea* ‘drumul’, *móhtă* ‘mult’ etc.

3) Redarea lui *l* ca *γ* apare tot în graiul fărșeroților plisoț: *γumbadă* ‘lumânare’ pentru *lumbardă*: *Ș*, *γoc* ‘loc’ pentru *loc^u*: *Ș* etc.

4) Trecerea lui [l] la [y] e un proces de evoluare a lui *l* palatal întâlnit doar la fărșeroții din Palazu Mare: *fúpyi* ‘hoții’, *yáρă* ‘pestriță’ pentru *fúrli*, *lúră* la șópań.

5) Reducerea dentalei [n] în cadrul grupului consonantic *mn* (*mn* > *m*) apare atât la șópań cât și la plisoț: *lem^u*, *scaim^u*, *sem^u* (lemn, scaun, semn) etc. Aceeași consoană se reduce și în grupul [rn] la [r]: *fuńgă*, *jářă*, *cářă* (furnică, iarnă, carne) etc.

³ În acest subcapitol voi prezenta doar particularitățile de natură fonetică și unele schimbări care pot indica tendința în evoluția consonantismului acestui grai.

6) Reducerea lichidei laterale [l] în grupul [rl] la [r] în fonetismele: *aúr^u* ‘urlu’, *nír^u* ‘albastru’, *nvăřă* ‘capie’ etc.

7) Depalatalizarea consoanelor: *k, g, h, l, n* în *stălpⁱ* ‘stâlpi’, *terbⁱ* ‘cerbi’, *surăřⁱ* ‘brice’, *misăl* ‘mesale’, *prunⁱ*, *inimⁱ* ‘inimi’.

9) Sonorizarea consoanelor oclusive bilabiale și dentale (*p > b* și *t > d*) în fonetismele: *bidúcl^u* ‘păduche’, *dimbel^u* ‘tembel’ (chiar leneș), *dăváni* ‘tavan’ etc.

10) Consoanele palatale se realizează ca *č, ģ, š, ž, k, g, h^v, ř, ě, ň, č, ģ, š, ž* se rostesc dur iar *k, g, h^v, ř, l, ň* au o articulație postpalatală sau chiar prevelară.

II. PARTICULARITĂȚI MORFOLOGICE

Particularitățile morfologice ale graiului fărșerot la nivelul următoarelor părți de vorbire⁴:

A) ARTICOLUL

1) Articolul hotărât enclitic al manuscriselor se realizează ca și în dacoromâna vorbită⁵: *ómu, fićóru, lúpu, băřbátu*.

2) Amușirea lui [i] final din forma de genitiv singular a articolului substantivelor masculine: *a fićóřu, a lúpu, a băřbátu*. Fenomenul apare mai ales la fărșeroții plisoț. La fărșeroții șópań formele *a fićóruj ~ a fićóru* se află în variație liberă.

⁴ Nu voi prezenta desinențele nominale sau verbale specifice ale acestui grai, deoarece modificările sunt de ordin fonetic.

⁵ Rezultatul este același. Evoluția este însă diferită. Vezi în capitolul ‘Articolul’, teoria Matildei Caragiu-Marioțeanu.

B) ADJECTIVUL

În ceea ce privește gradele de comparație ale adjectivelor, graiul fărșerot cunoaște la nivelul superlativului opoziția relativ-absolut: *câma búnu* sau *naĭ ma búnu* ‘cel mai bun’ față de absolutul *mult^u bun^u* ‘foarte bun’.

C) PRONUMELE

a) PRONUMELE PERSONAL

1) Graiul fărșerot nu cunoaște la persoana întâi singular, forma de nominativ, pronumele *jo*. Această formă e înlocuită cu cea de la acuzativ *mini* ‘eu’.

2) La persoana a III-a (nominativ-acuzativ) apar forme paralele de pronume personal: *el^u*, *yæa*, *e!*, *æali* și *năs^u*, *năș![!]*, *năsă*, *năse*.

b) PRONUMELE DEMONSTRATIV

Formele de *aĭst^u*, *aistă* caracterizează vorbirea fărșeroților⁶.

c) PRONUMELE RELATIV-INTEROGATIV

Forma *caĭ* ‘cine’ și *a cui* ‘a cui’ deosebește graiul fărșerot de restul aromânei, la acest nivel morfologic.

E) VERBUL

1) În graiul fărșerot se constată tendința de unificare a conjugărilor prin trecerea verbelor de conjugarea a III-a la

⁶ Aceste forme sunt întâlnite și în graiul monopolenilor (și în dacoromână) regional.

conjugarea a II-a sau a celor de a IV-a la conjugarea întâi sau a II-a (*fățire* → *fățări*, *avđări* → *avđari*, *ahurđtri* → *ahurđapi* etc.).

2) În graiul fărșerot, pentru verbele ‘dau’, ‘stau’ se folosește foarte des imperfectul organic *dam^u*, *stam^u* (dădeam, stăteam).

3) Existența celor două forme de perfect (‘slab’ și ‘tare’) la fel ca în restul aromânei: *măcáj*, *đăš^u*.

4) Verbul *dipun^u* ‘cobor’ la perfectul simplu se conjugă astfel: *dipunáj*, *dipunás*, *dipuná*, *dipunám^u*, *dipunát^u*, *dipunápă* (pentru formele derivate de la *dipuș^u*, întâlnite în restul aromânei).

5) La persoana a II-a singular, perfect simplu, se observă monoftongarea diftongului existent la aceleași forme verbale din restul aromânei: *scusés* ‘scoseși’, *fățés* ‘făcuși’ pentru *scóásiș*, *fěatiș* în rest.

6) Timpurile compuse (perfectul compus, mai mult ca perfectul, viitorul anterior, sunt timpuri analitice (la indicativ și la conjunctiv) la fel ca în restul aromânei.

Conjunctivul are în componența lui invariabilul *va / vrea* (forma de persoana a III-a a auxiliarului *vo*) spre deosebire de *vrăi* în restul aromânei.

7) Fărșeroții plisoț au în grai forma de imperativ compusă din *as / az* și conjunctivul prezent:

as căn!

az grít!

8) În ceea ce privește infinitivul, verbele de conjugarea a III-a *fățiri* și a IV-a *fudiri* trec la conjugarea a II-a, iar verbele de conjugarea a V-a *pățări*, *avđări*⁷ trec la conjugarea I.

⁷ Cf. Sistemului de clasificare din conjugări descris în capitolul ‘Verbul’.

9) O particularitate a graiului fărșerot, în ceea ce privește modurile nepersonale ale verbelor este lipsa gerunziului.

10) Participiul mai este întrebuințat și cu valoarea de infinitiv, corespunzătoare din aromână.

11) Precedat de negația *nu*, participiul are valoarea unui propoziții circumstanțiale temporale din dacoromână.

12) Verbul ‘a fi’⁸ prezintă la indicativ singular, persoana I forma *hiiu* ‘sunt’ la fărșeroții șópañ și forma *esc^u* la fărșeroții plisót.

13) Părțile de vorbire neflexibile (adverbul, prepoziția, conjuncția, interjecția) nu prezintă deosebiri față de restul aromânei.

Din prezentarea făcută asupra graiului fărșerot se observă că cele două grupuri (șópañ și plisót) se deosebesc prin particularități fonetice (nu și morfologice).

Graiul fărșerot, prin atestarea sa dialectală se înscrie în sistemul graiurilor ce formează dialectul aromân.

⁸ Vezi paradigma verbului ‘a fi’ prezentată la sfârșitul capitolului ‘Verbul’.

MIC GLOSAR DE CUVINTE SPECIFICE GRAIULUI FĂRȘEROT

- 1) *alag*⁹ (< lat. **allargare*) = *caut* ;
- 2) *ancún*⁹ (etimologie necunoscută) = *fumez*;
- 3) *balxados*⁹ (< alb. *baldosë*) = *bursuc*;
- 4) *băcavă*¹⁰ (etimologie necunoscută) = *lână roșcată*;
- 5) *besă* (< alb. *besë*) = *încredere*;
- 6) *bizdisi, ñ- si* ~ (< alb. *bezdisem*)¹¹ = *mi s-a scârbit*;
- 7) *bizbil*⁹ (etimologie necunoscută) = *fluier*¹²;
- 8) *blănă* (< sl. **blana*) = *bucată de brânză*¹³;
- 9) *călămíște*¹⁴, der. de la *călămi* = *prumbiște*;
- 10) *căcág*⁹ (< tc. *qatchaq*) = *hoț de munte*;
- 11) *cănt*⁹ (*cartea*) (< *canto, -are*) = *citesc (scrisoarea)*;
- 12) *cășgără*, der din *casă* = *căsuță* ;
- 13) *cârváti* (< *κρεβάτι*) = *pat* ;
- 14) *culári* (cf. alb. *kulár*) = *pafta, glugă* ;
- 15) *culuríță*, der. de la *culári* = *glugă mică*;
- 16) *cótă*¹⁵ (< alb. *koce*) = *strâmt* ;
- 17) *cumbár*⁹ (cf. gr. *κουμπάρος*, alb. *kumbár*) = *fin (grad de rudenie)* ;

⁹ Neatestat DDA

¹⁰ Neatestat DDA

¹¹ În DDA, etimologia nu e cunoscută.

¹² Sens neatestat în DDA.

¹³ În restul aromânei, are sensul de ‘scândură’.

¹⁴ Neatestat DDA.

¹⁵ neatestat DDA.

- 18) *cutură* (< tc. *guioeuturi*)¹⁶ = bucată de brânză ;
 19) *cișerqahe* (etimologie necunoscută) = piesă din portul femeilor; basma;
 20) *čilimxân*¹⁴ (< alb. *çelimi*) = copil;
 21) *cupăre* (< alb. *kiparë*)¹⁷ = piesă din portul femeilor (tocă);
 22) *cupráke* (der. din *cupór* < vs. *čeporŭ*) = agrafă
 23) *cupurtxácă* (dina alb. *thuprë* + *purtékë*) = creangă;
 24) *dalaga, cu* (der. postverbal de la vb. *dălag*) = repede;
 25) *dárdă* (< alb. *dardhë*) = pară;
 26) *dăgă* (< alb. *degë*) = creangă;
 27) *đurte* (< gr. *διορία*) = termen, soroc;
 28) *kéndră* (< alb. *qendër*) = adunare de oameni;
 29) *fănătesc*¹⁴ (< tc. *nafaqa*) = satur;
 30) *fólă* (< gr. *φύλα*) = 1. nasture; 2. medicament (pastilă);
 31) *firŭ* (< gr.; *θηρίον*) = om solid;
 32) *grămbă*¹⁸ (etimologie necunoscută) = pir;
 33) *gumitică*¹⁹ (probabil derivat de la *gumétă*) = cană de băut apă;
 34) *gésă* (cf. gr. *γκιόσα*) = (la plisot) cu sensul de brunetă;
 35) *ışıși*²⁰ (< lat. *ipse*) = însuși;
 36) *ýáspi* (< lat. *věspa*) = albină;
 37) *lafŭ, bufŭ* (< alb. *lafe*) = bâră;
 38) *luŭe* (< gr. *λοφή*) = fel;

¹⁶ Cf. alb. *kuturŭ*.

¹⁷ În DR, IV, 682 (< gr. *τυπάπι(ο)v*).

¹⁸ neatestat DDA.

¹⁹ neatestat DDA.

²⁰ neatestat DDA.

- 39) *lilec^U* (<alb. *lejlek*) = cocor; barză;
 40) *luluștrúfă* (<alb. *luleshtrydhje*) = fragă;
 41) *máje* (< lat. *majus*, -a) = bunică din partea mamei;
 42) *mănază* (< alb. *manezë*) = mură;
 43) *mintirçáși* (derivat de la *mínti*) = răzmeriță, tulburare;
 44) *múmă* (< lat. *mammae*) = bunică din partea tatălui;
 45) *mur^U* (< lat. *murus*) = perete;
 46) *munaflícă* (< tc. *munafyc*) = bârfitoare;
 47) *múzgă* (< vsl. *nuzga*) = noroi;
 48) *néçi* (etimologie necunoscută)²¹ = șort;
 49) *qárbări* (< lat. *arbor*) = arbore;
 50) *or!* (probabil forma de pl. a s. *qárá*) = mătâni;
 51) *parméndă* (<alb. *parmendë*) = plug;
 52) *paștamál^U* (<tc. *pechtamal*) = prosop;
 53) *parmaticó* (etiologie necunoscută) = copil deștept (precoce);
 54) *patáte* (< gr. *πατάτα*) = cartofi;
 55) *părúmb^U* (< lat. *palumbus*) = porumbel;
 56) *piyádi* (< *πιάδι*.) = fântână;
 57) *pipirúță*²² (derivat din *pipér*) = ardei;
 58) *pizúl^U* (< gr. *πεζούλι*) = bancă;
 59) *poγrafie* (< gr. *πογραφή*) = semnătură
 60) *pșemată* (< gr. *ψέμα*) = minciună
 61) *pufkíe* (probabil din alb. *rrufé*) = minune;
 62) *sămítă*²³ (< tc. *simit*) = pâine proaspătă;

²¹ neatestat DDA.

²² Pentru *pipirúță* DDA nu atestă sensul de ‘ardei’. Este atestat sensul ‘solniță’, ‘

²³ *sămítă*, inițial însemna ‘pâine făcută cu maia din năut’

- 63) *sărúnă* (< *Sărună*)²⁴ = oraș;
 64) *scápit^U* (< lat. **iex-capitare*) = înghit;
 65) *scriu* (< lat. *scribere*) = a scrie;
 66) *suráti* (< tc. *soûret*)²⁵ = față;
 67) *surțáú* (< lat. *surcellus*) = surcea;
 68) *șigúni*²⁶ = zăbun, haină de lână fără mâneci la portul femeiesc;
 69) *șúșe* (< tc. *chiché*) = sticlă;
 70) *scăndrămă* (derivat de la *scăndură*) = podea;
 71) *șkétă* (< gr. *σκέτος*) = natural (referitor la un produs alimentar);
 72) *tivikél^U* (< tc. *tevekkeli*) = prost;
 73) *țingríme* (< alb. *cengrimë*) = ger;
 74) *urutéáță* (derivat de la *urut^U*) = faptă rea;
 75) *viç^U*²⁷ (< lat. *vitelus*) = vițel;
 76) *viléndă*²⁸ = cuvertură;
 77) *voáhă* (< gr. *βόχα*) = miros neplăcut.

²⁴ DDA afirmă „cuvânt inexistent” cu valoare poetică. Cuvântul e prezent și astăzi în vorbirea fărșeroșilor șopán și astăzi cu sensul ‘oraș’.

²⁵ Cf. alb. *surát*.

²⁶ Cf. alb *șiëgunëi* și gr. *σεγγούνι*.

²⁷ neatestat DDA.

²⁸ Cf. gr. *βιλεντζα*, alb. *vëlënxë*, tc. *vëlensa*, bg. *Velenca*.

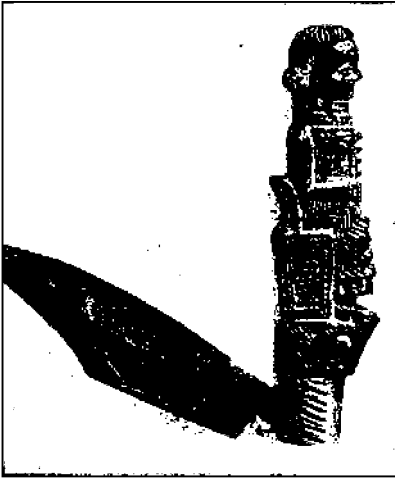
ANEXĂ. IMAGINI

Familie de fărșeroți (Nenițescu, Ion, *De la Români din Turcia europeană*, București, 1895).

MANUELA NEVACI

Graiul aromânilor fărșeroți din Dobrogea

Briceag (Nenițescu, Ion, *De la Români din Turcia europeană*, București, 1895).

Miri fărșeroți (Nenițescu, Ion, *De la Români din Turcia europeană*, București, 1895).

Familie de fărșeroți (Nenișescu, Ion, *De la Români din Turcia europeană*, București, 1895).

Armăn fărșeroți cu institutorii lor (Ghica și Pascu) (Nenișescu, Ion, *De la Români din Turcia europeană*, București, 1895).

Armăni muzăcheari (Nenișescu, Ion, *De la Români din Turcia europeană*, București, 1895).

Tinere fărșeroate în costum orășenizat (Papahagi, Tache, *Images d'ethnographie roumaine*, București, 1928)

Tânăra fărșeroată (Papahagi, Tache, *Images d'ethnographie roumaine*, București, 1928).

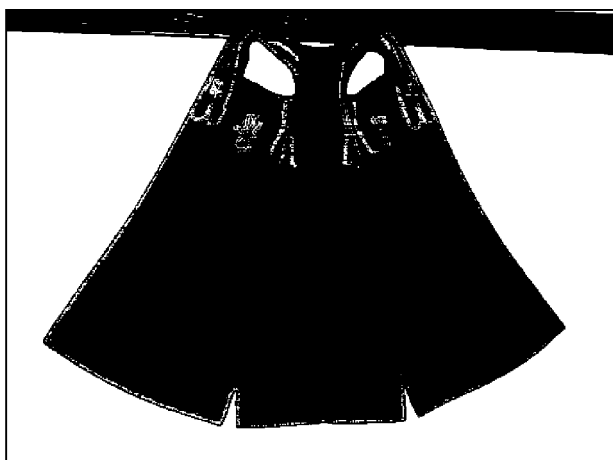
Bărbat fărșerot în costum tradițional (colecție foto personală).

Picurăr cu *tămbări* 'cioban cu manta de ploaie' (colecție foto personală).

MANUELA NEVACI

Graiul aromânilor fărșeroși din Dobrogea

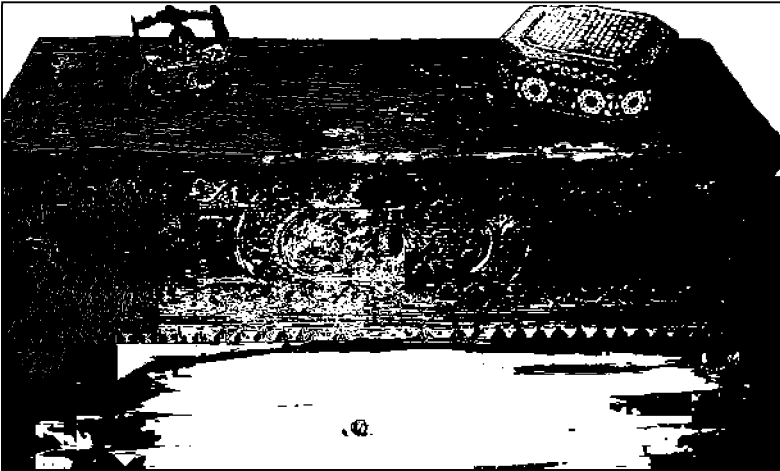
Sarică (colecție foto personală).

Trastă 'traistă' (colecție foto personală).

MANUELA NEVACI

Graiul aromânilor fărșeroți din Dobrogea

Sfîndúki 'ladă de zestre (colecție foto personală).

Imagine recentă din *Horopáni*, Grecia (grec. *Stenímahos*), unul din satele de origine ale aromânilor fărșeroți *șópañi* din Dobrogea (colecție foto personală).

Imagine recentă din orașul *Neáguste*, Grecia (grec. Naoussa), una din localitățile de origine ale aromânilor fărșeroți *șópañ* din Dobrogea (colecție foto personală).

Imagine recentă din comuna Cogealac, județul Constanța, una din localitățile cu aromâni fărșeroți *șópañ* (colecție foto personală).

MANUELA NEVACI

Graiul aromânilor fărșeroți din Dobrogea

Biserică din Cogealac (colecție foto personală).

VOSKOPOJA SIPAS GRAVURES SE VITIT 1742
MINISTRIA E KULTURES, RINISE DHE SPORTEVE
SHTATOR 1998

Orașul Moscopole (alb. Voskopoje), localitate întemeiată de fărșeroți – gravură de epocă din secolul al XVIII-lea (colecție foto personală).

BIBLIOGRAFIE

- Avram 1961 – Avram, Andrei, *Cercetări asupra sonorității în limba română*, București, 1961.
- Arvinte – 1979 Vasile Arvinte, *Termenii român și vlah în afirmarea comunității lingvistice românești în Limbă și literatură*, IV (1979), p. 333-346.
- Banfi 1985 – Banfi, Emanuele, *Linguistica balcanica*, Milano, 1985.
- Bloomfield – L., Bloomfield, *Language*, New York, 1933.
- Bourciez 1967 – Bourciez, E, *Eléments de linguistique romane*, Paris, 1967.
- Brâncuș 1957 – Brâncuș, Grigore, *Sur la valeur du passé simple en roumain*, în vol. „Mélanges linguistiques (Oslo)”, București, 1957, p.151-153.
- Brâncuș 1999 – Brâncuș, Grigore, *Concordanțe lingvistice româno-albaneze*, 1999, p. 18-29.
- Brâncuș 2002 – Brâncuș, Grigore, *Introducere în istoria limbii române*, București, 2002.
- Brezeanu 2000 – Brezeanu, Stelian, *Palaiovlachoi - Stari Vlah. Medieval Balkan History and Toponymy în Annuario*. Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica 2 (2000), Venice, 2000, p 51-120.
- Burileanu 1906/2005 – Constantin Burileanu, *De la românii din Albania*, București, 1906 (citată după ediția din 2005, Craiova, Scrisul Românesc).
- Capidan 1922– Capidan, Theodor, *Raporturile albano-romane în Dacoromania*, II, 1921–1922, p. 444–454.
- Capidan 1925 – Capidan, Theodor, *Elementul slav în dialectul aromân*, Academia Română Memoriile secțiunii literare, București, 1925.

- Capidan 1925 – Capidan, Theodor, *Meglenoromâni*, I. *Istoria și graiul lor*, București, 1925.
- Capidan 1926– Capidan, Theodor, *Romanii nomazi. Studiu din viața romanilor din sudul Peninsulei Balcanice*, Cluj, 1926 (extras din *Dacoromania*, IV).
- Capidan 1929-1930 – Capidan, Theodor, *Fărșeroșii. Studiu lingvistic asupra aromânilor din Albania*, în „*Dacoromania*”, VI, 1929-1930, p. 1-210.
- Capidan 1932 – Capidan, Theodor, *Aromânii. Dialectul aromân*, București, 1932.
- Capidan 1936 – Capidan, Theodor, *Romanitatea balcanică*, București, 1936.
- Capidan 1942 – Capidan, Theodor, *Macedoromâni. Etnografie, istorie, limbă*, București, 1942.
- Caragiu-Marioțeanu 1959 – Caragiu-Marioțeanu, Matilda, *Observații în legătură cu sistemul pronumelor demonstrative în aromână în Studii și cercetări lingvistice*, III, 1959.
- Caragiu-Marioțeanu 1957 – Caragiu-Marioțeanu, Matilda, *Sintaxa gerunziului românesc*, în „*Studii de gramatică*”, II, 1957, p. 61-82.
- Caragiu-Marioțeanu 1958 – Caragiu-Marioțeanu, Matilda, *Habere impersonal în aromână și meglenoromână*, în „*Omagiu lui Iorgu Iordan*”, București, p. 139-143.
- Caragiu - Marioțeanu 1962 – Matilda Caragiu - Marioțeanu, *Liturghier aromânesc. Un manuscris anonim inedit*, București, E. Academiei Române, 1962.
- Caragiu-Marioțeanu 1968 – Caragiu-Marioțeanu, Matilda, *Fonomorfolgie aromână*, București, 1968.
- Caragiu-Marioțeanu 1975 – Caragiu-Marioțeanu, Matilda, *Compendiu de dialectologie română (nord și sud-dunăreană)*, București, 1975.
- Caragiu-Marioțeanu/ Giosu/ Ionescu-Ruxăndoiu/ Todoran 1977 – Caragiu-Marioțeanu, Matilda, / Giosu Ștefan / Ionescu-

- Ruxăndoiu Liliana / Todoran Romulus, *Dialectologie română*, București, 1977.
- Caragiu-Marioțeanu 1997 – Caragiu-Marioțeanu, Matilda., *Dicționar aromân (macedo – vlah) (DIARO), A-D*, București, 1997.
- Caragiu - Marioțeanu 1990/2006 – Matilda Caragiu - Marioțeanu, *Biblia la aromâni*, în: „Revista de istorie și teorie literară”, XXXVIII, 1990, nr. 3-4; citat după *Aromânii și aromâna în conștiința contemporană*, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 418-432.
- CDDE – Candrea, I.-A / Densisianu, Ovid, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elemente latine. A – Putea*, București, 1914.
- Chestionarul Noului Atlas lingvistic român* (coordonator Emil Petrovici și Boris Cazacu), în *Fonetică și dialectologie*, V, 1983.
- Coteanu 1961 – Coteanu 1961– Coteanu, Ion, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961.
- Cușa 1990 – Cusa, Nicolae, *Macedoromânii pe văile istoriei*, Constanța, 1990.
- Dachselt 1894 – *Die Predigt vom hl. Antonius*, bearbeilit von Paul Dachselt, în *Jahresbericht*, I, 1894, p. 1-78.
- DDA – Papahagi, Tache, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ediția a doua augmentată, București, 1974.
- Densusianu 1961– Densusianu, Ion, *Istoria limbii române*, I–II, București, 1961.
- Dahmen/Kramer 1994 – Dahmen, Wolfgang, și Kramer, Johannes, *Aromunischer Sprachatlas. Atlasul lingvistic aromân (Alia)¹*, Vol. I., Helmut Buske Verlag, Hamburg, 1985; vol II, Wissenschaftlicher Verlag A. Lehman, Veitshöchheim bei Würzburg, 1994.
- Dumitrescu 1959 – Dumitrescu, Florica, *Observations sur le système des déictiques de la langue roumaine*, în „Recueil d'études romanes, București”, 1959, p. 291.

- ELIR – Sala, Marius (coord.), *Enciclopedia limbilor romanice*, București, 1989.
- Gáldi 1939 – Gáldi, Ladislav *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des phanariotes*, Budapesta, 1939.
- Geagea 1931– Geagea, Christu, *Elementul grec în dialectul aromân*, Cernăuți, 1931 (extras din *Codrul Cosminului*, VII).
- ILR 1969 – Coteanu, Ion (coord.), *Istoria limbii române*, vol II, București, 1969.
- Iliescu 1960 – Iliescu, Maria *Sistemul deicticelor în graiurile oltenesti în Romanoslavica*, IV, 1960, p.253-255.
- Ionașcu 1960 –Ionașcu, Al., *O paralelă gramaticală slavo-română (Sistemul cuvintelor deictice în graiurile oltenesti)*, în *Romanoslavica*, IV, 1960, p.70-86.
- Iordan/ Manoliu 1965 – Iordan, Iorgu / Manoliu, Maria, *Introducere în lingvistica romanică*, București, 1965.
- Khal 1999 – Khal, Thede, *Ethnizität und räumliche Verteilung der Aromunen in Südosteuropa*, Münster, 1999.
- Kahl 2007 = Thede Kahl, *Hirten in Kontakt. Sprach- und Kulturwandel ehemaliger Wanderhirten in Epirus Und Südalbanien*, Münster, 2007.
- Lausberg 1988 – Lausberg, Heinrich, *Lingüística románica*, II, Madrid, 1988.
- Lombard 1955 – Lombard, Alf, *Le verbe roumain. Étude morphologique*, II, Lund, 1955.
- Marin/Mărgărit/Neagoe/Pavel 2000 – Marin, Maria/ Mărgărit, Iulia/ Neagoe, Victorela/ Vasile, Pavel, *Cercetări asupra graiurilor românești de peste hotare*, București, 2000.
- Meyers-Scotton 1993 – Meyers-Scotton, Carol, *Social Motivation for Codeswitching. Evidence from Africa*, Oxford, Clarendon Press, 1993 (b).
- Nenițescu 1895 – Nenițescu, Ion, *De la Români din Turcia europeană*, București, 1895.

- Neiescu 1965 – Neiescu, Petre, *Cercetări dialectale la românii din sudul Dunării*, în *Cercetare de lingvistică*, X, 1965, p. 21–25.
- Neiescu 1997 – Petru, Neiescu, *Micul atlas al dialectului aromân din Albania și din Fosta Republică Iugoslavă Macedonia*, București, 1997.
- Nevaci 2004 – Nevaci, Manuela, *Observații privind structura și evoluția conjunctivului în aromână* în “*Annales Universitatis Apulensis*”, Alba Iulia, 2004, p.329-335.
- Nevaci 2004 – Nevaci, Manuela, *The Structure and the Evolution of the Verbal Forms in Aromanian* în vol. “*Languages and Dialects of the Ethnic Minorities in the Balkan area*”, 2004, St. Petersburg, p. 167-172.
- Nevaci 2005 – Nevaci, Manuela, *Evoluția formelor de perfect simplu în aromână*, în „*Philologus*”, I, 2005, Iași, p. 112-118.
- Nevaci 2006 – Nevaci, Manuela, *Verbul în aromână. Structură și valori*, București, 2006.
- Nevaci 2007 – Nevaci, Manuela, *Ternary Deictic System in Aromanian*, în revista internațională de specialitate „*Dialectologia et Geolinguistica*”, Bamberg, Germania, vol. 15, 2007, p. 71-76.
- Nevaci 2009 – Nevaci, Manuela, *Codex Dimonie – un text religios aromânesc vechi. Probleme de editare*, în volumul internațional colectiv „*Lucrările celui de-al XIII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie*”, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2009, p. 134-146.
- Nevaci 2009 – Nevaci, Manuela, *Cercetări recente de teren la aromâni din Balcani*, în volumul internațional de specialitate “*Acta Linguistica Petropolitana*”, Tom V, vol. 1, E. Academiei Ruse de Științe, Sankt-Petersburg, 2009, p. 78-92.
- Papahagi 1905– Papahagi, Percile, *Basme aromâne și glosar*, București, 1905.

- Papahagi 1925 – Papahagi, Pericle, *Numiri etnice la Aromâni*, „Academia Română. Memoriile secțiunii literare”, tomul al III-lea, București, 1925, p. 131-167.
- Papahagi 1923 – Papahagi, Pericle Papahagi, *Vlăhul*, în „Analele Dobrogei”, IV, 1923, nr. 4, p. 65-67.
- Papahagi 1924*– Papahagi, Tache, *Din epoca de formațiune a limbii române în Grai și suflet*, I, 1924, fasc. 2, p. 201–234.
- Papahagi 1924 –Papahagi, Tache, *Aspecte etno-culturale din viața fărșeroșilor în Peninsula Balcanică*, II, 1924.
- Papahagi 1928 –Papahagi, Tache, *Images d’ethnographie Roumaine*, București, 1928.
- Papahagi 1932– Papahagi, Tache; *Aromânii. Grai, folklor, etnografie* (curs litografiat), București, 1932.
- Petrovici 1952 – Petrovici, Emil, *Corelația de timbru a consoanelor, rotunjite și nerotunjite în limba română*, în *Studii și cercetări lingvistice*, III, 1952, p. 127–185.
- Petrovici 1963– Petrovici, Emil, *Analiza fonologică și morfologică. În legătură cu statutul fonologic al africatelor dentale aromâne în Cercetări de lingvistică*, VIII, 1963, p. 37–42.
- Petrovici 1965– Petrovici, Emil, *Trăsături balcanice comune în sistemele fonetice ale românei și albanezei. Vocala de tipul a*, în *Cercetări de lingvistică*, X, 1965, p. 65–72.
- Petrovici și Neiescu 1964– Petrovici, Emil și Neiescu, Petre, *Persistența insultelor lingvistice. Constatări făcute cu prilejul unor noi anchete dialectale la istroromâni, meglenoromâni și aromâni*, în *Cercetări de lingvistică*, IX, 1964, p. 187–217.
- Philippide, I (1923), II (1927)– Philippide, Alexandru, *Originea românilor*, Iași, I (1923), II (1927).
- Rosetti 1930 – Rosetti, Alexandru, *Cercetări asupra graiului aromânilor din Albania*, București, 1930 (extras din *Grai și suflet*, IV).
- Rosetti 1967– Rosetti, Alexandru, *Introducere în fonetică*, ed. A IV-a, București, 1967.

- Rosetti 1968– Rosetti, Alexandru, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea [cu 6 hărți afară din text]*, București, 1968.
- Sala 1997 – Sala, Marius, *Limbi în contact*, București, 1997.
- Saramandu 1969 – Saramandu, Nicolae, *Sistemul formelor verbale compuse în aromână*, în *FD*, VI, 1969, p.155-162.
- Saramandu 1972 – Saramandu, Nicolae, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, București, 1972.
- Saramandu 1975-1976 – Saramandu, Nicolae, *Die Aromunen in der Dobrudscha und ihre Mundart*, în „Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität”, Freiburg / München, III, 1975-1976, p. 185-196.
- Saramandu 1978 – Saramandu, Nicolae, *U final în graiurile aromânei*, în *SCL*, XXIX, 1978, nr. 3, p. 329-340.
- Saramandu, 1984 – Saramandu, Nicolae, *Aromâna*, în „Tratat de dialectologie românească”, Craiova, 1984, p. 423-475.
- Saramandu 2003 a – Saramandu, Nicolae, *Les dialectes roumains au nord et au sud du Danube*, în „Revue des études sud-est européennes”, XLI, 2003, nr. 1-4, p.138-148.
- Saramandu 2003 b – Saramandu, Nicolae, *Studii aromâne și meglenoromâne*, Constanța, 2003.
- Saramandu 2004 – Saramandu, Nicolae, *Romanitatea orientală*, București, 2004.
- Saramandu – 2005, Saramandu, Nicolae, *Structura aromânei actuale. Graiurile din Dobrogea. Texte dialectale*, București, 2005.
- Saramandu/Nevaci 2006 – Saramandu, Nicolae, Nevaci, Manuela, *The South Danubian Romanian Dialects in Spatial Perspective* în ‘RESEE’ 1-4/ 2006, p. 430-445.
- Saramandu/Nevaci 2009 – Saramandu, Nicolae, Nevaci, Manuela, *Romanic vs. Balcanic*, în volumul internațional colectiv „XXX. Romanistentag. Romanistik in der Gesellschaft”, Frank

- & Timme. Verlag für wissenschaftliche Literatur, Berlin, 2009, p. 123-127.
- Saramandu ALAR, Saramandu, Nicolae, *Atlasul lingvistic aromân* (manuscris).
- Tezssier 1976 – Paul Tezssier, *Manuel de langue Portugaise (Portugal-Brésil)*, Paris 1976.
- Todi/Nevaci 2004 – Todi, Aida, Nevaci, Manuela, *Considerații istorice și lingvistice asupra termenilor „vlah” și „valah”,* în vol. *Spațiul lingvistic și literar românesc din persepectiva integrării europene*, Iași, 2004 p. 121-125.
- Thunmann 1774 = Johannes Thunmann, *Untersuchungen uber die Geschichte der ostlichen Volker (Cercetări asupra istoriei popoarelor din Europa de Răsărit, 1774, Leipzig*
- Șăineanu 1900– Șăineanu, Lazăr, *Influența orientală asupra limbei și culturii române*, vol. I, București, 1900.
- Wace and Thompson – Wace, A.J. B. and Thompson, M.S., *The Nomads of the Balkan*, Methuen & Co., LTD, London 1914.
- Weigand 1888 - Weigand, Gustav, *Die Sprache der Olympo-Walachen*, Leipzig, 1888.
- Weigand 1894-1895 – Weigand, Gustav, *Die Aromunen*, I-II, Leipzig, 1894- 1895.
- Weigand 1897, 1898, 1898-1899 – Gustav Weigand, *Der Codex Dimonie. Blatt 11-40*), în *Jahresbericht*, IV, 1897, p. 136-227; *Blatt 41-47, 58-90* în *Jahresbericht*, V 1898, p. 192-297; *Blatt 91-125* în *Jahresbericht*, VI, 1898-1899, p. 86-173.
- Weinreich 1953 – Weinreich, U., *Languages in contact*, New York, 1953.
- Wolf 1986 – Wolf, H.J., *Çà et là, ici et nulle part. Quelques adverbos de lie en sarde (dialectes du centre)* în *Revue de Linguistique romane*, Tome 50, 197-198/1986, p. 38-59.